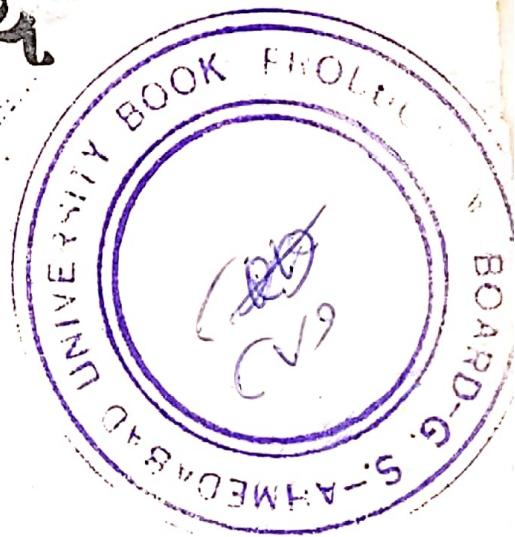

વેદ પરિચય પુસ્તકા શ્રોણી : ૬

ચૂજુવેદ પરિચય

[પુસ્તકા : ૩]

આચાર્યાંગી વિપણુદેવ પંડિત

ચુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ - ગુજરાત રાજ્ય

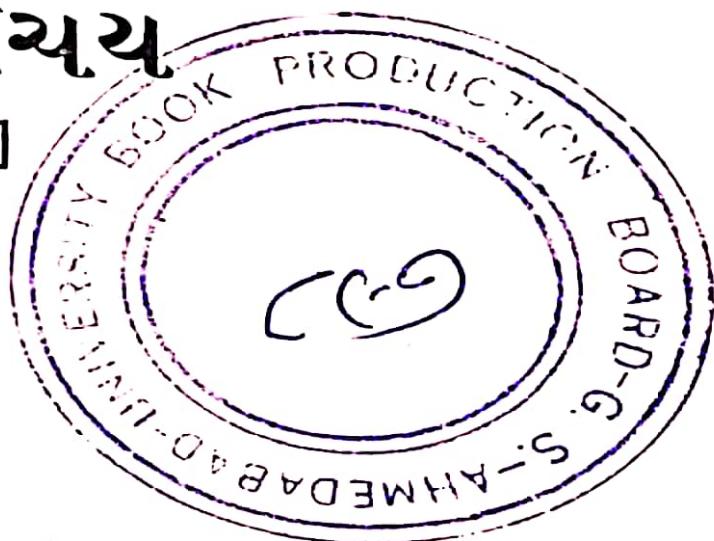
વેદ પરિચય પુસ્તકા એણી : ૬

મંત્રં વોચેમ અગ્નયે ।

અનિથી પ્રેરણા મેળવવા મંત્રણા કરીએ. વા. સં. ઊ. ૧૧

ચન્દ્રવેદ પરિચય

[પુસ્તકા : ૩]

આચાર્યશ્રી વિજયુદ્ઘેવ સાંકોચિત, એમ. એ.
વેદાન્તાચાર્ય, વ્યાકરણતીર્થ, વ્યાપ્તયાન દિવાકર

યુનિવર્સિટી અંથ નિર્માણ એડ
ગુજરાત રાજ્ય, અમદાવાદ-૬

પ્રકાશક :

ઇંડિયરલાઈઝ ને. પટેલ

અધ્યક્ષ,

યુનિવર્સિટી અંથ નિર્માણ ઓર્ડ.

અમદાવાદ-૬

૭ યુનિવર્સિટી અંથ નિર્માણ ઓર્ડ

પ્રથમ આવૃત્તિ : સોટેમ્બર ૧૯૭૨

હુર્રિ અંગ આશ્રમ એરિટ સ્વ. સાતવલેકરાળ
સ્મારક શ્રેણી : મણુકો નવમો

મૂલ્ય : રૂ. ૨-૦૦

મુદ્રક :

વિષણુપ્રસાદ સો. પંડ્યા

સાહિત્ય મુદ્રણાલય, સિદ્ધી મિલ કંપાઉન્ડ,
કાંકરિયા રોડ, અમદાવાદ-૨૨

વિકેતા :

બાલગોવિંદ ખુક્સેલસ

ગાંધી રોડ,

અમદાવાદ-૧

નિવેદન

ભારતના ધર્મશાસ્ત્ર અને તત્ત્વજ્ઞાનનો પાયાનો અંથ એ વેદસંહિતા. વેદકાળમાં ઋપિગ્રોચ્છે જે અનુભવદર્શન કર્યું, તેને વેદની ઋગ્યાઓ દ્વારા વાચા આપી અને શખ્ષાંબુદ્ધિ કરી. વેદ એ ભારતીય સંસ્કૃતની પ્રાચીનતમ સંપર્તિ. સામાન્ય શિક્ષિતજ્ઞને વેદની વૈચારિક અને આધ્યાત્મિક સંપત્તિથી પરિચિત કરવાનો આ શ્રેણીનો હેતુ છે અને એટલે આમગ્રજનું સત્ત્વ ખીલે અને એનું તેજ વધે તેવા પ્રયાસોમાં મળું હરિઝું આશ્રમવાળા પૂજય મોટાએ તુપિયા ૨૦,૦૦૦/-નું દાન યુનિવર્સિટી અંથ નિર્માણ બોર્ડને દ્રસ્યદ્વારે સોંપ્યું તે અતિ આવકાર્ય બાધ્યત બની છે. બોર્ડનું એ સહભાગ્ય છે કે પૂજય મોટાએ એના આ કાર્યનું નિમિત્ત બનવાનો પ્રસંગ આપ્યો અને શ્રી. વિષણુદેવ પંડિત જેવા લેખક તથા ડૉ. ભગવતીપ્રસાદ પંડ્યાનું ભાવપૂર્વકનું મુદ્રણુકાર્ય એ પણ આ શ્રેણીની ખુશનસીખી છે.

પહેલી છ પુરિતકાઓમાં ઋગવેદને આવરી લેવાયો છે. યજુર્વેદના પ્રથમ પુરિતકાને જગદુગુરુ પૂ. શંકરાચાર્યજીએ પ્રેમપૂર્વક આવકાર આપ્યો તે અમારે મન સૌલાગ્યની વાત છે. બીજુ પુરિતકાનું આમુખ ગુજરાત યુનિવર્સિટીના કુલપતિશ્રી. અને સાક્ષરવર્ય ઉમાશંકર જોપોએ લખ્યા આપી છે; તે આનંદની વાત છે. આ ત્રીજી પુરિતકાની ભૂમિકા વેદભાગ્યકાર પંડિતરાજશ્રી ભગવદાચાર્યજી મહારાજે લખ્યી આપી છે. તેમનો આ તકે હું આલાર માનું છું.

પૂ. મોટાએ આપેલી મૂડી ઋગવેદની પુરિતકાઓમાં ખરચાઈ ગઈ પણ પ્રભુકૃપાએ એ પુરિતકાઓના વિકયમાંથી જે રકમ આવી તેમાંથી યજુર્વેદનો પ્રારંભ શક્ય બન્યો છે. આ વેચાણુમાં નિદિયાદના સંતરામ મંહિરના પૂ. મહારાજાંધીએ પાંચસો સેટ અરીદી, એડા જિલ્લાની કેળવણીની સંસ્થાએને બેટ આપો વેદ પરિચયનો વિસ્તાર શક્ય બનાવ્યો. તે બદલ એમનો અંતઃકરણપૂર્વક આલાર માનું છું અને આશા રાખું છું કે અન્ય ધાર્મિક વિદ્વાદ્વયો એવા જ ઉત્તેજનને પાત્ર એમને લેખશે.

શ્રી. જગદુગુરુ શંકરાચાર્ય રમારક ન્યાસ દ્વારકા તરફથી યજુર્વેદ પરિચય પુરિતકા શ્રેણીના પ્રકાશનાર્થે રૂ. ૧૦૦૧૧ એક હજાર ને એક યુનિવર્સિટી અંથ નિર્માણ બોર્ડને જગદુગુરુ શંકરાચાર્યશ્રી અલિનવ સંચિદાનંહતીર્થ મહારાજે બેટ આપ્યા છે તે સાલાર સ્વીકાર્યા છે.

સહવિચાર અને સહવિચારપ્રેરક તેમજ ધર્મમૂલક સાહિત્યના પ્રચાર માટે આજીવન આપકમાણીનો હીક હિસ્સો ખર્ચનાર ટાઈલસવાળા શ્રી. એસ્થિવલાલ ગોરધનદાસ શાહે (આદિયા ચાર રસ્તા, અમદાવાદ) આ વેદ પરિચય પુરિતકાના પ્રચાર અર્થે રૂ. ૨૫૧)-ખસો એકાવત પૂરાનું દાન આપ્યું છે તેની સાલાર નોંધ લેતાં આનંદ અનુભવું છું.

આવી સહભાગી શ્રેણીને વાચકગણુનો પણ એવો જ ભાગ્યયુક્ત પ્રેમ પ્રાપ્ત થાય તેવી પ્રભુ પ્રાર્થના.

યુનિવર્સિટી અંથ નિર્માણ બોર્ડ,
ગુજરાત રાજ્ય-અમદાવાદ. ૬.

દ્વિદ્વારાઈ પટેલ
અધ્યક્ષ

અનુતમ વેદસેવા

વિદ્યા હૈ કૈ બ્રાહ્મણમાજગામ, ગોપાય માં શૈવધિષ્ટેહમસ્મિ ।

વેદો—શુતિઓએ ખાલણ નીજ પાસ આવીને પ્રાર્થના કરી કે, ‘મારી રક્ષા કરો. શા માટે હું બીજા કાર્યોને ત્યાને તમારીજ સેવા કરું’, આમ સાંભળી વિદ્યાએ કહ્યું કે, હું તમારો શૈવધિ—કોપ છું, ભંડાર છું, તેથી તમારે મારી રક્ષા કરવીજ જોઈ એ.

આર્યાવતે—આવા ધણુા દિવસો જેયા છે, જ્યારે વેદના અધ્યયન—અધ્યાપન દ્વારા વેદોની રક્ષા કરતા રહ્યા છે. આજે તે પ્રાચીન દિવસો—વીતેલા દિવસો રહ્યા નથી; છતાં તેનું સ્મરણું ખાલણના મરિટિષ્કમાં આજે પણ છે. ભારતમાતાની કુદ્ધિને દીપાવનારા આચાર્યશ્રી વિષણુદેવ પંડિત જેવા વિદ્ધાન આજે પણ ભારતીય ધરાને શોભાવનારા છે.

તાંકે અનેક દિશાઓમાં પરિભ્રમણું કર્યા પછી પોતાના સ્થાને આવી જવાનું છેવટે વિચાર્યું, તે ધણું સારું થયું. આચાર્યશ્રી સુંદર વિચારક અને વેદચિંતક છે. ચિંતન પદ્ધીજ વેદોનું રહુસ્ય જાળી શકાય છે. ખરું રહુસ્ય તો આનો ઉપરેણી જ જાણુંતો હશે; પણ તેણું જે મેધા આપણને આપો છે; તેનો ઉપરેણ અવશ્ય ઇળદાયી નિવડે છે. આચાર્યશ્રી વિષણુદેવજી અત્યારે વેદનાજ તત્ત્વચિંતનમાં તલ્લીન છે અને વેદોમાંથી નવીન અર્થ શોધવા માટે પ્રયત્નશીલ છે.

વેદો શું છે? વૈદિક સાહિત્ય શું છે? આની કદી પણ આવશ્યકતા પડવાની છે અથવા ભૂતકાળના મહા પ્રાંગણુમાં આની આવશ્યકતાનો પ્રખર પ્રલાવ અથવા પ્રતાપ જણાયો છે? આ બધા પ્રશ્નો છે. પ્રશ્નો બધાય પોતાના ઉત્તર સાથે જ રહે છે, આવો નિયમ નથી; પણ કદી પણ તે પ્રશ્નો સોતર નહિ બને, તેમ પણ નથી. જગત્ત અને જગતની માટીથી બનેલ માનવ મરિટિષ્ક કોઈપણ પ્રશ્ને નિરુત્તર રાખવામાં પોતાનું અપમાન ગણે છે. તેથી આ વરતુંઓ માનવ માથાની તો ખરી; પણ એક જ માયું આવું કામ કરી શકે, તે બનવું અશક્યજ છે. તેથી સૌ માનવ સૌ મરિટિષ્ક આ કામ ન કરી શકે પણ કોઈપણ મરિટિષ્ક આ ભાર નહિ ઉપાડી શકે, એમ કહેવું અને માનવું બહુ યોગ્ય કે પ્રિય લાગતું નથી.

આચાર્ય વિષણુદેવજીમાં જે અનલનું પ્રાગટ્ય થયું છે; તે કેશ્વરીક માનસિક વૃત્તિઓને નિર્મણ કરીને કંઈ નવી શોધ કરવાની દિશા આપશેજ. આ એક નવો માર્ગ, નવી દિશા અને તે દિશામાં નવું ઉત્થાન છે. આના માટે આચાર્યશ્રી વિષણુદેવજીને જેટલો ધન્યવાહ અપાશે, તે તો થોડોજ પડવાનો.

અનેકાર્થી હિ વેદાઃ વેદોના અનેક અર્થ હોય છે. જેની જેટલી તપસ્યા અને ચિંતનવૃત્તિ, તેને તેણું મળે છે; આમાં સંહેદ નથી. મેં જણાયુંજ, તેણુંજ તત્ત્વ વેદોમાં છે, આમ સંતુષ્ટ થઈ ને જે ઐસો રહેશે; તે અવશ્ય પાછળ રહી જવાનો. અનેકાર્થી હિ વેદાઃનું સતત ચિંતન કરનાર નિત્ય નવાં તત્વોની શોધ કરનાર જ રહેશે, અને અનર્થ રતનની પ્રાપ્તિ કર્યા વિના રહી રાક્તોજ નથી.

ભગવાનું આગળ પ્રાર્થના છે કે, ભારતની સંસ્કૃતિને જન્મ આપનાર, પોષણ આપનાર અને વિકસાવનારા આ વેદોની રક્ષામાં અઃલણો આજે પણ અનુહાસીન ભાવે તલ્લીન થઈને ધ્યાનસ્મરણ—પૂર્વક વેદાભ્યાસથી નિત્ય નવા લાભની પ્રાપ્તિ કરે અને દૃતાર્થ બનાવે.

પુરોવચ્ચન

અહીંજ, આ જે જીવન મળેલું છે; તેમાંજ જે જાણવા જેવું છે, તે જાણી લે. માનવતું આ જીવન છે, એ એક નક્કર ધરના છે, સત્ય હડીકત છે. હવે જો ખાવા, પીવાને ખેલવા પુરતુંજ જીવન આખું પસાર થઈ જય, તો જાણી લે કે, એ માનવની મોટામાં મોટી પડતી છે.

‘કાલ,કાલ શું કરે છે ? અરે, જે સારું કામ કરવાનું છે, તે આજે કરી લે. આજ ઉગી છે, એજ મંગલ સુહૃત્તું છે.’ આ ચેતવણી આપનાર એક ઝડપ છે, અહિવાદી છે. તેણે પરલોકને મહત્વ આપ્યું નથી, ભૂતકાળ કે અવિષ્યને પણ નહિ. જે આ વર્તમાન કાલ સામે ઉલ્લો છે, તેનો ઉપયોગ સારો રીતે કરી લે. જીવનતું આ સ્પષ્ટ દર્શન છે.

વેદ સાહિત્યમાં મુક્તિ, પરલોક કે પરમાર્થની વિચારણા સારો રીતે થઈ છે, પણ તે જીવનને ભૂલીને નહિ. આ જીવનમાં જેણે સક્ષળતા મેળવી નથી ; તે પરલોક મેળવીને શું કરશે ? મુક્તિ કે પરમાર્થ તેનાથી તો આધાંજ રહેવાનાં.

પ્રાચીન સાહિત્યનો ઉપરચોટીયો અભ્યાસ કરનારા કેટલાક વિદ્બાનો એવું માનતા આવ્યા છે છે કે, ‘અહીં માનવના જીવનનો વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી. humanism-માણુસાધ વિષેની વિચારસરણિ એ નવા સાહિત્યનાં ખાસ દેણું છે.’ આ વિષે હવે વિચારકો પુરતું ધ્યાન આપે છે.

માનવજીવનના ઉગમમાં અને તેને વિકસાવવામાં વેદોએ વિશેષ ભાર મૂક્યો છે. ધરમાં અભિન ચેતાવીને તેમણે માનવને માનવતા જગાડવાનો ઉપરેશ આપ્યો છે. કેવલાઘો ભવતિ કેવલાદી કહીને તેમણે પેટલરા સ્વાર્થી માણુસને લાલ બતી ધરી છે. જે રાષ્ટ્ર અને સમાજમાં માનવે જન્મ લીધ્યો છે; તે રાષ્ટ્રનાં રક્ષણ અને સમાજની સેવા; એ તેની પવિત્ર ફરજ છે, તેનું એ પ્રથમ કર્તાવ્ય છે; એ ભાવ અભિનહોત્રના નિય અનુષ્ઠાનમાં રહેલો છે, તેની વેદો અને આલણું અંથોનાં પ્રમાણો સાથે અહીં રજૂઆત કરી છે. ધર ધરની જ્યોત જલતી રાખવાની આ મૂર્ત્ત ભાવના છે; તે આ ત્રીજી પુરિસ્તકાનો મુખ્ય વિષય છે.

અનુક્રમ

આદિનહોલ -

(૧)	ઘર ઘરની જ્યોત	૭-૨૧
(૨)	સાંજ સવારનું પ્રત	૨૨-૩૪
(૩)	જીવનની પ્રતિષ્ઠા	૩૫-૪૬
(૪)	પાયાનું અણુતર	૪૭-૫૬
(૫)	પરંપરાની કેડીએ	૫૭-૬૬
(૬)	શિવ સંકદ્ય	૬૭-૭૨
	પરિશિષ્ટ	૭૩-૮૦

સૂંકેત

અ. સં.	નાગવેદ સંહિતા	તૈ. પ્રા. તૈત્તિરીય	અધ્યાત્મ
અ. સં.	અથવાવેદ	શ. પ્રા. શતપથ	"
સા. સં.	સામવેદ	ચૌ. આ. ઔતરેય	આરણ્યક
તૈ. સં.	તૈત્તિરીય કૃષ્ણ યજ્ઞવેદ	તૈ. આ. તૈત્તિરીય	આરણ્યક
મૈ. સં.	મૈત્રાયણી	"	
કા. સં.	કાઠક	"	
વા. સં.	વાજસની શુક્લયજ્ઞવેદ	"	

સાંજ પડે દીવો થાય, સવાર થતાં
ચૂલો ચેતે, જણુવું કે, આ ધરમાં નારીનો
વાસ છે. હેખાવમાં મોટો રાજમહેલ
હોય, દીવો કે દેવતા ન જણાય; તો
એ ધર નહિ; એ તો ખંડેર ગણાય;
લાં આવ નહિ, અતિથિનો સતકાર નહિ.

આમ તો દીવો પ્રકાશ પાથરે અને
દેવતા ગરમી આપે, એ તો એનું કામ
ગણાય. ગામડામાં દીવો ને દેવતા શાન્તિ,
સલાહ ને સંપતું પ્રતીક ગણાય છે.
સાંજ પડે પાડેશને બેર દીવો થયો
હોય, ધરની નારી ફાંટમાં કોડીયું લઈ,
દીવામાંથી દીવો પેટાવે ને પેતાનું ધર
ઉનણે. સવાર થતાં ચૂલામાંથી સળગતું
ધૂધિન લઈ આવે. વરસાદથી ઓલવાય
નહિ, એ કારણે સોડમાં છુપાવી લે; એ
તો નારીનું કૌશલ ગણાય. ભાથા ભારે
કો માનવીને વશ કરવો હોય. અસહ-
કારતું એ અમોધ અસ્ત્ર; એનો દીવો ને
દેવતા બંધ.

આમ દીવો ને દેવતા ધર ધરની જયોતિ
છે. એકલો પુરુષ ન દીવો સાચવે, ન
દેવતા, એને ભાટે તો લગ્ન કરવાં જોઈએ.
ધરમાં નારી આવે ને દીવો પ્રગટે, દેવતા
સળગે અને ધર ઉણમા ભરી હે.

પ્રાચીન યુગનો એ રિવાજ હતો. વર
અને કન્યાના વિવાહ થાય; તેમાં સાક્ષી
અર્દિનની લેવાય. અર્દિનમાં આહૃતિ
અપાય; એ વિવાહ હોમ. એ અર્દિને
ધરમાં વસાવવાનો, ભાટે તેનું નામ
આવસ્થય અર્દિન. વહુ પરણીને સાસરે

૧ ધર ધરની જયોતિ

આવે, ત્યારે એ અભિનને સાથે લાવે. એ અભિન વહુનો લાઈ ગણ્યાય, ધરનો પુરોહિત ગણ્યાય.

સાંજે ને સવારે પતિ અને પત્ની ભેગાં મળી અભિનમાં આહૃતિ આપે. એમાં બંનેના સાથ સહકાર જોઈએ. એકલાની આહૃતિ અધૂરી ગણ્યાય.

એ અભિન ધરમાં રાખવાનો, માટે તેને ગૃહ્ણ અભિ કહે છે; તેની પર રસોઈ તૈયાર થાય, માટે તે પાક અભિન ગણ્યાય. તેની સેવા કરવાની; તેને ચેતનો રાખવાનો, સમિક્ષ રાખવાનો, માટે તે આવસ્થ્ય-વસાવેલ ઔપાસન અભિન કહેવાય.

આંગણે આવેલ અતિથિના સત્કાર થાય. ગાય, કુતરાં અને વાયસને રાંધેલાં ધાન-ઘલિ આપવાનાં. દેવને નૈવેદ્ય ધરવાં, પિતરોને રાજુ કરવા; સાહુને લિક્ષા અને અલચારીને માધુકરી આપવી. ધરનાં માનવી જમે. એ પછી, જે શોપ પ્રસાદ બચે; તે પતિ અને પત્ની સાથે બેસી જમે અને એ કારણે ધર ભર્યું ભર્યું લાગે.

થોડાં વર્ષોં સુધી ધરના એ આવસ્થ્ય અભિનનાં પૂજન કર્યાં ને ધર વસવા જેવું બની ગયું. ધરને આંગણે એકાદ બાળક ખેલવા લાગ્યું. ધર ગૃહસ્થી સારી રીત ચાલવા લાગી. આજુવિકાનું સાધન મળી ગયું. પ્રતિષ્ઠા વર્ધી અને સુખ સગવડનાં સાધન પણ વસી ગયાં.

હવે શું? આયલાથી જીવન સક્ષળ ગણ્યાય? ગૃહસ્થ બનીને ધર વસાયું અને ગૃહિણીએ ધર ઉનાયું. એ બંનેએ તો પ્રગતિ કરવાની છે. જીવનના રથને આગળ ધપાવવાનો છે. સમાજનાં અને રાજ્યનાં કાર્ય કરવા તેમણે અધિકાર મેળવવાનો છે; યોગ્યતા વધારવાની છે.

એ યુગમાં જે ધર ધરની જ્યોત જલતી; તેની નિશાની આજ્ઞેય જેવા મળે છે. કેટલાય ધરોમાં સાંજ પડે, દીવો પ્રગટે છે ને જ્ય જ્ય ઐલીને નમન ઝીલાય છે. એ રિવાજ પણ હવે તો ભૂસાવા લાગ્યો છે. જે અભિનએ આપણુને રસોઈ તૈયાર કરી આપી; એ અભિનને જમાડવા તો જોઈએ ને! વૈશ્વહેવ કરીને, એ અભિનમાં ધીની આહૃતિએ આપો. એ રિવાજ પણ જવા લાગ્યો છે.

વિજ્ઞાનના યુગમાં આપણે ધણ્યા આગળ વધ્યા; પણ ભાવનાનું બળ ધટ્ટું જય છે. અદ્ધા જતાં, શાન્તિ પણ ચાલી જતી લાગે છે.

એ ગૃહસ્થ નરનારીને હૈયે ભાવના જગી; ‘ધરમાં અભિન વસાયો છે; પણ તે પૂરતો નથી. નવા અભિન રાખવા છે. અભિનનાં આધાન કરવાં છે. જીવનને અભિનરૂપ બનાવવું છે.’

એ અભિનનાં ત્રણ સ્વરૂપ છે. જે અભિ દિવ્ય છે, તેનાં આહૂવાન કરવાં છે, તેને ઐલાવવો છે. તે અભિ દેવ છે, ઋત્વિજ છે. તેની પ્રાર્थના-રસ્તુતિ કરવાની :

ધર ધરની જ્યોત

૧ 'હવે આપણે અધ્વર-યજની પાસે આવી પહોંચ્યાં. ચાલો આપણે અભિ માટે મંત્ર જોલીએ. ભલેને તે ધરણે દૂર હોય, તોય, તે આપણુને સાંભળે છે.

'હે અભિ, તમે જતે પાવક-પવિત્ર છો. તમારી એ જ્યોતિથી તમે પાવક છો. હે દેવ તમારી એ મધુરી જીબથી દેવોને આ યજામાં જોલાવી લાવો અને યજ શરૂ કરો.

અમારાં જીવનને ઉન્નળનાર એ પાવક અભિ; આ બાજુ તમે દેવોને ઉપાડી લાવો; અમારા આ યજની પાસે અને અમારાં આ હવિની પાસે.

હે અભિ, સાચેજ તમારાં વ્રત અને વર્તન વિશેષ શુદ્ધ છે. તમે પોતે શુચિ ખુદ્ધિશાળી અને કંવિ છો. જ્યારે તમારાં યજ માટે આહ્વાન કરીએ છીએ, ત્યારે તમે શુદ્ધ બની અમારા યજને ઉન્નળો છો.

'આયુ-જીવનને આપનાર તમે છો, હે અભિ; અમને તે આયુ આપો. વર્ચ્યુસ્ત-તેજના હેનાર તમે છો, હે અભિ, અમને વર્ચ્યુસ્વ આપો. શરીરના પાલક તમે છો, હે અભિ, અમારાં શરીરમાં જે કાંઈ ઉણુપ હોય, તે દૂર કરો અને અમને પૂર્ણ બનાવો.'

'તમે તો હે અભિ, સૂર્યનાં વર્ચ્યુસ્વ અને ઋષિઓની સ્તુતિ-પ્રશંસા તેમજ પોતાનું પ્રિય ધામ મેળવી લીધું છે; તે રીતે તમે સૂર્યનાં વર્ચ્યુસ્વ ધરાવો છો, માટે અમને આયુ, વર્ચ્યુસ્વ અને પ્રજાજનોનાં પ્રિય ધામ મેળવી આપો.'

આ ગૃહસ્થ જે નવો અભિ રાખવા મંચે છે, તેનું નામ આહુવનીય છે. પહેલું તો તેને આહ્વાન કરો; એટલે તે ધરણે દૂરથી પણ આવી પહોંચે; ખીજું, તે દેવોને જોલાવી લાવે અને ત્રીજું તે દેવોને સાથે ઉપાડી લાવો.

અભિ એ દેવ છે, હોતા છે, પુરોહિત છે; તેને કારણે તે પોતે આવે છે, સાથે યજામાં ખીજી દેવોને તે હોતા બનીને આહ્વાન આપે છે; તે ઉપરાંત યજામાં જે દેવોનાં આવાહન કરવાનાં છે, તેને તે ઉપાડી લાવે છે. આમ આહ્વ અને આવહ બંને કિયાએ જુદી હોવા છતાં સમાન અર્થ બતાવે છે. અભિનો આહ્વ-યજ અને દેવોનાં આવાહન. આહ્વનીય અભિને રાખવા માટે, ગૃહસ્થે પોતે અભિન બનવું જોઈએ; તે અભિનું નામ ગાર્ડપત્ર છે; જે ગૃહપતિનો આએ છે.

ગૃહસ્થને જે આવસ્થય અભિ ગૃહિણી નારી તરફથી મળેલો છે; તેમાંથી આ નવા અભિને પ્રગટ કરવાનો છે. એ હિંય અભિની સ્તુતિ કરતાં, યજમાન જણુાવે છે :

૨ 'હે અભિ, હે ગૃહપતિ, તમે ધરને સારી રીતે સાચવનાર ગૃહપતિ છો; તમારી ગૃહપતિ ઇપે પ્રેરણા લઈને અમે સારા ગૃહપતિ બનીએ. એજ રીતે હું પણ ગૃહપતિ-

૧ તૌ. સં. ૨. ૫. ૫, કા : સં. ૬, ૬ મૈ. સં. ૧, ૫, ૧, ૨ વા. સં. ૩, ૧૧-૧૯

૨ તૌ. સં. ૧, ૫, ૬, ૧૯ મૈ. સં. ૧, ૫, ૭૪

ઝે તમને પ્રેરણા આપું; જેથી તમે સારા ગૃહપતિ થાઓ. સો સો શિયાળાઓ. સારી રીતે વહી રહે, એવી શુભ આશિષ તમારી પાસેથી અમે મેળવવા ધર્છીએ છીએ. અમારાં અંગરૂપ પ્રજનજનોને એ આશિષ મળે, જે આશિષ ધર ધરમાં જયોત જલાવે અને જે આશિષ અમુક અમુક ગૃહરથને જયોતઃપે મળતી રહે.

આ પહેલા અભિ ગાઈપત્યને પ્રગટ કરી; તેમાંથી બીજા અભિ આહવનીયને અને ત્રીજા અભિ દક્ષિણાર્દિનને ચેતાવવાનો છે. ચોથો આવસ્થય અર્દિન તો વસેલોજ છે, તેની સાથે પાંચમો સભ્ય અર્દિન છે. પાંચ પાંચ અર્દિનોએ ગૃહરથ અને ગૃહિણીને રાજે રોજ પ્રેરણા આપે છે.

જે અર્દિન ધરમાં વસાવ્યો છે; તેમાંથી જ નવા અભિએ રાખવાના છે; તેને અગ્ન્યાધાન-અભિનાં આધાન કહે છે. અભિમાંથી અભિને જન્મ આપવાનો છે. અહીં અભિ પિતા છે, નવો અભિ પુત્ર બને છે.

જૂની પેઢી અને નવી પેઢી સંગ્રામ ઘેલતી નથી; સહકાર સાધે છે, સમાધાન શાધે છે; પરંપરાને સાચવે છે. જે ગૃહરથ છે; તે જ પોતાના જીવનનું પરિવર્તન કરે છે. જૂનોજ માનવ નવાડપે પ્રગટ થાય છે.

ગૃહરથ બન્યા ને ધર સંસાર ચલાવ્યો; એગ્લેથી સંતોષ નથી. માનવ માનવને ઉપરોગી બને; એવાં નવાં કામ કરવાનાં છે. આ માટે યોગ્યતા જોઈએ; અધિકાર મેળવવો જોઈએ.

એ માટે મુહૂર્ત જોવું જોઈએ. સારો દિવસ હોય, નક્ષત્ર સારું હોય, ઋતુ સારી હોય. જીવનને નવું બનાવવા આ તૈયારીએ કરવી જોઈએ.

એ માટે ધરની પાસે કે ધરની અંદર નાની એક અભિશાળા બનાવી. પાંચ અભિએના કુંડ બનાવ્યા. વચ્ચમાં એક સરસ વેદિ બનાવી વેદિ તો યોપા-નારી અને અભિ તો વૃપા-નર. તેનાં સ્થાન પાંચ, પણ ઇપ એક, માનોને કે દ્રૌપદી એ વેદિ અને પાંચ પાંડવ તો અભિએ.

ધરમાં વસાવેલ આવસ્થય અભિમાંથી અભિ લાધો. તેની સાથે રાતભર રહેવાનું છે. તેને ચેતતો રાખવાનો છે. તેની પરાલાત પકાવવાનો છે. તેમાં ધી રેહવાનું છે; તેની અંદર ઉમરડાની ત્રણ સમિધા ઓળી રાખવાની છે. નવો અભિ પ્રગટે; તેને આ સમિધા ચેતાવશે અને આમ નવા અભિની સાથે જુના અભિનાં જોડાણું થશે.

નવા અર્દિને એ અરણિનાં લાકડાંના ધર્પણુથી પેદા કરવાનો છે. એક અરણિ નીચે હોય; તેમાં છિદ્ર હોય, બીજી અરણિ ઉપર હોય; તેને ખાલો હોય. નીચેની અધરારણિ યોપા છે, ઉપરની ઉત્તરારણિ વૃપા છે. એક માતા છે, બીજે તે પિતા છે; તેમાંથી અર્દિનો પુત્રઃપે જન્મ થાય છે.

ધરણ પ્રાચીન કાળમાં ધર્ષણુથી અર્જિન પેદા થયો હશે; તે કિયા તો ધરણી જુની થઈ ગઈ; પણ આપણું ઋષિમુનિઓએ જે ભાવના જોડી છે, તે તો નિત નિત નવી છે.

આ જીવન ધર્ષણુમાંથી અર્જિન પેદા થાય; તે તો શોક અને સંતાપ વધારે; તન, મન ને વાળુના તાપ વધી જય. એથી તો જીવન ખાંડ થઈ જય; પણ જે પોતાની ધર્ષણાએ જીવનનાં સમર્પણ કરવામા આવે; જીવનનેજ અરણું ગણ્ણી; ગૃહસ્થ નર-નારી નવો અર્જિન પેદા કરે; એ અર્જિન તો નવી પ્રેરણું આપે, નવાં ચેતન આપે; એ ભાવના છે.

તની પ્રક્રિયા આ રીતે આગળ વધે છે. ધરનો અર્જિન સાથે રાખ્યો; તેને શમવા દીધેા. તની લર્ખ પર એ અરણુંએ રાખ્યા. સાથે એક ધોળો ધોડો બાંધ્યો. જ્યારે અરણુંનાં મંથન થાય, ધર્ષણ થાય; ત્યારે તે શૈત અશ્વ સાથે રાખવાનો છે. આ અશ્વ એક મહાન પ્રતીક છે. પ્રાચીનકાળમાં અશ્વને અનેરો આદર મળેલો છે. અશ્વ પર આર્દ્ધ થઈ, કેટકેટલી યાત્રાએ કરી; કેટકેટલા માર્ગ એળાંયા. અભિનેટલાં તેને આદર માન આપ્યાં છે. આકાશમાં પ્રવાસ કરતો સૂર્ય વાજિ-અશ્વરૂપે છે.

રાતભર અર્જિનનાં મંથન કર્યાં; સૂર્ય ઉગતા પહેલાં અભિ પેદા થયો. તની સાથે સૂર્ય જોઈએ. હાં; જે શૈત અશ્વ છે. તેજ સૂર્ય છે, તની સાક્ષીમાં અભિનો જન્મ થયો છે.

પેલી ત્રણ સમિધાએ ધીથી એળેલી હતી; તે હવે ગાર્ડપત્યના કુંડમાં મુકવાની છે. સુકુંધાસ, છોલ ને છાણાં પર નવા અર્જિનને મુક્યો, ને તે પ્રજીવલિત થયો. હવે ત્યાં ત્રણ સમિધાએ મુકી, અભિને સમિક્ષ કરવાનો છે. વિશેષ પુષ્ટ કરવાનો છે. સૂર્યનો ઉદ્ય થતાં, તે સમિક્ષ બને છે.

એ ગાર્ડપત્યાભિથી અભિ લઈ, આહવનીય અભિ પ્રગટ કરવાનો છે; તેમાં પણ ત્રણ સમિધાએ મુકવાની છે. તેજ રીતે દક્ષિણાભિને, તે પછી સભ્ય અને આવસ્થને પણ પ્રગટ કરવાના છે. આ પ્રક્રિયાનાં દર્શાન ઋષિઓએ કર્યાં છે; તેનાં રહુસ્ય અહીંવાહીએએ ઉકેલ્યાં છે અને તની ભાવના કવિજનોએ ગાંધ છે.

“કૃત્તિકાઓમાં અભિનાં આધાન કરવાં. કૃત્તિકા એ તો અભિનું નક્ષત્ર છે. અહુ-અહુદ્વિવાદીએ વસતત્ત્વમાં, બ્લસેવીએ ગ્રીષ્મમાં અને વૈશ્ય પ્રજાજને શરદમાં અભિ રાખવો. સાચી વાત તો આ છે, જ્યારે સૌમયાગની ધર્ષણ થાય; ત્યારે અભિનાં આધાન કરવાં; એ એની સમૃદ્ધિ છે.

જ્યાં ગાર્ડપત્ય અર્જિન રાખ્યો હોય; ત્યાંથી બારપગલાં દૂર આહવનીય રાખવો. બાર માસ તો વર્ષ છે. તની તે અવધિ-પરિભિતિ છે. તેનું માપ આંખથી મપાય છે.

‘સામાન્ય માણુસ તો વાળુંમાં જુહું બોલે છે, મનથી જુહું વિચારે છે. આંખ એ તો સત્યનું પ્રમાણ છે. તમે જોયું; એમ પૂછો તો કહે કે ‘હા મેં જોયું,’ તો તે સાચું. આમ આંખથી માપેલ સ્થાને અગિન રાખે તે તો સત્યમાં અગિન રાખે એ ભાવ ગણ્યાય.

આને કારણે જેણે અગિન રાખ્યો; તે અગિનહોંત્રી જુહું ન બોલે. તેને વૈર કેાઈ અલ્લવાદી આવે; તે ભૂઘ્યો ન રહે. સત્ય એ જ તેનું ધર છે; તેમાં તે અગિન રાખેલો છે.

અગિનનો પ્રકાશ રાતે વધારે હોય છે, તેને કારણે રાત્રિ અગિનની ગણ્યાય છે. દ્વિસ ધન્દનો ગણ્યાય છે. રાતના વખતે ગાર્હપત્ય અગિનનાં આધાન કરે છે; દ્વિસે તો આહવનીય અગિનો રાખે છે; તેથી ઈદ્રિયોની સમૃદ્ધિ મેળવે છે.

સૂર્ય અડધો ઉગ્યો હોય; તે કાલે આહવનીયનાં આધાન કરવાં. એ કાળે તો પ્રજનપતિએ પ્રજનજનોનાં સર્જન કર્યાં હતાં. એ કાળ છે, તે તો લોક છે. એ રીતે યજમાન પ્રજનનાં સર્જન કરે છે.

જે રાત્રિનો ગાર્હપત્ય છે, તે ભૂતકાલ છે, જુની પેઢી છે, જે દ્વિસનો આહવનીય છે, તે ભવિષ્યકાળ છે, નવી પેઢી છે. ગૃહરથ તે બંને વર્તમાન સાથે જોડે છે.

અગિનો રાખવાના આ કંમને જોડનારી કથા છે. પહેલાં ધડા નામની માનવી-મનુની પુત્રી થધ ગધ; તેણે યજનાં રહસ્ય ઐલવાનો માર્ગ બતાવ્યો હતો. તેણે સાંલઘયું કે,

‘અસુરો અગિનાં આધાન કરે છે. તે પ્રક્રિયા જોઈ આવી અને મનુની પાસે આવીને તેણે જણ્યાંયું; અસુરોએ પહેલાં આહવનીય અગિનાં આધાન કર્યાં, પછી દક્ષિણુમાં રહેલા અગિનાં, જેને અન્વાહાર્ય પચનં કહે છે; જેની ઉપર ભાત રાંધવામાં આવે છે. તેણે જણ્યાંયું: આ કંમ ઉલટો છે, પહેલાં પરિયમમાં આચને રાખ્યો, તેથી તેમને જે લક્ષમી મળશે, તે વિપરીત મળશે. પહેલાં તે કલ્યાણ સાધશે, પણ પછીથી પરાલવને પામશે. આરીતે જે પહેલાં પૂર્વમાં આહવનીય રાખશે; તેની લક્ષમી વિપરીત બનશે. પહેલાં કલ્યાણ થશે અને પછી પરાલવ થશે.

તે રીતે તેણે સાંલઘયું: દેવો અગિનાં આધાન કરે છે. તે પ્રક્રિયા જોઈ આવી અને મનુની પાસે આવીને, તેણે જણ્યાંયું: તે દેવોએ અન્વાહાર્યપચન (દક્ષિણાગિ) નાં આધાન પહેલાં કર્યાં; ત્યારબાદ ગાર્હપત્યનાં અને પછી આહવનીયનાં. તેથી તે દેવોને પૂર્વ દિશામાં રહેલી સ્વર્ગનાં પ્રાગિન થશે. તે શ્રી મળશે; જે કલ્યાણ કરીને સ્વર્ગ લોકમાં પહોંચાડશે. પણ તેમને પ્રજન નહિ મળે.

આ કુમ પ્રમાણે જે અભિનાં આધાન કરશો, તેમને પૂર્વની શ્રી મળશો. તે કુલ્યાણ સાધી સ્વર्गલોકને મેળવશો. પ્રજન તો નહિ ભણે.

એ ધડાએ મનુને જણ્ણાવ્યુઃ હું એવીરીતે તમારાં અભિનાં આધાન કરાવીશા, નેથી તમે પ્રજનજન અને પશુઓની સમૃદ્ધિ મેળવશો, પહેલાં આ લોકમાં સ્થિર થશો અને પછી સ્વર्ग લોક જીતી લેશો.

તમે ગાર્હપત્ર અભિનાં આધાન કર્યાં. ગાર્હપત્ર અભિની સાથે સાથે પ્રજનજનો અને પશુઓની સમૃદ્ધિ મળશો. પછી અન્તાહાર્યપચન-દક્ષિણાભિનાં આધાન કરો, તેથી આલોકમાં પ્રતિષ્ઠિત થશો. તે પછી આહવનીય અભિનાં; તેથી સ્વર્ગ જીતી લેશો.

અભિઓનાં આધાન કરતી વખતે વિશેષ મંત્રોનો ઉપયોગ ન કરતાં, ત્રણ વ્યાહૃતિએ ઓલબી, તેનો મહિમા બનાવે છે.

૧૫હેલાં પ્રજનપતિએ મંત્રને વાણીના સત્યદ્રષ્ટે જોયો. તેથી તેણે અભિનાં આધાન કર્યાં; તેથી જ તો તે સમૃદ્ધ થયા. આ મંત્ર છે: ભૂર્ભૂવःસુવઃ આ વાણીનું સત્ય છે. જે ગૃહસ્થ આ મંત્ર ભણીને અભિનાં આધાન કરે છે; તે તો સમૃદ્ધ થાય છે. તે પોતે એવાં પ્રાશ્ન-પરાક્રમ કરે છે, જેમાં સત્ય હોય છે.

ભૂઃ ને પહેલી વ્યાહૃતિ કહે છે; તેથી યજમાન પ્રજનનાં સર્જન કરે છે. સુવઃને ખીજ વ્યાહૃતિ કહે છે, તેથી તે યજમાન આ લોકમાં સ્થિર થાય છે સુવઃ ને ત્રીજ વ્યાહૃતિ કહે છે, તેથી તે યજમાન સ્વર્ગલોકમાં પ્રાતંડા મેળવે છે.

તે ગૃહસ્થ ભૂ ભૂવઃ એ ત્રણ અક્ષરોથી ગાર્હપત્રનું આધાન કરે છે. ત્રણ તો આ લોકો છે. તે ત્રણ લોકોમાં પ્રતિષ્ઠિત બનીને તે ગૃહસ્થ અભિનાં આધાન કરે છે.

ભૂ ભૂવઃ સુવઃ તે સર્વ પાંચ અક્ષરોની વ્યાહૃતિએથી આહવનીય અભિનું આધાન કરે છે. સ્વર્ગલોક મેળવવા, તે અભિનાં આધાન કરે છે; જે અભિ આહવનીય ગળાય છે. તે સ્વર્ગલોકમાં વાણીના સત્યને મેળવે છે.

આમ ત્રણ અક્ષરોથી ગાર્હપત્રનાં અને પાંચ અક્ષરોથી આહવનીય અભિનાં આધાન કરે છે. એ રીતે આડ અક્ષર થયા. ગાયત્રી આડ અક્ષરની છે અને ગાયત્રીનો અભિની સાથે સંબંધ છે.

પહેલાં પ્રજનપતિએ પ્રજનઓનાં સર્જન કર્યાં. પ્રજનજનો તો તે પ્રજનપતિથી પલાયન કરી હૂર ભાગી ગયાં. પ્રજનપતિએ તેમને અંધકારમાં માર્ગ સૂકે, એટલા માટે હાથમાં જ્યોતિ લીધી અને તે હાથ ઉંચો કર્યો. હૂરથી જળતી એ જ્યોતને જોઈને બધાં પ્રજનજનો પાણીં વળી ગયાં.

આ રીતે જ્યારે ગાર્હપત્રથી અભિ લઈ, આહવનીય પાસે જાઓ, ત્યારે તે

અમિતી જ્યોતિને હાથમાં લઈ; ઊંચે રાખવી, જેથી એ જ્યોતિને નેનારાં પ્રમજનો પાછાં આવે.

આમ પહેલાં પ્રજ્ઞપતિએ જે જ્યોત જલાવી; તેણે તો ધર ધરની જ્યોત જલાવવાની પ્રેરણા આપી છે અમિતા આધાનમાં વૈડાની હાજરી છે, એ વિષે અહીવાદી જણાવે છે:

‘પહેલાં પ્રજ્ઞપતિની આંખ સુજી ગઠ અશ્વયત્ત અને તે બહાર ખરી પડી; તે અશ્વયત્ત સૂઝેલી આંખ અશ્વ બની ગઈ. આ અશ્વનો મહિમા છે; કારણ કે તે અશ્વ પ્રજ્ઞપતિનો છે અને જે અમિત છે, તે પોતે પ્રજ્ઞપતિ છે.

અશ્વને આગળ દોરી જવામાં આવે છે; તેનો ભાવ તો એજ થાય છે કે, પેતાની જ આંખને આગળ જતી જોઈને અનિન્દ્યો પ્રજ્ઞપતિ તેની પાછળ પાછળ જય છે.

સાચેજ, આ અશ્વ તો વજધારી ધન્દ છે. ગાર્ડ્પત્ય અમિતી લઈને અશ્વને આગળ દોરવામાં આવે છે, તેનો અર્થ તો એટલો થયો કે, વચ્ચમાં અવરોધ ઉલા કરનાર શત્રુઓનો જન્મતાંત્રી સાચેજ નાશ કરે છે. આહવનીય સુધી લઈ ગયા પણી તે અશ્વને પાછો દોરી લાવે છે, તેનો અર્થ એટલો થયો કે, જે શત્રુઓ ભવિષ્યમાં થવાના હોય; તેમનો પણ નાશ કરે છે.

પહેલાંના કાળમાં એવું બન્યું કે, આહવનીય અનિન્દ્યો ગાર્ડ્પત્યનાં ઇપરંગ ધરી દીધાં અને ગાર્ડ્પત્ય અનિન્દ્યો આહવનીયનાં ઇપરંગ ધરી દીધાં. આથી પ્રજ્ઞપતિ તે બંનેનો વિલાગ ન કરી શક્યા; અર્થાત્ પૂર્વ દિશામાં આહવનીય રહે છે અને પશ્ચિમ દિશામાં ગાર્ડ્પત્ય રહે છે; એ પ્રકારે વિલાગ થઈ શક્યો નહિ.

આથી પ્રજ્ઞપતિએ પોતે અશ્વનું ઇપ ધારણ કર્યું; જેનું મુખ પૂર્વ તરફ હતું. સેનાઓમાં પણ જે અશ્વ સૌથી ચપળ હોય અને તેજલો હોય; તેને સેનાને મોખરે રાખે છે, તે અશ્વ પૂર્વવાદ કહેવાય છે.

અનિતા આધાનમાં પણ જે અશ્વ નવો તેજલો હોય, તેને પૂર્વ તરફ મુખ રાખાને આહવનીય અનિત તરફ દોરવામાં આવે છે અને ત્યાંથી તેને પાછો વાળવામાં આવે છે.

શોક સંતાપ હૂર થાય ને શાન્તિ મળે, એ કારણે અનિતા ત્રણ વિલાગ કરવાના અને શાંતિ માટે અશ્વ રાખવાનો, એ વાત અહીવાદી જણાવે છે:

૨પ્રજ્ઞપતિએ અનિતનાં સર્જન કર્યાં. તેમને ભય લાગ્યોઃ અરે આ અમિત તો મને બાળી મુકશે. તેમણે અનિતા તે સામર્થ્ય-મહિમાને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી

ઘર ઘરની જયોત

નાખ્યો. આ વિલાગ કરવાથી જવાળાની શાંતિ થઈ અને દાહશકિત ઓછી થઈ; જેથી અનિન બાળી મુકે નહિ.

આ રીતે ગૃહસ્થે પણ અનિનનાં આધાન ત્રણ ભાગે કરવાં: ગાર્ડપત્ય પોતે એક ભાગે રહે; બીજે ભાગ આહવનીયનો અને ત્રીજે દક્ષિણાર્દિનનો ભાગ. આમ કરવાથી તે અનિનના સામર્થ્ય— મહિમાને વહેંચે છે, જેથી શાંતિ થાય, અને ધર્પણુથી દાહ થયો હતો; તે દાહ-તાપ ઓછા થાય.

જુયનના સંધર્પભાંથી જે તાપ સંતાપ જગે છે; તેને પણ સાથ-સહકારથી વહેંચી હેવામાં આવે; તો શોંક દૂર થાય અને શાન્ત મળે.

‘અનિન રાખવામાં જે અશ્વની હાજરી છે, તે અશ્વ તો પશુ છે, હવે જે અનિન છે, એ તો રૂદ છે. હવે જ્યારે ગાર્ડપત્યથી અનિન આહવનીય તરફ લઈ જવામાં આવે; ત્યારે જ્યાં અશ્વનાં પગલાં પહેલાં હોય; એવા આહવનીયના સ્થાનમાં અનિન રાખવો.

આમ અશ્વના પગલામાં અનિન રાખ્યો; તેનો ભાવ એ થયો કે, રૂદને પશુ ધરી દીધાં. આમ કરવાથી તો યજમાન પશુરહિત થઈ જાય. આ દોપ દૂર કરવા શું કરવું? હવે જે અશ્વનાં પગલાં મુકાવો નહિ, તો યજમાનને પશુઓની પ્રાપ્તિ ન થાય; ત્યારે શું કરવું? આનો ઉપાય છે. જ્યાં આહવનીય અનિન રાખવાનો હોય; તેની બાજુએ અશ્વનાં પગલાં મુકાવવાં, જ્યાં અનિનના અંગારા રહેતા હોય; ત્યાં પાસે અશ્વનાં પગલાં મુકાવવાં. આમ કરવાથી અનિનનો રપર્શ થયો, એટલે પશુની પ્રાપ્તિ થઈ અને પશુઓ રૂદના રપર્શથી બચી ગયાં.

અનિનનાં આધાન કર્યારે કરવાં, તેની વિચારણા બીજ ખલવાઈ આ રીતે કરે છે.

૧ ‘કૃત્તિકાઓમાં આ અને અનિનઓનાં આધાન કરવાં; કારણું એ અનિનું નક્ષત્ર છે. બીજાં નક્ષત્ર તો એક, એ, ત્રણ હોય. કૃત્તિકાઓ તો ધણું નક્ષત્રો છે.’

આ કૃત્તિકા વગેરે નક્ષત્રો સર્યાના જેવાંજ વિશેપ તેજસ્વી હતાં; પરંતુ સર્યાનો ઉદ્ય થતાં, તેમનાં ક્ષત્ર-તેજ નાશ પામ્યાં, એ કારણે મુહૂર્તમાં બીજાં નક્ષત્રોનો વિચાર ન કરતાં; સર્યાના ઉદ્યને ઉત્તમ મુહૂર્ત ગણુવાની સૂચના આ ખલવાઈ આપે છે.

૨ ‘પહેલાંના વખતમાં હેવોએ મળીને વિચારણા કરી. પહેલાં જે કૃત્તિકા વગેરે ક્ષત્ર-વીર્યરૂપ હતાં; તે પણીથી સર્યાનો ઉદ્ય થતાં ક્ષત્રરહિત બની ગયાં. આને કારણે તેમનાં નામ નક્ષત્ર રાખવામાં આવ્યાં. આ કૃત્તિકા વગેરે નક્ષત્રોનાં ક્ષત્ર-

વીર્ય અને સામર્થ્ય સૂર્યે લઈ લીધાં છે; એને કારણે સૂર્ય સર્વથી વિરોષ તેજસ્વી છે; એ સૂર્યનો ઉદ્ય જોઈને અભિનનાં આધાન કરે.

ખીળુ એક વિરોષતા છે. સૂર્યનો ઉદ્યકાળ પુણ્યાહ-પવિત્ર દિન ગણ્યાય છે.

સુહૃત્તમાં ઝડતુઓનો વિચાર કરતાં, આ અહ્લવાદી જણાવે છે.

૧ ‘વર્ષાની છ ઝડતુઓના એ વિલાગ છે. વસન્ત, શ્રીજમ અને વર્ષા તે દેવોની અને શરદ, હેમંત અને શિશિર તે પિતરોની ઝડતુઓ છે. એ રીતે દ્વેક માસની સુદ તિથિઓમાં ચંદ્રની કળાઓ પૂરાય છે, માટે તે તિથિઓ દેવની ગણ્યાય છે. વદની તિથિઓમાં ચંદ્રની કળાઓ ધટે છે, તે તિથિઓ પિતરોની ગણ્યાય છે. એ રીતે દિવસ તો દેવોનો અને રાત્રિ પિતરોની છે. દિવસમાંય પૂર્ણાહન (સવારને ખોપાર) દેવોનો અને અપરાહન (ખોપાર પછી) કાળ પિતરોનો ગણ્યાય છે.

આમ ઝડતુ વગેરે કાળની સાથે દેવોનો અને પિતરોનો સંબંધ છે, એ રહસ્ય જાણુને યાજિકે અભિનના આધાનનું સુહૃત્ત આપવું જોઈએ.

એજ રીતે સૂર્ય પૃથ્વીના દક્ષિણ ગોળથી ઉત્તર ગોળ તરફ ગતિ કરે છે, ત્યારે તે સૂર્ય મેરુ પર રહેલા દેવોને દક્ષિણગોચર થાય છે; તે ઉત્તરાયણ કાળ છે. ત્યાર બાદ ઉત્તર ગોળથી દક્ષિણ ગોળ તરફ ગતિ કરે છે, ત્યારે તે સૂર્ય પિતરોને દક્ષિ ગોચર થાય છે, તે દક્ષિણાયન કાળ છે. હવે સૂર્ય જ્યારે ઉત્તરાયણ તરફ ગતિ કરે; ત્યારે ગૃહસ્થે બંને અભિનનાં આધાન કરવાં.

ખરી રીતે તો એ પ્રકારની ઝડતુઓ લો કે એ પ્રકારનાં અયન લો; જેનો સંબંધ સૂર્યની સાથે હોય; તે કાલ પાપરહિત ગણ્યાય છે. સૂર્યનો જેવો ઉદ્ય થાય; તેની સાથેજ એ બધા પ્રકારનાં પાપને હણું નાણે છે. મૂળમાં તો ગૃહસ્થને હૈયે સોમયાગ કરવાની ભાવના થાય; એ મહારવનું છે. એ ભાવના જગે તેને અનુસરી સૂર્યનો ઉદ્ય થતાં બંને અભિનનાં આધાન કરવાં જોઈએ.

‘કાલે કરીશું, કાલે કરીશું;’ એમ સુહૃત્તની રાહ જોયા કરશો, તો ભલા, કયા માણુસે કાલને જાણું છે? મર્યાદાનવીનું જીવન એટલું તો અસ્થિર છે, કે તેની કોઈને ખખર પડતી નથી, માટે સારા કાર્યમાં વિલંઘ કરવો નહિ. હૈયે ભાવ જાગ્યો; તેજ મંગલ સુહૃત્ત. અભિનનાં આધાન કરવામાં વ્યાહૃતિઓનો ઉપયોગ કરવો; તેનું રહસ્ય ખોલતાં આ અહ્લવાદી જણાવે છે.

૨ ‘અભિનનાં આધાન કરતાં કોઈ ઝડત્યા, કોઈ સામ કે કોઈ યજ્ઞના મંત્રનો પ્રયોગ થતો નથી; ત્યારે શું ખોલવું જોઈએ?

અભિનનો સંબંધ અહ્લની સાથે છે, તેથી આધાન કરવું જોઈએ. અહીં અહ્લ

એ તો વાણીના ઇપે છે. તે વાણીની સાથે સંબંધ જોડનાર જે વાક્ય છે, તે તો સત્ય છે અને સત્ય એજ અલ્લ છે.

હવે જે ત્રણ વ્યાહૃતિઓ છે, તે તો સત્યઇપેજ છે; માટે તે ત્રણ વ્યાહૃતિઓ એલીને સત્યથીજ અભિનનાં આધાન કરવાં જોઈએ.

પહેલાં સર્જનકાળે પ્રજ્ઞપતિએ ભૂઃ વ્યાહૃતિથી પૃથ્વીનાં સર્જન કર્યાં, ભુવઃ થી અંતરિક્ષનાં અને સ્વઃ થી ઘૌસુસ્વર્ગનાં સર્જન કર્યાં. આ જે ત્રણ લોડો છે; તેમાં તો આખું જગત સમાઈ ગયું છે; માટે સર્વ જગતથી જ અભિનનાં આધાન થાય છે.

પ્રજ્ઞપતિએ ભૂઃ વ્યાહૃતિથી અદ્વાશક્તિનાં સર્જન કર્યાં; ભુવઃ થી ક્ષત્ર શક્તિનાં અને સ્વઃ થી વિશ-પ્રજ્ઞનનોનાં સર્જન કર્યાં. આ રીતે માનવોમાં જે અલ્લાયણ, ક્ષત્રાયણ અને પ્રજ્ઞનનો છે, તેમાં તો આખું જગત સમાઈ ગયું છે, માટે તે સર્વથી અભિન રાખે છે.

પ્રજ્ઞપતિએ ભૂઃ થી આત્મા-શરીરનાં, ભુવઃ થી પ્રજ્ઞાનોનાં અને સ્વઃ થી પશુઓનાં સર્જન કર્યાં. આમ આત્મા, પ્રજ્ઞ અને પશુમાં સર્વ કંઈ આવી જય છે, માટે તેથી અભિનનાં આધાન કરવાં જોઈએ.

પહેલાં તો ગૃહસ્થે ભૂમુખ: એટલું જ એલીને ગાહ્યપત્ય અભિનનાં આધાન કરવાં. તેનું કારણ છે, સર્વિપ જે ત્રણ વ્યાહૃતિઓ છે, તેથી ગાહ્યપત્યનું આધાન કરે, તો પણી આહવનીયનું આધાન શું એલીને કરે?

વ્યાહૃતિઓના ત્રણ અક્ષરો એલવાથી તો એ અક્ષરો બાકી રહે છે, આ એ અક્ષરોની સાથે પહેલાં ત્રણ અક્ષરો જોડો, તો તે ગતસાર કે યાત્યામ ન બને; એટલે કે ઉપગ્રેગમાં આવવાથી તેનો સાર જતો રહ્યો એમ ન ગણ્યાય.

આમ ભૂર ભુવઃ સુવઃ જે ત્રણ વ્યાહૃતિઓના પાંચ અક્ષરો છે; તે ભણી આહવનીય અભિનનાં આધાન કરવાં; જેથી તે વ્યાહૃતિઓ સર્વ ઇપે છે, તે ગણ્યાય.

ગાહ્યપત્યની એ વ્યાહૃતિઓના ત્રણ અને આહવનીયની ત્રણ વ્યાહૃતિઓના પાંચ અક્ષરો મળ્યાં, આડ અક્ષરો ભેગા થાય છે. હવે ગાયત્રી આડ અક્ષરોની છે. તે ગાયત્રી તો અભિનનો છંદ છે. આમ પોતાનાજ છંદથી પોતાનું આધાન થાય છે, એમ અભિન માને છે.

અભિનનાં મંથન કરતી વખતે અશ્વની હાજરી જરૂરી છે, એ વિષે આ અદ્વાશી ધતિહાસ રજૂ કરે છે.

૧ ‘પહેલાંના વખતમાં જ્યારે હેવો બંને ગાર્ડપત્ર અને આહવનીય એ અભિનયોનાં આધાન કરવા લાગ્યા, ત્યારે અસુરો અને રાક્ષસોએ તેમને તેમ કરતાં રોકી રાજ્યા. અભિન પેદા નહીં થાય; એટલે તમે હેવો બંને અભિનનાં આધાન નહીં કરી શકો. આમ તે રાક્ષસોએ હેવોને રોકી રાજ્યા-અરક્ષન્ તે પરથી તેમનું નામ રાક્ષસ પડયું.

તે વિદ્ધિ દૂર કરવા; હેવોએ એક આ વણ જોયું; જે અશ્વ-થોડાના રૂપે હતું. જ્યાં અભિનનાં મંથન કરવાનાં હતાં; તે હેકાણે તેમણે તે અશ્વને આશ્રય આપી રાખ્યા દીધ્યો. આમ તે સ્થાન ભય રહિત, નાષ્ટ-નાશથી રહિત અને વાત રહિત એકાન્ત બની ગયું અને ત્યાં અભિન પેદા થયો.

આને કારણે જ્યારે ગૃહસ્થે અભિનનાં મંથન કરવાં હોય, ત્યારે ત્યાં અશ્વને લાવવા માટે કહેવું. આ અશ્વને પૂર્વ તરફ ઉકો રાખવો જોઈ એ.

હવે એ અશ્વ પૂર્વવાટ હોવો જોઈ એ; અર્થાત્ તેના વય નવી હોવી જોઈ એ. થોડા જે જીવાન વધનો હોય; તો તેથી અમાપ વીર્ય-પરાક્રમની વૃદ્ધિ થાય છે. હવે ધારો કે એવો પૂર્વવાટ અશ્વ ન મળે, તો પછી ગમે તે વધનો હોય, તે અશ્વ હાજર રાખવો. અશ્વ ન મળે તો પછી અનકુહ-બળદ રાખવો. અનકુહ પણ અશ્વના જેવો પ્રતાપી વૃપલ ગણ્યાય છે.

આહવનીયના સ્થાન તરફ અશ્વને લઈ જાઓ; ત્યારે તેને પૂર્વ તરફ સુખ રાખીને આગળ આગળ હોરવો. એથી શું થશે કે માર્ગમાં અડચણ નાખનારા નાષ્ટજનો અને રાક્ષસો હશે; તેમનો નાશ કરતો અશ્વ આગળ વધશે. આમ ભય રહિત અને નાષ્ટ રહિત માર્ગ તે લોકો અભિનને તેના સ્થાને લઈ જશે.

ગાર્ડપત્રના રથાનથી આહવનીયના રથાન તરફ ગૃહસ્થે અભિનને એવી રીતે લઈ જવો કે, જેથી તે અભિન અલિમુખ રહે, એટલે કે આહવનીય સ્થાનના પૂર્વ ભાગો જઈ શકાય.

ખરી રીતે જુઓ, તો જે અભિન છે, તેજ યજા છે; કારણ કે અભિન વિના યજા થાય નહિં. હવે તે ગૃહસ્થ અભિન દ્વારા યજામાં અલિમુખ બન્તાને પ્રવેશ કરે છે. આમ કરવાથી તો તે ગૃહસ્થનો યજા શાશ્વત-થોડા કાળમાંજ સક્ષળ થાય છે.

હવે જે તમે અભિનને કે યજાને પરાક્રમુખ-પાણળ રાખો, તો પહેલાં અભિન પરાક્રમુખ બનો, એટલે પછી યજા પણ પરાક્રમુખ બનો.

આ યજાના રૂપે રહેલ અભિન તો ગૃહસ્થના પ્રાણ છે. આથી પ્રાણ જેમ

અલિમુખ બને; એ રીતે જ ગૃહસ્થે અભિને અલિમુખ રાખીને લઈ જવો. પરાહનુખ રાખો; તો પ્રાણુ પરાહનુખ થાય બને ચાલ્યા જાય.

અથને જ્યારે આહવનીયના સ્થાને લઈ જાઓ; ત્યારે પહેલાં અથના જમણા પગને ઉપાડીને પગલાં ભરાવવાં. એ રીતે પગલાં ભરાવીને પૂર્વ દિશા તરફ અથને હોરી જવો, ત્યારબાદ તેને વાળીને ઉલો રાખવો. ત્યાર બાદ તેને ડાખી બાજુએ લઈ જઈને છોડી મુકવો.

અથ તો વીર્ય-સામર્થ્યનું ઇપ છે. હવે તેને જમણા બાજુએ હોરી જઈને, ડાખી બાજુએ પાછો ન વાળો, તો ગૃહસ્થનું વીર્ય-સામર્થ્ય ચાલ્યું જાય; તે પાછું ન વળો.

હવે તે અથનાં પગલાં જે ટેકાળે પડ્યાં હોય, ત્યાં આહવનીય અભિનાં આધાન કરવાં. અથ તો વીર્ય-સામર્થ્યનું ઇપ છે, તેથી તે સામર્થ્યમાં અભિનાં આધાન કરે છે.'

આ રીતે આહવનીય અભિનનું આધાન કર્યું પણી, ગૃહસ્થ પોતાના હાથમાં સળગતું ઉદ્ભુક લઈ, પોતાના જીવનને ઉદાર બનાવવાની ભાવના સેવે છે. નવા જીવનનું આ પહેલું પગલું છે: મંત્ર આ છે:

૧ 'જેમ અનેક નક્ષત્રોને અવકાશમાં સમાઈ લેવાને કારણે ઘૌસુઆકાશ ભૂમા છે, એમજ મારા જીવન-આકાશમાં અનેક ચમકતી પ્રેરણાઓને ઉદારભાવે વસાવી લઉં. જેમ આ પૃથ્વી પોતાના ઉદાર વિસ્તારમાં અનેક પદ્ધતી વસાવી લે છે, એમજ મારી આ નવીન ભૂમિકામાં અનેક ભાવનાઓ વસાવી લઉં. જેમ આહવનીય અભિન અને જડરાખિન સર્વ પ્રકારનાં અન્ન પચાવવાની શક્તિ ધરાવે છે; એમજ વિવિધ પ્રકારનાં અન્ન પચાવવાનાં સામર્થ્ય આવે; એ ભાવે હું અભિનાં આધાન કરું છું'

આ ઋગ્યા-મંત્રમાં કોઈ માગણી નથી, પણ ભાવના છે, શુભાશંસા છે.

આ ઋપિઓ મુખ્યત્વે તો એ અભિઓનાં આધાનની વાત જણાવે છે; તેમાં આહવનીયમાં તેમને ધર્મનાં અને ગાર્હપત્યમાં અભિનાં સાથે દર્શન થાય છે. ગૃહસ્થ નવા જીવનનો આરંભ કરે છે; તેમાં આ બંને દેવોની પ્રેરણા મળી રહે, એ ભાવનાથી તે સ્તુતિ કરે છો.

૨ 'મારા નવજીવનનો પ્રસ્થાનમાં હું એ અભિઓનાં આધાન કરું છું; તેમાં હે ધર્મ અને અભિન, તમારે માટે અભિઓમાં હું જે આહુતિઓનાં પ્રદાન

૧. વાં. સં. ૩, ૫ તૈ. સં. ૧, ૫, ૩, ૧ કા. સં. ૮, ૧૪, મૈ. સં. ૧, ૭, ૧

૨. તૈ. સં. ૧, ૧, ૧૪, ૧ ઋ. સં. ૬, ૬૦, ૧૩ મૈ. સં. ૧, ૫, ૧ કા. સં. ૬, ૬ વા. સં. ૩, ૧૩.

કરું; તે હવિ મેળવી તમે બંને સાથે રાજુ થાગો. તમે બંને તો અરેખર, ગૃહસ્થને જીવન અને ધતસાધન આપનાર ગણાવ છો. મારા જીવનનાં સામર્થ્ય આવે, એ કારણે તમને બંનેને હું સાથે ઓલાવું છું.’

આંદોલનનો અને અભિન બુદ્ધિનો હેતુ છે. સામાન્ય રીતે તો બળ અને બુદ્ધિનો મેળ જન્મતો નથી અને સંધર્મમાં જીવન એળે જન્ય છે. હિંય બળ અને હિંય બુદ્ધિનાં પ્રતીક ઈન્ડ અને અભિન છે. આંદોલનનો આધાનમાં બંને બળ-બુદ્ધિ સહકાર સાથે, એ ભાવના જેવાની મળે છે. માનવના જીવનનો મેળ એ તો સંગીતના સાત સ્વરોનો સુમેળ છે. એ રહસ્ય ઉકેલતાં અહિવાદી અભિનનાં આધાન વગતે સામનાં ગાં ગાઈ, ઈન્ડ અને અભિનનાં ઉપરથાન કરવાનું સૂચવે છે. પહેલા મંત્રનો ભાવાંથી:

‘અમે બધા અમારા આ નવા યજા-અન્વરની શરૂઆતમાં બેગા થઈ ને આવ્યા છીએ. હવે અમે અભિની પ્રેરણું મેળવવા મંત્ર ઓલીએ. અભિ આપણાથી લાલે ને દૂર હોય; તો પણ તે અમારી વાત સાંભળશે.’

આ ઋગ્યા મંત્રથી અભિનનાં ઉપરથાન શરૂ થાય છે. તેનું રહસ્ય આ છે:

૧ ‘જ્યાં સામ નથી, ત્યાં યજા નથી; અર્થાત્ યજા એ તો નવા જીવનનું હર્ષાન છે અને એમાં સૌના સાથ સહકાર એ તો સાત સ્વરોની સંવાહિતા છે. ‘અમે બધાં’ એ રતોભ છે, રતુતિ-ગાનની શરૂઆત છે. આ રતોભ ગાઈને ગૃહસ્થ અભિનનાં આધાન કરે છે.

એ ગૃહસ્થ છું ઋગ્યા ભણી ઉપરથાન કરે છે. હવે ઋતુએ છું છે, એ ભાવે તે છું ઋતુએમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવે છે. તે પણીની છું ઋગ્યાએ છે, તે મળતાં બાર માસતું વર્ષ થાય છે, એ ભાવે તે વર્ષમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવે છે.

ત્યારખાન પાવમાની ઋગ્યાએથી ઉપરથાન કરે છે. તેને કારણે તો જીર્ણ-જીવન થગેલ અભિમાં નવાં જીવન આવે છે. એ ભાવે તો અભિનને નવાં જીવન, નવાં આયુ, વર્ષસ્વ વગેરે આપે છે. આ ઉપરથાનની ભાવનાથી ગૃહસ્થ સો વર્ષનાં વય મેળવે છે. તેની ઈદ્રિયામાં સો વર્ષ સુધી ઓન આવે છે.

‘હે અભિ, તમે સૂર્યના વર્ષસ્વને મેળવો છો.’ ઉપરથાનની આ રતુનિથી તે ગૃહસ્થ અભિની જેમ વર્ષસ્વની ભાવના સેવે છે. આહવનીયનાં ઉપરથાનની સાથે ગાર્દ્ધપત્યનું ઉપરથાન છે; તેનું રહસ્ય આ છે:

૨ ‘હવે જે ગૃહસ્થ ઇકતા આહવનીયનાં ઉપરથાન કરે છે; તે તો એ લોકના જીવનથી વંચિત રહે છે. આને કારણે ગાર્દ્ધપત્ય અભિનું ઉપરથાન કરે છે. તેને

૧. તં. સં. ૧, ૫, ૭, ૧ કા. સં. ૩, ૫ મૈઃ સં ૧, ૫, ૭ શા. ઝા. ૨, ૩, ૪, ૨. તૈ સં. ૧, ૫, ૯

કારણે તે આ લોકમાં પ્રતિષ્ઠિત થાય છે. એ ઉપસ્થાનનો મંત્ર ગાયત્રી છંદમાં છે અને ગાયત્રી તો અભિનો છંદ છે, એ રીતે તેજસ્વી ગાયત્રીનાં તેજ તે પોતાની અંદર વસાવે છે.

ત્રણુ ત્રણુ નઽયાઓની અનેલ તૃચમાં એ પહ્લવાળી ગાયત્રીઓ છે. એથી ગૃહસ્થ જીવનનું સાતત્ય મેળવે છે અને તેને વીર પ્રજ્ઞ પ્રાપ્ત થાય છે

૧ ‘જે ગૃહસ્થ ઉપસ્થાનનું રહસ્ય જણાને, અભિની સ્તુતિ કરે છે, તે સક્ષળતા મેળવે છે, તે હિંસે હિંસે વિશેપ મહત્ત્વ મેળવે છે,

પહેલાં આકાશમાં રહેલો સૂર્ય પૃથ્વી પર આવી પહેંચ્યો. આ લોકમાં આવી પહેંચ્યા પછી, તેને મૃત્યુનો ભય લાગ્યો, કારણુ કે આ લોકમાં બધા મૃત્યુને વશ છે. તેણુ વિચાર કર્યો; ‘ચાલો હું અભિનની સ્તુતિ કરું. તેની સ્તુતિ કરવાથી સ્વર્ગ લોક મળશે.’

એ રીતે અભિનની સ્તુતિ કરવાથી તે સૂર્યે સ્વર્ગલોક મેળવી લાઘ્યો. એ રીતે જે ગૃહસ્થ અભિનનાં ઉપસ્થાન કરે છે. તે સ્વર્ગલોક જન્ય છે અને આ લોકમાં પૂર્ણ આયુ જીવે છે. આ બંને અભિનાનોનાં ઉપસ્થાન જે ગૃહસ્થ કરે છે; તે બંને અભિનાનોનાં ધામને મેળવી લે છે. ઊચા પદને મેળવાને જે કામના સેવે, તે રીતે તે સક્ષળ થાય છે.

ગૃહસ્થ એ અભિનનાં આધાન કરે છે; તે તો નવા જીવનની શરૂઆત છે. જીવનનું એ વત છે; તેમાં સક્ષળતા મેળવવા; તે અભિનની સ્તુતિ કરતાં જણાવે છે :

૨ ‘હે અભિન; તમે બધાં વતોના પાલક-પતિ છો. હું આ વતનાં આચરણ કરવાનાં ધર્મિણ કરું છું. તમે મને એવી પ્રેરણું આપો, જેથી એ જીવન વતને પૂર્ણ કરવાનું સામર્થ્ય મેળવી લડું. તે માટે મને સક્ષળતા મળી રહે; એમાં તમે સહાય કરો.

‘મારા આ નવા જીવન ઇપ યજમાં અભિનને હોતાના ઇપે એલાવી રહ્યો છું. જે હેવો યજમાં ભાગ લેવાની યોગ્યતા ધરાવે છે, તે હેવોને અમે આ યજમાં એલાવી રહ્યા છીએ. એ હેવો સારાં મન રાખાને આવી પહેંચ્યો અને અમારાં આપેલાં હવિથી એ હેવો સારી રીતે રાજુ થાઓ.’

આ નવા જીવનમાં ગૃહસ્થ અને ગૃહિણી બંને સાથે પ્રવેશ કરે છે. ગૃહસ્થે પૂજાલ નવા અભિનાનોની સાથે ધરમાં વસાવેલ આવસ્થય અભિનનાં પણ પૂજન અર્ચન ચાલુ રહે છે. આમ ધર ધરની જ્યેત નવજ્યેત બની, ગૃહસ્થના નવા જીવનમાં પ્રકાશ અને પ્રેરણું પાથરે છે. ...

સાંજ પડતી ને સવાર ઉગતું; એ
કુદરતી અનાવ છે. કેટકેલ્લી સાંજ પડી
અને સવાર ઉગ્ગી ગઈ; તેની કેટલાને
ખણી પડે છે? સરિતાના પ્રવાહના
નેમ કાલ પણ વર્ધી જાય છે. કાલ તો
ખોલે છે, જીવા કરે છે, પણ માનવનાં
આચુ ચાલી જાય છે.

હો, પ્રવાસીને તેની ખણી પડે છે.
દુર વિકટ જાંગલ હોય, માર્ગ આપદો
હોય, અપોર લળતા હોય; ત્યારે તેને
દ્વારે એક ચિંતા નાંગે છે. સાંજ પડે,
તે પહેલાં રથાનકે પહેંચા નાઉં. સાંજ
પડતાં પડતાં માર્ગ પરજ રહ્યી જવાય;
તો શું થાય? સાંજ પડવાની ચિંતાજ
પ્રવાસીને હતાશ કરી નાખે છે.

સવારતું એથી જુદ્દું છે. મધ્યરાતે
ક્રયાંક માર્ગ ભૂલ્યા હો અને લુંયાવાના
થાય હોય. એવે વખતે પ્રવાસીને થાય:
આ રાત ઓસરી જાય અને સવાર
ઉગ્ગી જાય; તો જીતી ગયા.

જીવનમાં પણ આમ બને છે. નવાં
ઘૌંફન હોય; ત્યાં સુધી તો સારું, પણ
એ ઘૌંફન ઓસરી જાય અને ધડપણ
આવે. તે પહેલાં જીવન પરવારી લેવાય;
તો સારું!

સુખના દ્વિસ તો સહેજે ચાહ્યા
જાય છે, દુઃખના રાત એકાઢી પણ
વીતાવવી અધરી પડે છે, ત્યારે એમ
થાય છે કે, આ રાત જાય અને સવાર
ઉગ્ગી, તો સારું! સુખતું રમરણ થાય છે.
કુદરતમાં તો દિન પર્છી રજનાં,

૨ સાંજ સવારનું વ્રત

સાંજ સવારે' આવે જન્ય છે. માનવના જીવનમાં તેની અસર ધણી જીડી પડે છે.

માનવના જીવનમાં પડતી સાંજ અને ઉગતી સવાર સુધરી જન્ય; એનાં સાધન નહિયાં હોયાં શોધી કાઢ્યાં છે.

જાંગલમાં સાંજ ભયંકર લાગે છે. માણસ રોગી હોય અને ઓકલો એકો હોય, તેને સાંજ વસમી વસમી લાગે છે. મંહિરમાં સાંજે આરતી ઉત્તરે, ધંદાનાં થાય, શાંખ કુંકાય અને સાંજની ગમગીની હૃર થાય. વાતાવરણ આખું ઉલ્લાસથી બરાઈ જન્ય છે.

ધરમાંય હાવો પેયવો ને જન્ય ઓદૃપણું ઓલોા; સાંજ સુધરી જન્ય. આને કારણે તો સાંજની સંઘ્યા કરવાનો નિયમ અનાવ્યો છે. તે વખતે તો રોગીએ પણ પથારિમાં સુવાય નહિ. જરાં એક થઈ, આળસ ખંખેરી, દીન દ્યાળની યાદ કરી લેવાની!

એમ જ વહેલી સવારે પ્રભાતીયાં ગાવાનાં. સાંજુ પુરુષો જાગી જવાનું અને સવારની સંઘ્યા કરી લેવાની. સાંજ ને જવાર સુધર્યાં; તેનાં જીવન સુધરી ગયાં.

નહિયો, મુનિયો, અલવાદીયો, કન્વિયો વગેરેએ આ સાંજ ને સવારે પાળવાનાં વત શોધી કાઢ્યાં છે. તેમને એક કથા જરી ગઈ.

આ સૂર્ય તો નિતનિતનો પ્રવાસી છે. સવારથી સાંજ ચુંધી, તેણે તો કરવાનું રહેતે તે વિશ્રાંત કર્યાં લે, હાં; અભિ એનો બંધુ છે. એ અભિની સાથે રાતવાસો ગાળે છે.

એ અભિને રાજ રાખવા, ગૃહસ્થે વત કરવાનું, અનુંડાન કરવાનું. તે વતનું નામ અભિહોન. સાંજના અભિને આદુતિ આપવાથી; તેનો આદર વહે, માન વહે અને તે ગૃહસ્થને સુખ્ય રાખે.

એ અભિની સાથે સૂર્ય આખ્યા રાત રહે છે. સવારના આકાશમાં જન્ય ને સાંજ પડે પાછો આવે; એ સૂર્યને રાજ રાખવા સવારે વહેલા વત કરવાનું. અભિનમાં સવારના આદુતિ આપો; તે સૂર્યને મળે અને સૂર્ય રાજ જન્ય.

આમ અભિ અને સૂર્યને રાજ રાખવાથી માનવનું વત થાય. તેના જીવનને સદ્ગુણ બનાવતાર આતો યજ ગણ્યાય.

૧ યજની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે : યજ તે ઈષ્ટ કામનાઓને આપતાર ઇષ્ટ કામ ધૂકું યજ કામધેનું છે; જે આપણી ભનગમતી-ઇષ્ટ કામનાઓને આપે છે.

પોતાને ઈષ્ટ શું અને હિત શું; તેનો નિર્ણય માનવે કરવાનો છે. અંગત સ્વાર્થ સાંધી લેવો; એજ કેદ્વલાકને ઈષ્ટ લાગે છે અને તેને જ તે હિત ગણે છે. તો શું આ હિતકારી કર્મ કે યજ ગણ્યાય? તેનો ઉત્તર આ અલવાદી આપે છે :

૧ ‘હેવો અતે અસુરો બંને એક જ પ્રજ્ઞપતિના પુત્રો તો ખરા જ ! પણ તે બંનેના સ્વભાવમાં ફેર; તે તેમની માતાઓને આલારી. અદિતિના પુત્રો હેવો તે આહિત્ય ગણ્યાયા અને દિતિના પુત્રો હેત્યો અસુરો ગણ્યાયા.

માતા અદિતિ તો ઉદારદષ્ટિ, ઉદારતાની મૂર્તિ, તથી તેના પુત્રો હેવો પણ ઉદાર હોય. દિતિ તો સંકુચિત દષ્ટિ, કંકત સ્વાર્થ જ્ઞેનાર; તથી તેના પુત્રો હેત્યો પણ અંગત સ્વાર્થ જ્ઞેનાર જ હોય !

એક વખતે પ્રજ્ઞપતિના બંને પુત્રો વચ્ચે રૂપર્ધી ઉલ્લો થઈ કે, ‘અમારામાં મોદું કોણું ? સ્વાર્થ સંકોચને કારણું હેત્યોના મનમાં માન-અતિમાન જગ્યાં કે :

‘લંલા આપણું જતને છોડીને બીજે મોટો છે કોણું ? આપણું જતેજ આપણું મોટા.’

પિતા પ્રજ્ઞપતિએ તેમને ઉપરેશ આપેલો, તે તેમને યાદ આવ્યો : ‘ જે મોદું હોય, શ્રેષ્ઠ હોય તેને હવિ-બેટ આપો.’ અસુરોએ નિર્ણય કરી લીધો કે ‘આપણું પોતાની જતજ મોટી છે, શ્રેષ્ઠ છે. માટે આપણું જ આપણું જતને હવિ-બેટ પૂર્ણ આપોયો.’

આ જતનો નિર્ણય કરી લીધા પછી; તેમણે બીજને હવિ-બેટ આપ્યાં નહિ. જે કાંઈ હુત-હવિનાં દ્રવ્ય હતાં; તે બધાં તેમણે પોતાનાં મુખમાંજ હોમવા માંડ્યાં. આમ તેમણે પોતાની કાયાનેજ શ્રેષ્ઠ ગણ્યું અને તેનાં ઈષ્ટ અને હિતની કાળજ લેવા માંડી.

‘અસુરોનું’ આ અતિમાન-અલિમાન વધારે પડતું હતું. આ નજરે તો તેમને બીજે કોઈ શ્રેષ્ઠ કે મોટો જણ્યાય જ નહિ. તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે, તે અસુરો પોતાના જ તે અતિમાન-અંગત સ્વાર્થને કારણું હારી જવા લાગ્યા.

આમ તેમણે જે ઈષ્ટ માન્યું હતું, તે જ અનિષ્ટ કરનાર બની ગયું. જેને હિત ગણ્યું હતું, તે અહિત બની ગયું. છેવટે તો તેમનો પરાલવ થઈ ગયો. તે જાતે હારી ગયા. સાચે જ, અતિમાન છે, અલિમાન છે, તે તો પરાલવનું મૂળ છે :

પરાભવસ્ય હૈતન્સુખં યદ્ અતિમાનः ।

એ જ રીતે પિતા પ્રજ્ઞપતિએ હેવોને ઉપરેશ આપો હતો : ‘ જે શ્રેષ્ઠ હોય, તેને હવિ આપો.’ હવે એ હેવોની નજર તો ઉદાર અને વિશાળ; એટલે તેમના મનમાં અતિમાન જગ્યાં નહિ. પોતાનાથી વધારે મોદું-શ્રેષ્ઠ હોય; તેને હુત હવિ આપો.’ એવો નિર્ણય પણ તેમણે કરી લીધો.

હેવોમાં પહેલા હેવ અર્થિન. એ અર્થિનએ ધર્મનો હેવરાજ માન્યા અને તેમને

સાંજ સવારનું વ્રત

માટે યજ કર્યો. હેવરાજ ધન્દે અગ્નિને હેવનાં મુખ અને પુરોહિત માની લીધા અને તેમને માટે, તેમણે યજ કર્યો.

આમ હેવોએ પોતાની જતને શ્રેષ્ઠ ગણ્ણી નહિ; પરંતુ ઐજ ગુણ્ણિયલ જનોને માન આગ્યાં. પરિણામ એ આગ્યું કે, તેમનો હૈએ અભિમાન જગ્યું નહિ અને તેમનો પરાભવ થયો નહિ.

એ હેવોએ નન્દેય અને શ્રેષ્ઠને હવિ આપવા માંડ્યાં, તેમજ પોતાનાં ધૃષ્ટ અને દ્વિતિનાં કર્યો કરવા માંડ્યાં; ત્યારે તેમના પિતા પ્રજનપતિ તેમની પર પ્રસન થયા. તેમણે પોતાની દ્વિત્ય કાયામાંથી યજઃપ શરીરની રચના કરી.

ધન્દ, અગ્નિ વગેરે હેવોએ પ્રજનપતિને યજઃપ ગણ્ણી લીધા. યજ નિમિત્તે આપેલાં હવિ જેને હેવોનાં અન્ન ગણ્ણાવવા લાગ્યાં. હવિષ્ય અન્ન તેમનાં હિત અને ધૃષ્ટ બન્યાં. તેને પરિણામે હેવોનો વિજય થયો.

આ રીતે યજ પ્રજનપતિની પ્રતિમા ગણ્ણાય છે. પ્રજનનોની સાથે સાથે યજોનાં સર્જન પળુ પ્રજનપતિએ કર્યાં છે. હવે જે સમજુ પ્રજનનો એ યજને પોતાના જીવનતું વ્રત ગણે અને પોતાના હિત અને ધૃષ્ટનો વિચાર કરે, તો તેમનો વિજય થાય.

હેવોને અગ્નિ દ્વારા હોમ-હવિ આપવાનાં છે. હેવોને ઓલાવીને, તેમને માટે અગ્નિમાં હોમ કરવાના છે. એ માટે યજની રચના થઈ છે. યજમાં સૌથી પહેલું સ્થાન અગ્નિહોત્રનું છે. સાંજે ને સવારે અગ્નિમાં આહૃતિ આપવાના કર્મને અગ્નિહોત્ર કહે છે; માટે તેને સાંજ સવારનું અતુથ્યાન કહે છે.

સાંજે સંધ્યાકાળે અગ્નિમાં એક આહૃતિ હેવ અગ્નિ માટે અને ઐજ આહૃતિ પ્રજનપતિને માટે આપવાની છે. એ જ રીતે સવારે સૂર્ય ઉગતાં અગ્નિમાં એક આહૃતિ હેવ સૂર્યને માટે અને ઐજ આહૃતિ પ્રજનપતિને માટે આપવાની છે.

આ એ આપણા પ્રત્યક્ષ હેવ છે; અગ્નિ અને સૂર્ય. એ બંને નજરોનજર હેખાતાં નન્દોતિઓનાં સ્વરૂપ છે. દ્વિત્ય લાવના જોડવામાં આવે, તો આ બંને નન્દોતિ સ્વરૂપો એક જ હેવની એ પ્રતિમાએ ગણ્ણાય છે.

પૂર્ણી પર અગ્નિ રહે છે અને આકાશમાં સૂર્ય હરે હરે છે. આ એ હેવોને આહૃતિ આપવાથી બધા હેવો તૃપ્ત થાય છે, કારણું બધા જ હેવો નન્દોતિઃપે છે અને તે એક પ્રજનપતિના પુત્રો છે.

એક યુગ હતો, નન્દારે ધર ધરની નન્દોતિઃપે અગ્નિનાં પૂજન થતાં હતાં. અગ્નિશાળામાં નિત્ય નિયમિત રીતે અગ્નિને સાચવવામાં આવતો હતો. સાંજે ને સવારે અગ્નિમાં આહૃતિએ અપાતી અને તે રીતે અગ્નિહોત્ર ધર ધરનું ભૂષણ હતું.

એ કાર્ય કરવા માટે, દરેક ગૃહસ્� ઘર આંગળે ગાય રાખતો. સાંજ પહેલાંનો સમય ગોરજ ગણ્યાય; ત્યારે ગાય ચરીને વેર આવે. ગાય હોહવાય; તેનાં દૂધ, દુંહી અને ધી હવિ ગણ્યાય. રાતભર ગાય અભિનશાળા પાસે રહે. સવારે ગાય હોહવાય અને પદ્ધી તેને ચરવાને માટે ગોચરભૂમિ લઈ જવામાં આવે. ધરથી છૂટી ગોચર તરફ ગાય જન્ય; એ સંગવ કાળ ગણ્યાય. સાંજ પહેલાંના ગોરજથી સવાર પદ્ધીના સંગવ કાળ સુધી ગાય ઘર આગળ રહે. અને તેને પૂરતાં રક્ષણ મળે.

ગોરજ અને સંગવ આ બંને કાળ આજે તો ભુલાઈ ગયા છે. ગાયને તો માનવની ભતિ કહી છે અને અશ્વને માનવના પ્રાણ કલ્યા છે. માનવની ભતિ અને પ્રાણનાં સારી રીતે રક્ષણ થાય; તો માનવ સહજ વિકાસ સાધે.

આજે તો માનવની ભતિ અને પ્રાણ બંને ચંચળ છે અને તેથી તો માનવ માનવ ભટી, દાનવ બની રહ્યો છે. માણુસાઈનાં મુલ્ય ઓસરી રહ્યાં છે. ગોરજ અને સંગવનો સમય રાન્નિ છે, તે ભતિનાં રક્ષણ માટે છે.

વેદના ઋપિયો ગો, અશ્વ અને વીરનાં રક્ષણ માઝ્યાં છે.

૧. અમારી એ ઉપાયો કલ્યાણુકારી બનીને અમારાં ઘર પર આવે; તે વખતે તે ઉપાયોનાં સ્વાગત કરવા અમારી પાસે અશ્વ હો, ગાયો હો અને વીરો હો. સાચેજ, અમારા હૃદયની એ અભીપ્સા—ઉપાયો અશ્વોવાળી, ગોવાળી અને વીરવતી હો.

૨. હે ભગવાન તમે અમનો ગાયોની સાથે, અશ્વોની સાથે અને માનવોની સાથે સમાગમ—સંયોજન કરી આપો.' આધાનમાં અશ્વની હાજરી જરૂરી છે. ગાય તો અભિનહોન્તી જ ગણ્યાય છે, કારણુકે અભિનહોન્તું એ મુખ્ય સાધન છે અને જેણે પોતાનાં જીવન અભિના વ્રતમાં જોડી દીધાં; એ ગૃહસ્થ પણ અભિનહોન્તી કહેવાય છે. જીવનમાં એ ત્રણનો સુમેળ સાધવાનો છે. ગાય તે ભતિ, અશ્વ તે પ્રાણ અને માનવ એ તો માણુસાઈ; આ ત્રણોનો સુમેળ સધાય; તો જીવન સક્રણ બની જન્ય. અભિનશાળામાં રહેલા જે અભિન પર ગાયનું દૂધ ગરમ કરવામાં આવે, તે અભિન ગાર્હપત્ર—ગૃહરથનો સંબંધી ગણ્યાય છે.

આહૃતિ રાખવા માટે લાકડાના બનાવેલા એ ચમચા હોય છે. નાના ચમચાને સુવ અનો મોટ્ય ચમચાને અભિનહોન્ત હવની કહે છે. ગાર્હપત્ર અભિનની ઉપર રહેલ માટીના વાસણુમાં દૂધ ગરમ કર્યું હોય; તેમાંનું દૂધ ચાર પાંચ વખત સુવથી અભિનહોન્ત હવનીમાં રેડવાનું છે. તે દ્વારા અભિનમાં આહૃતિ અપાર્ય છે.

અભિનહોન્ત સાંજ—સવાર મળીને એક અનુધાન—વત ગણ્યાય છે. દરરોજ સાંજે

૧. વા.સ. ૩૪, ૪૦ અ.સ. ૩, ૧૬, ૭ ઋ.સ. ૭, ૪૧, ૭

૨. વા.સ. ૩૪, ૩૬ અ.સ. ૩, ૧૬, ૩ ઋ.સ. ૭, ૪૧, ૩

ગૃહસ્થ પોતાની પત્નીની સાથે અભિનશાળામાં પ્રવેશ કરે, ગાર્ડ્પટ્યને ચેતાવે અને એજ રીતે આહવનીય, દક્ષિણાંગન, સભ્ય અને આવસ્થય અભિનામોને ચેતાવી, સમિધાથી પુષ્ટ કરી, આહુતિઓનાં પ્રદાન કરે. સાંજના આહવનીય અભિનમાં પહેલી આહુતિના દેવ અર્જિન છે અને બીજી આહુતિના દેવ પ્રજાપતિ છે. સવારના સમયે અભિને ખદલે દેવ સૂર્ય હોય છે.

આમાં ભાવ એવો છે કે, દ્વિસે સૂર્ય આકાશમાં હેખાય છે; તે રાતના અભિની સાથે વાસ કરે છે. આને કારણે સવારે સૂર્ય ઉગતા પહેલાં અભિનમાં રહેલા સૂર્યને આહુતિ અપાય; તો તે સૂર્યે જાતે લીધી ગણ્ણાય.'

ક્યાંક એ અભિનામોનો મહિમા ગવાયો છે; ક્યાંક ત્રણનો; સામાન્ય રીતે પાંચ અભિનો છે, તે વિષે આ અહ્લવાદી જણાવે છે:

‘પહેલાં પ્રજાપતિએ પ્રજનનોનાં સર્જન કર્યાં; ત્યારે તે પોતે જણે કે ખાલી ખાલી થઈ ગયા હોય; એમ તેમને લાગ્યું. ગાંધેલું સામર્થ્ય પાછું મેળવવા, તેમણે તપ કર્યાં. તેથી તેમણે પોતાની અંદરજ રહેલા વીર્યનાં દર્શાન કર્યાં. એ વીર્ય વધવા લાગ્યું અને છેવટે તો ઊંચે વધીને તે એક સુષ્ટ પદાર્થિઝે બની ગયું. એ પદાર્થ માનોને કે એક વિરાટ ગોના ઝેપે થયો. હેવો અને અસુરોએ તે ગાયને પોતાની બનાવવા માટે માગણી કરી. ત્યારે પ્રજાપતિએ કહ્યું કે; એ ગાય તો મારી ગણ્ણાશે. તેનાં હોહેલાં દૂધ તમને મળશે.

હવે એ વિરાદ્ ગાય પ્રજાપતિની પાસેથી પૂર્વહિશા તરફ ચાલી ગઈ. તેને પોતાની પાસે ખોલાવવા માટે પ્રજાપતિએ જણાવ્યું: ‘ચાર વેદના પ્રવર્ત્તક હે અથર્વા આચાર્ય; તમે દક્ષિણાંગિનના ઝેપે છો, માટે તમે મારા અન્ન-સાધન માટે રહેલી ગાયનું રક્ષણું કરો. નરનાં કલ્યાણું કરનાર હે ગાર્ડ્પટ્ય, તમે મારાં પ્રજનાં રક્ષણું કરો. હે પ્રશસ્ય આહવનીય, પશુનાં રક્ષણું કરો. હે પ્રઘ્યાત સભ્યાંત્રિ, તમે સલાનાં રક્ષણું કરો. હે અહે બુદ્ધિય-આવસ્થય, મંત્રનાં રક્ષણું કરો.’

આમ વિરાદ્ ગાયે પાંચ પાંચ પગલાં ભર્યાં હતાં, ત્યારે પ્રજાપતિની રતુતિથી પાંચ અભિનોએ તે ગાયને વશમાં રાખ્યો હતી. તે ગાયે પાંચ પહોની પંક્તિની સાથે અભિહોત્ર જાળનાર અહ્લવેતાની ભતિમાં પ્રવેશ કર્યો હતો.

હવે જ્યારે ગૃહસ્થ અહ્લવેતા અભિનામાં આધાન કરે છે, ત્યારે તે પંક્તિને પોતાની અંદરથી રચે છે. આને કારણે તે ગૃહસ્થે પાંચ અભિનામાં આધાન કરેલાં છે.

યશમાં ખોલાવેલા કડત્વિન્જેને દક્ષિણાં રાંધેલા ભાતેનાં ભોજન આપે છે, તે

ભાતને અન્વાદાર્ય કહે છે; તેનો પાદ દક્ષિણાભિ ખર તૈયાર થાય છે, માટે તેને અન્વાદાર્ય પચન કહે છે. આ દક્ષિણાભિ તે ગૃહસ્થનાં ધૃત કાર્ય કરે છે અને તેની પર પ્રસન્ન રહે છે.

ગાર્ડ્પત્રય અભિ ઉપર આજ્ઞય-ધી રાખ્વામાં આવે છે. હેવોની સાથે હેવપત્ની-ગોનાં યજન થાય છે, માટે તેનો સંબંધ ગૃહપતિની સાથે છે, તેની પર તે પ્રસન્ન રહે છે.

યજુમાં જે હેવોને ઓલાવવામાં આવે છે, તેમને ઉદ્દેશાને આદૃત હોમાય છે, તેથી તે અભિ આખવનીય ગણ્યાય છે. ગૃહરથો સભામાં વિજય મેળવે છે, માટે તે અભિ સભ્ય ગણ્યાય છે. હવે આવસ્થય, એ તે નિવાસ માટેનું ધર. તે ધરમાં રાણેલા અભિ પર રાણેલાં અન્ન અતિથિગોને જમાડવાનાં, માટે તે આવસ્થય અભિ ગણ્યાય છે. આમ પાંચેય અભિનગોને રાજ રાખવાના છે. અભિનાં સર્જન કરી; પ્રજનપતિએ અભિનહોન કર્યો; તે વાત આ ઝડપ જણાવે છે :

‘પ્રજનપતિએ પ્રજનનાં સર્જન કર્યાં; ત્યારે સૌથી આગળ પોતાના ભરતકથી અભિનનાં સર્જન કર્યાં. જેને કારણે તેણે અભિનનાં સર્જન કર્યાં; એથી તો તેનું માયું પાકી ગયું; તેમાંથી લોહિત-રાતો રસ વહેવા લાગ્યો. તે પાકી ગયું; તેથી જે કુળ થયું, તે ઉંદુણરથયું. આમ જે ઉંઘરાનું વૃક્ષ છે; તે પ્રજનપતિનું ગણ્યાય છે અને જે પાકેલું કુળ છે, તે રાતું હોય છે.

પ્રજનપતિથી સર્જન થયા બાદ, અભિન દૂર ચાલ્યો ગયો. તેના મનમાં હતું કે; ‘મને ઓલાવીને મારો ભાગ આપશો.’ આમ તેને પોતાનો ભાગ મેળવવાની ઈચ્છા હતી. હવે એ અભિનમાં શાનો હોમ કરવો; તેની પ્રજનપતિને ખથર પડી નહિ. તેણે તો પોતાનાં ચક્ષુ-આંખ કાઢીને; તેનોજ હોમ કર્યો :

‘અભિન જંયોતિ છે, જંયોતિ (ચક્ષુ) અભિન છે, સ્વાહા.’

હવે જે આકાશમાં આદિત્ય-સૂર્ય છે; તેજ તેનું ચક્ષુ છે, એમ ડાલ્યાજનો માને છે. એ રીતે તેઓ એમ પણ માને છે કે: ‘પૃથ્વી પર રહેલા અભિનમાં આકાશના સૂર્યનો હોમ કરે છે.’

તાત્ત્વિક નજરે તો જે સત્ય-સાચી હકીકત છે, તેનો નિર્ણય આંખથી થાય છે, સારે સત્ય એજ ચક્ષુ છે. જે ડાલ્યોજન આ રહસ્ય જાળીને હોમ કરે છે, તે સત્યના આધારે અભિનહોન કરે છે. તે જ રીતે જે તત્ત્વજ્ઞાની આ રહસ્યને જાળે છે; તેનું લવિષ્ય સત્ય બને છે, અર્થાત્ તે હોનહાર-મવિષ્ણુ : બને છે.

‘અહીં’ અહસ્વાહીઓ વિચારણા કરે છે ; કોના માટે કર્યો અભિનહોન હોમાય છે? પ્રજનજનોની ધૃતિ અને ગુમિ થાય; એ પ્રયોજન ધ્યાનમાં રાખ્યા અભિન માટે

એવ-હોમાય છે; અર્થાતું ધારણુ-પોપળ અને લાલન-પાલન માટે અભિનહોત્ર છે.

સાંજે હોમ કરે છે, તેથી રાત્રિના સમયે અને સવારે હોમ કરે છે, તેથી હિવસે પ્રજનનોને ધારણુ કર્યાં છે. આમ અભિનહોત્રમાં બધા યજોની સ્થાપના કરવામાં આવી છે.

‘અહીં’ અત્સુવાર્તાઓ ચર્ચા કરે છે : શા માટે આ હોમ અભિનહોત્ર કહેવાય છે ? પહેલાંના વખતમાં જે દેવો હોત્રાઓ-હોમ કરનારા ઋત્વિને હતા ; તે દેવોથી રીસાઈને ચાહ્યા ગયા. તેમની ઈચ્છા હતી કે ; હોમમાં અમને ભાગ મળે.

હવે જેને અભિનહોત્ર છે, એમ કહે છે ; તેથી હોત્રાઓ નામના દેવો પોતા-પોતાના ભાગ વહેંચ્યા લે છે. આમ હોત્રાઓને આ હોમમાં ભાગીદાર બનાવ્યા છે. તેમાંય અભિન વિષે પહેલી આડુતિ હોમી હતી. અભિનહોત્રનું રહસ્ય આ જ છે કે ; તેમાં અભિન પોતે હોત્રા છે.

અભિનહોત્રનાં સર્જન પ્રજનપતિએ પહેલાં કર્યાં હતાં. તે પોતાને ભાગ મળે, એમ ઈચ્છા કરીને સર્જન પછી અભિન ભાગી ગયો. હવે શાનો હોમ કરવો ; તેની પ્રજનપતિને ખખર પડી નહિ. તેમને તેમની સ્વા પોતાની વાણીએ આહ-કલ્યાં : તમે મારો હોમ કરો. તેમણે પોતાના મુખમાંથી વાણીનાં માર્જન કરો, હોમ કર્યો સ્વાહા :

આમ સ્વા વાગ્ર પોતાની વાણીએ તેમને જણાવ્યું ; એ રીતે સ્વાહાકારનો જન્મ થયો છે, માટે અભિનહોત્રમાં સ્વાહાકાર ભણાય છે.

અભિનનો જન્મ લલાટમાં છે અને આડુતિ હાથમાં રખાય છે, માટે લલાટમાં અને હાથના તળિયામાં સ્વાટાં હોતાં નથી. આને કારણે જેના માથામાં જમણી બાજુએ વાળ ઉખડી ગયા હોય ; તેને માટે વ્યવહાર જનો કહે છે : આની પાસે ઘણી-જયેષ્ઠ લક્ષ્મી છે.

પ્રજનપતિએ પહેલાં પોતાના જયેષ્ઠ-જમણા હાથને જીંચ્યો. કરો, હોમ કર્યો હતો. માટે જમણા હાથના માપની અભિનહોત્ર હવની બનાવવી. તેથી તો પહેલાં અભિન વિષે આડુતિ હોમાય છે.

તે પહેલી આડુતિથી પુરુપનાં સર્જન થયાં. બીજી હોમી ; તેથી અશ્વનાં સર્જન થયાં, જેને બંને જડાંમાં દાંત હોય છે. તેનાં સર્જન પુરુપ પછી તરતજ થયાં છે, માટે અશ્વને અભિમુખ રાખવો. અશ્વ છે, તો પુરુષો છે.

પછી ત્રીજી હોમી ; તેથી ગાય થઈ, ચોથી હોમી ; તેથી બેદું થયું. પાંચમી હોમી તેથી અન્ન-અકરી થઈ. છદ્રી હોમી, તેથી જવ થયા, સાતમી હોમી, તેથી ત્રીજી-ચોખા થયા. આમ સાત પ્રકારનાં આમ્ય પશુઓ થયાં : (પુરુપ, બ્રોડો, ગો, અવિ

ધૈરી, અના-અકરી, જવ અને શ્રીહિ-ચોખા) આ રહસ્ય જણીને જે ડાખોજન અભિનહોત્ર હોમે છે; તેને આ સાત પશુઓ મળે છે.

૧. ‘અભિનમાં આહૃતિ આપતાં, ભૂર્મુવઃ સ્વઃ એ યજુનો મંત્ર શરૂઆતમાં ઓલવો. એજ અહા (મંત્ર)છે, એજ સત્ય (વાણી) છે, એજ ઋત (પ્રકૃતિ) છે. તેના વિના કોઈ યજ નથી, માટે તેનું રહસ્ય જણુવું.

અમિન જર્યોતિર્લ જ્યોતિરમિનઃ સ્વાહા એ ગર્ભિણી વાણી છે; તેથી તે ગર્ભને ધારણ કરે છે. મિથુન વાણીથી મિથુનનાં પ્રજનન કરે છે. ઋચા-વાણીથી અને યજુના મંત્રથી હોમ કરે છે; તે મિથુન બને છે. એ રીતે પ્રજલપતિની આહૃતિ તુષણી-મૌન રાખ્યાને અને મનથી અપાય છે, તે મિથુન બને છે.

૨. ‘પહેલાં તો સાચેજ, દ્વિસ અને રાત એ પ્રકારના વિલાગ નહોતા. આહૃતિ આપાને પ્રજલપતિએ બંને દ્વિસ-રાતને સાથે સંજ્યાં હતાં. અભિનહોત્રમાં ને સાંજે આહૃતિ આપે છે, તેથી પૂર્વ દિશાનું પોતાને માટે રક્ષણ કરે છે. આમ અભિનના રક્ષણ માટે અભિનહોત્રમાં હોમ થાય છે સાંજે ને હવન કરે છે; તેથી રાત્રિ માટે રમણ કરે છે. સવારે હવન કરે છે, તેથી દ્વિસ માટે રમણ કરે છે. આમ અભિનહોત્ર કરવામાં આવ્યો; એ તો માનોને કે; અભિનમાં પહેલી આહૃતિ હોમાઈ છે. આને કારણે વ્યાહૃતિએના મંત્ર ભણીને અભિનમાં બધી આહૃતિએ હોમાય છે, તેને કારણે તો તેને અભિનહોત્ર કહે છે. ને ગૃહસ્થે આ રીતે અભિનહોત્રનાં હવન કર્યાં છે; તેના જ્ઞેવો તો ખીને કોઈ વસીયાન-વસ્તારી ગળુતો નથી.

૩. ‘પહેલાં તો સૂર્ય અને અભિ એ બંને એક યોનિરસ્થાનમાં રહેલા હતા, ત્યારબાદ સૂર્યનો જાંચે ચાલ્યો ગયો. તેનું ને વીર્ય હતું તેને અભિએ યોનિરસ્થાના જીલી લીધું. લોઢાથી તેને ધૂંટવામાં આવ્યું. તે ધૂંટેલુ દ્વિતી ગાયમાં રાખવામાં આવ્યું. તેજ આ દૂધ બન્યું. તે દૂધથી અભિનહોત્ર હોમાય છે.

આ રીતે ને દૂધની આહૃતિ છે, તે તો સૂર્યને એ અર્થાત્ દૂધને આહિત્ય-સૂર્યનો હોમ થાય છે, આ તેજ અભિનહોત્ર છે.

અહીં ને દૂધ ચોખા વગેરે હુતદ્રવ્ય છે, તે તો અનહુહ-અળદ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. ખરી રીતે તો ને આહિત્ય છે; તેજ અનહુવાન છે. આમ ને યાજિકો યવાગુથી અભિનહોત્રનો હોમ કરે છે, તે તો આહિત્ય-સૂર્યનેજ હોમ કરે છે.

અભિનહોત્રની ગતિ ચક્કવત છે, અર્થાત્ ચક્કની ગતિની જેમ ગોળ છે. ખીજ ગતિ ચક્ક કરતાં ઉલટી દિશાની છે.

૪. અગ્નાં જ્યોતિ જર્યોતિરસનો એ મંત્ર ભણીને સાંજે અભિનહોત્રની આહૃતિ

૧. મૈ. સં. ૧, ૮, ૫ ૨. કા. સં. ૬, ૧, ૧ ૩. કા. સં. ૬, ૩, ૧ ૪ કા. સં. ૬, ૫, ૨

આપે છે. તે રીતે ગલ્બિણી વાળીથી ગર્ભને ધારણ કરે છે. મિથુન વાળીથી ગર્ભ ધારણ કરે છે.

સૂર્યો જ્યોતિ જ્યોતિઃ સૂર્યઃ એ મંત્ર લણીને સવારે આહુતિ આપે છે. ગલ્બિણી મિથુન વાળીથી પ્રજનન-સર્જન કરે છે.

જે નિરુક્ત-ઓલાઓલું છે અને જે અનિરુક્ત-ઓલાઓલું નથી, તે મૌન. આમ વાળી અને મનતું મિથુન બને છે. વ્યાહૃતિઓના મંત્ર તે યજુ છે, તેની સાથે ઋગ્યા છે, તે બંને મિથુન છે.

આમ બંને આહુતિઓ એક સરખા નથી; પરંતુ જુદી જુદી છે. સાંજની આહુતિ આગનેથી=અનિનો. સંબંધ જોડે છે, સવારની આહુતિ સૌરી-સૂર્યનો. સંબંધ જોડે છે.

અનિન તો પ્રવાપયિતા-ખીજ લેનાર માતા છે અને સૂર્ય પ્રજનયિતા-સર્જન કરનાર પિતા છે. આને કારણે જ્યારે સૂર્ય આથમે, ત્યારે સાંજના. અનિન્હોન્ત હોમવો. તેનું કારણ આ છે. સવારે અનિનએ સૂર્ય પાસેથી ખીજ અહેણું કયું હતું, તે દ્વારા રાતના વખતે અનિન ગર્ભ ધારણ કરે છે. ત્યારખાદ ગલ્બિણી મિથુન વાળીથી સવારે અનિન પ્રજનન-સર્જન કરે છે. એ અનિન પ્રજનન કરે; તેને અનુસરીને તો પ્રજનનો. પોતાનાં સંતતિનાં પ્રજનન કરે છે. આ રીતે જે અનિન-હોન્ત હોમે છે, તે પ્રજન અને પશુનાં સર્જનથી સમૃદ્ધ બને છે.

૧. જ્યારે મનુષ્ય-પ્રજનનોનાં સર્જન. થયાં; ત્યારે તે વાળીની સાથે જન્મયાં હતાં. હવે દેવો અને અસુરો જે વાળી ઓલતા હતા, તેજ વાળી મનુષ્યો ઓલવા લાગ્યા; તેથી દેવો અને અસુરો પરાલવ પામી ગયા.

પરાલવ પામેલા દેવો અને અસુરો પ્રજનપતિને કહેવા લાગ્યા : અરે, આ માનવ પ્રજનનોએ તો અમારો પરાલવ કર્યો છે.

પ્રજનપતિએ વાળીના સત્યની રચના કરી : ભૂર્ ભૂવઃ સ્વઃ જે ચોથું અનૃત=જૂઠ હતું, તે માણુસોની અંદર મુક્તી દીધું. આ રીતે માણુસો પરસ્પરના વ્યવહારમાં જે વાળી ઓલે છે, તે તો જૂદી વાળી છે : વાળીનું જૂઠ છે.

તે પ્રજનપતિએ પહેલાં તો જે ભૂઃ વ્યાહૃતિની રચના કરી, તેથી તો આ પૃથ્વી-લોક, અનિન દેવ, રથંતર સામ, ત્રિવૃત સ્તોમ, અને ગાયત્રી છંદનાં સર્જન કર્યાં. ભૂવઃ વ્યાહૃતિની રચના કરી, તેથી તો અંતરિક્ષ લોક, વાયુ દેવ, વામહેષ સામ, પંચદશ સ્તોમ અને ત્રિષ્ટુપ્ય છંદનાં સર્જન કર્યાં. સ્વઃ વ્યાહૃતિની રચના કરી, તેથી તો ધૌ-આકાશ લોક, સૂર્ય દેવ, બૃહત્ સામ, એક વિંશ સ્તોમ અને જગતી છંદની રચના કરી.

મૂર્ખઃ સ્વઃ । અગ્નૌજ્યોતિજ્યોતિરગનૌ એ ભણીને અગ્નિહોત્રનો હોમ કરનો. આ તે વાળીનું સત્ય છે, આ મિશ્રન છે, આ અત્ય છે.

સામાન્ય ભાણુસેનો વ્યવહાર તો જૂઠો હોય; પણ જેણે પોતાના જીવનને નવું બનાવ્યું હોય; જેણે અગ્નિનાં આધાન કર્યાં હોય, તે અગ્નિહોત્રની ગૃહસ્થનો વ્યવહાર કેવો હોય તે એધ આ અભિવાદી આપે છે.:

૧. હવે જેમ અગ્નિનાં આધાન ગાર્હપત્ય વગેરે સ્થાનોમાં કર્યાં; એજ રીતે ગૃહસ્થે અગ્નિનાં આધાન પોતાના શરીરની અંદર કરેલાં છે. જેમ બહાર મંથન કરી અગ્નિને પેઢા કર્યો છે, એમજ શરીરની અંદર જે અગ્નિને પેઢા કર્યો છે, તેને પ્રાણુથી પ્રજ્વલિત કરે છે. પ્રાણુ એજ અંદરનો અગ્નિ છે; મંથનની જેમ તે જન્મેલા અગ્નિને શ્વાસદ્વારા ફરીથી જન્મ આપે છે. શ્વાસ પ્રશ્વાસની કિયા સાથે ચાલે છે. પ્રાણુથી અંદર શ્વાસ લેવાય છે, અપાનથી શ્વાસ બહાર નીકળે છે. જે શ્વાસ બહાર નીકળે છે, તેને ફરીથી અંદર લેવામાં આવે છે. તેની સાથે ગૃહસ્થના શરીરની અંદર અગ્નિનાં આધાન થાય છે.

હવે જેમ ગાર્હપત્ય વગેરે અગ્નિઓમાં લાડડાં-ઈધમ નાખો, તો તે સમિક્ષ-ઉદ્ઘોષ થાય અને તે બરાબર પ્રદીપત-પ્રજ્વલિત થાય; એમજ અંદરના અગ્નિને સમિક્ષ અને પ્રદીપત કરવો હોય, તો મનથો શુલ્ષ સંકલ્પ કરવો જોઈએ. ‘હું યજ કરીશ. હું હવે સારાં કર્મ કરીશ.’ આમ અંદરના અગ્નિને સમિક્ષ કરવાનો શુલ્ષ સંકલ્પ એ સાધન છે.

‘હવે યજ કરો અને સુકૃત કરો’ એ સંકલ્પ તો બહારના રાખેલા અગ્નિઓને માટે છે; પણ એ શુલ્ષ સંકલ્પ તો મનનો વ્યાપાર છે. તેથી મનનો વ્યવહાર શુદ્ધ થાય છે અને તે અંદરના અગ્નિને પ્રજ્વલિત કરવામાં બળ આપે છે.

હવે બહાર રાખેલા અગ્નિની કિયામાં તો કેટલાક હોપ પણ થાય છે. જેમકે ગૃહસ્થ આહુતિ આપે; તે વખતે અગ્નિ અને આહુતિ આપનારની વચ્ચમાં કોઈ આવી પડે, તો અંતરાય ઉલ્લો થાય. આથી અગ્નિ વિસુખ બની જાય. હવે જે મંદરનો અગ્નિ સમિક્ષ થયો છે; તેમાં આહુતિ આપતી વખતે તો કોઈ વચ્ચમાં માવવાનું જ નથી.

ક્યારેક પ્રમાણ થાય કે ભૂલ થાય, તે બહારનો અગ્નિ એલવાઈ જાય; શરીર જાય; પણ અંદર જે અગ્નિ જગ્યે છે, તે તો કટી એલવાઈ જવાનો નથી. બહારના અગ્નિને તો જીવનભર સાચવો અધરં છે, પણ અંદરના અગ્નિને તો જીવનભર ખી શકાય છે. આમ અગ્નિના આધાનમાં અંદરના અગ્નિનો ભલિમા પણ છે.

આ રહસ્ય જોતાં, તો એક વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે, જેણે અભિનાં આધાન કર્યાં, એ અભિનહોનીનો મોટામાં મોટો બ્યવહાર-ઉપયાર શું કે; સાચું ઓલવું તે.

હવે જેમ સમિક્ષ અભિન હોય; તેની પર ધીની ધારા કરવામાં આવે, એજ રીતે તે ગૃહસ્થ અભિનને ઉદ્દીપ્ત કરે છે, જે સાચી વાણી ઓલે છે. સાચું ઓલનાર ગૃહસ્થનું તેજ વધતું રહે છે; તેનાં કલ્યાણ તો રોજ રોજ થતાં રહે છે.

હવે જેમ સમિક્ષ અભિન હોય; તેની પર જલથી ધારા કરવામાં આવે, તો તે અભિનને ક્ષીણું કરી નાએ છે. એવોજ રીતે જે ગૃહસ્થ જુડું ઓલે છે; તેનો અભિન શાંગી જન્ય છે. એ જુડું ઓલનાર ગૃહસ્થનું તેજ દિન પર ઘટતું જન્ય છે અનો તેનું ખરાખ-પાપ તો રોજોરોજ વધતું રહે છે. આને કારણે, અભિનહોની ગૃહસ્થે સાચું જ ઓલવું.

અભિનહોનના રહસ્યને ઓલતાં, આ અલવાઈ જણાવે છે.

‘જે અભિનહોન યજ છે, તેમાં વાણી તો અભિનહોની ગાયનું રૂપ છે, અને તેનું વાણું એ તો મન પોતેજ છે. હવે મન અને વાણી બંને આમ તો એકજ ગણુાય છે; પણ અભિનહોનની કિયા કરતી વખતે તે જુદા જુદા રૂપે જેવાને મળે છે. હવે જેમ ગાય અને વાણડાને એકજ સરખા દોરડાથી બાંધવામાં આવે, એ રીતે અભિનહોની ગૃહસ્થ વાણી અને મનને એકસરખી રીતે બાંધી રાખે છે. એ રીતે અભિનહોનનો હોમ કરવામાં આવે; ત્યારે અભિનું તેજ જેઠીએ, એ પ્રમાણે ગૃહસ્થની જે અદ્ધા છે; તે તો તેજના રૂપે છે અને જે ગૃહસ્થનું સત્ય છે; તે તો હુતરદ્વય આજ્ય-ધીના રૂપે છે.

વેહનો ઋપિ જે ભાવનાં દર્શન આ રીતે કરે છે :

‘યજમાન વતને આધારે દીક્ષા લે છે. દીક્ષાથી દક્ષિણા-કુરાળતા મેળવે છે. દક્ષિણા અદ્ધાનો લાલ કરાવે છે. અદ્ધાથી સત્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

‘આ વિપે પહેલાં જનક અને યાજવલ્કય વચ્ચે સંવાદ થયો હતોઃ વિદેહના પુત્ર જનકે યાજવલ્કયને પૂછ્યું. ‘હે યાજવલ્કય, તમે અભિનહોન વિપે જાણો છો?’ એ, હું જાણું છું, હે મહારાજ, ’ એ રીતે તેમણે ઉત્તર આપ્યો. ત્યારે રાજએ પૂછ્યું. તેનું સાધન શું છે? તેનો ઉત્તર આપતાં યાજવલ્કયે જણ્ણાવ્યું. દૂધ તેનું હર્વિદ્રદ્વય છે. હવે ધારો કે દૂધ ન હોય; તો શાની આહુતિ આપવી? ઉત્તર આપ્યો: ચોખા કે જવથી. ચોખાને જવ ન હોય તો; શાની આહુતિ આપવી. બીજુ જે કોઈ એપદ્ધિ હોય, તેની આહુતિ આપવી. હવે ધારો કે બીજુ કોઈ જતની એપદ્ધિ ન મળી આવે, તો શું કરવું? તો પછી અરણ્ય-જંગલમાં જે કોઈ એપદ્ધિ-વનરૂપતિ ઉગ્ણા હોય, તે લાવીને આહુતિ આપવી. હવે ધારો કે; એવી કોઈ એપદ્ધિ-વનરૂપતિ ન મળે, તો શાની આહુતિ આપવી? તો પછી જે કંંઈ સુકું વનરૂપતિનું લાકું મળી આવે, તેની આહુતિ આપવી. હવે ધારો કે એવું સુકું વનરૂપતિનું લાકું ન મળી આવે; તો પછી શું કરવું? તો પછી જલની આહુતિ આપવી. પણ ભગવન, ધારો કે એવી પરિસ્થિતિ ઉભી થધ હોય કે તે વખતે જલ

પણ મળતું ન હોય, તો પણી શાની આહુતિ આપવી ? આનો ઉત્તર આપતાં, યાજવલક્યે જણાવ્યું. ‘જ્યારે આ સૃષ્ટિનાં સર્વન પ્રજનપાતાએ કર્યાં; ત્યારે તો કોઈ જતનું હવિર્દ્વય ન હતું અને છતાં પ્રજનપતિએ અગિનહોત્ર યજ્ઞ કર્યો હતો; તે વખતે તેમણે શું કર્યું હશે ? પોતાના હૃદયમાં જે અદ્ધા જગ્યી; તેને તો અગિન ગણયો અને તેમાં સત્યિંગ્રી હૃતક્રયની આહુતિ આપી હતી; અર્થાત્ જે અગિનહોત્ર ચાલ્યુ કર્યો; તેને વચ્ચમાં અદ્યક્વા દેવો નહિ, પણ જે કાંઈ હવિર્દ્વય મળી આવે, તે સાધનનો ઉપયોગ કરી લેવો.

સાચેજ તમે અગિનહોત્રને જણો છો; એમ છેવૈ જનકે તે યાજવલક્યને જણાવ્યું.

આ સાંજ સવારનું વ્રત ગૃહસ્થ એકલો કરી શકતો નથી. આ જીવનનો રથ પણ એકલા ચક્કે ચાલતો નથી. તેમાં જુગલ જોડી જોઈએ, એ લાવને રૂપણ્ણ કરતાં અભિવાદી જણાણે છે :

‘સાચેજ, યજાના રહસ્યને જાણુનાર ગૃહસ્થ અગિનહોત્રમાં જુગલ જોડીની રીતે ઉપયોગમાં આવતાં છ મિથુન-યુગલો જણે છે. એમાંના એક એક મિથુનનો આધાર લઈ, તે ગૃહસ્થ સર્વ પ્રકારનાં પ્રજનજનોઃ પુરુષ, અશ્વ, ગાય વગેરેને મેળવી લે છે. આમાંતું પહેલું મિથુન તે ગૃહસ્થ અને ગૃહિણી છે ગૃહિણી વિના ગૃહસ્થ એકલો અગિનહોત્ર કરી શકતો નથી. આથી તેણે સૌ પહેલાં ગૃહસ્થ અને ગૃહિણીના સાથ સહકાર મેળવી લેવા જોઈએ. અનુધાનની શરૂઆતમાં તેણે સંકલ્પ કરવાનો છે :

હું આ પ્રથમ મિથુનને મેળવી લઉં.

અગિનહોત્રી ગાય અને તેનું વાછું : એ બીજું મિથુન છે, ગાયથી દૂધ, દહીં, ધાં વગેરે હવિ મળે છે, પણ ગાયની સાથે વાછું ન હોય, તો ગાય દૂધ આપેજ નહિ. આથી તેણે સંકલ્પ કરવાનો છે : હું આ બીજા મિથુનને મેળવી લઉં.’

એ રીતે દૂધ ભરેલી તપેકી-રથાલી અને તેને ગરમ કરવા માટેની આગ-અંગારા; એ બીજું મિથુન છે. અગિનહોત્ર હવની-સુદુર અને સુદુર-ચમચ્યો : એ ચોથું મિથુન છે. આહવનીય અગિન અને સમિધ એ પાંચમું મિથુન છે. આહુતિ અને સ્વાહાકાર : એ છહું મિથુન છે.

સાંજ-સવારના વ્રતમાં આ છ પ્રકારનાં મિથુન ઉપયોગમાં આવે છે, એજ રીતે ગૃહસ્થે જે સેવા અને પરોપકારનું વ્રત રાખેલું છે અને તેને કારણે સાંજ સવારે અગિનહોત્ર હોમવાનું ચાલ્યું છે, તેને માટે તો તેણે સતત જગરૂક રહેવું જોઈએ. આ વ્રત તેણે જીવનભર નભાવવાનું છે. એમાં પ્રમાદ કે આગસ કામ આવે નહિ. તેણે અગિન પાસેથી ચેતના અને સ્રોત પાસેથી પ્રેરણા મેળવી, જીવનરૂપ અગિનહોત્રને સાંજ-સવારે સમિદ્ધ કરવાનો છે અને નવજીવનને સક્રાન્ત બનાવવાનું છે. .

એ પહેલો ભતુ-પુત્ર ગણાયો : પુરુષવા નામે. આમ તો ભતુની પુત્રી છૂટા અને તેનો તે પુત્ર ગણાય અને તેનો પિતા તો ખુધ : ચંદ્રનો પુત્ર; પરંતુ માનવ જલિમાં અભિન લાવનાર; અભિનની જ્યોત જગાવનાર, નવાં જીવન-હિન્દ્ય જીવન પામી, હેવ અભિનને મેળવી, માનવ જીવનનો પુરોગામી બનતાર એ પુરુષવા પહેલો માનવ ગણાય છે.

એજ રીતે ઉર્વશી અસરા : વીજળી જેવી ચપળ; પણ માનવને પામીને તેણે જીવનનાં સુખ જણું લીધાં, મહાણી લીધાં અને એણે માનવ બાળકને આયુ-જીવન આપ્યાં, રૂપ-ઉત્સાહ આપ્યો. શુતાયુ-વિદ્યાનું સાધન આપ્યું, સાથે વિજયનું ધન આપ્યું, સત્ય-આયુ-લોક વ્યવહારનાં સાધન આપ્યાં, સાથે જ્ય આપી જીવનની પ્રતિષ્ઠા આપી.

આ જગતમાં જ્યાં જ્યાં માનવનો વાસ છે; ત્યાં ત્યાં દીવો હોય છે અને દેવના વરસ્યો છે. જીવનનું એ પહેલું સાધન છે: જીવનનું એ અંતિમ સાધન છે. માનવનો દેહ^૧ છેવટે અભિનને સોંપી હેવાનો અને તેણે બરસ બની જવાનું.

૨ માનવના શરીરમાં ત્રણ અભિનયો રહે છે. એક અભિન છે, તે ઉધમા આપે છે; બીજો અભિન છે, તે જ્ઞાનનો પ્રકાશ આપે છે, ત્રીજો તે જીવનની પ્રતિષ્ઠા આપે છે. યજનો અભિન તે નવજીવન છે, તેની આ જીન-મકથા છે :

૩ જીવનની પ્રતિષ્ઠા

૧ પ્રાચીન ઋપિગ્રોગે અભિનતે જન્મ આપુનાર ઉર્વશી અને પુરુષવાનો સંવાહ રજૂ કર્યો છે; તેનાં રહસ્ય ઘોલતાં, અહિવાદી જ્ઞાનીગ્રોગે અરણિ મંથનથી પ્રગત થતા અભિનતો સંખ્યાં જેજો છે. ઉર્વશી માતા, એ તો અધરારણિ (નીચેની) અરણિ, પુરુષવા પિતા; એ તો ઉત્તર (ઉપરની) અરણિ; તેનો ગર્ભ આયુ એ તો અભિન. સંવાહની ભૂમિકા રચતાં, આ અહિવાદી જણાવે છે:

૨ ઉર્વશી તો અસરા હતી, તેણે પુરુષવાની સાથે રહેવાની કામના સેવી; જે મનુપુત્રી ધડાનો પુત્ર હતો. જ્યારે તેણે પુરુષવાની સુલાક્ષણ લીધી, ત્યારે તેણે જણ્ણાવ્યું:

‘એ વણુ વાર તો તારા સહિવાસ મને મળવા જોઈએ. હાં, મારી કામના ન હોય; ત્યારે તારે મારી સાથે સુવાતું નહિ અને આ વાતનું તારે ખાસ ધ્યાન રાખવાનું. વેશભૂપાથી શાણુગારેલી તારી કાયા જેવાને મળો; કયાંક વેશભૂપા વિનાનો—નાગોપુરો તને જોઉં, તો અભાવો જાગો, જુગૃપ્સા જાગો. એ હેખાવ કરવાનો નહિ.’

આ તો નારીઓ સાથેનો સામાન્ય ઉપચાર છે. દરેક નારી પોતાના પ્રિયજ્ઞન પાસે આ વણુ બાધ્યતોની આશા રાખે છે. એ કોઈ શરત નથી. આ તો નિર્દર્શન છે.

એ ભાવે ઉર્વશી પુરુષવાની સાથે ધણું લાંબા કાળ સુધી રહી. હાં, એ દરમિયાન તેણે ગર્ભ ધારણ કર્યો હતો; અર્થાત् તેનો સહિવાસ એટલો તો લાંબા કાળનો હતો કે તેના ગર્ભથી પુત્ર પેદા થયો હતો.

અંતરિક્ષ લોકમાં ફરતા ગાંધવર્ણે મળીને વિચારણા કરી: ‘અરે આ ઉર્વશી તો મનુષ્યોમાં ધણું કાળ સુંદરી વર્સી ગઠ. હવે એવો કોઈ ઉપાય વિચારો કે જેથી આપણું પાસે તે પાછી આવી જય. તે ઉપાય તેમણે વિચારી લીધો.

ઉર્વશીના શયન ધર પાસે વૈઠીનાં એ બચ્ચાં બાંધેલાં હતાં. તેમાંના એક બચ્ચાને ગાંધવર્ણે ઉપાડી લીધું. એ જોઈ, ઉર્વશી વિલાપ કરવા લાગી: ‘અરે; હું તે અહીં કયાં આવી પહોંચી. આ તે કેવો દેશ છે, જ્યાં કોઈ વીરપુરુષ નથી; જ્યાં કોઈ સહાયક જન નથી. અરે ભલા, અહીં કોઈ વીરજ્ઞન હોત, તો મારા બધાલા બાળકને કોઈ ઉપાડી જત?’

ઉર્વશી તો વિલાપ કરતી રહી ગઠ ને ગાંધવર્ણે ખીજ બચ્ચાને પણ ઉપાડી લીધું. એની એ દ્વારામણી રિથતિ ઉર્વશીએ ફરી જણ્ણાવી. એ સાંભળીને પુરુષવાની આંખ ઉધરી ગઠ: તેણે વિચાર્યું:

‘અરે, જ્યાં હું પોતે હાજર હું; ત્યાં આમ કેમ બને? શું અહીં ભલા, કોઈ વીરજ્ઞન નથી; એમ?’^૧ અને તેણે છબાંગ મારી. વેશ ભૂપાથી સજ્જધજ થવાનો તો સમય ન હતો. જેવો સૂતો હતો; એવો જ તેણે તો ફૂદકો માર્યો.

આ તકનો લાલ લેવા, ગાંધર્વાએ વીજળીના ચમકારા કરવા માંથા. દ્વિસ જેણું પ્રકાશ ત્યાં પથરાધ ગયો ને પુરુષવા જેવો હતો; તેવો જ દેખાઈ ગયો. તેજ સમયે અસરા ઉર્વશા અંતર્ધાન થધ ગધ. તે જણે કે, ગાંધર્વને જણાવી રહી હતી; ‘આ હું પાણી આવી પહોંચ્યી.’

ઉર્વશાને અંતર્ધાન થયેલી જણી, પુરુષવા તે ચિંતામાંજ પડી ગયો. વિરહની વેદનાથી પીડાતો અને ઉર્વશાને શોધવા; જંગલમાં ભટકતો, એ રાજ કુર્સ્કેનમાં આવી પહોંચ્યો; જ્યાં ‘અન્યતઃ લક્ષ’ નામનું સરોવર છે, જ્યાં ધણું કમળ થાય છે.

એ વિરહી રાજ સરોવરની પાસે પહોંચ્યી ગયો. હાં; એજ કમળ ભરેલા સરોવરમાં અસરાએ હંસીએનાં રૂપ લધ, જલ-વિહાર કરી રહી હતી.

એ ઉર્વશાએ રાજને એળખી લીધો અને તેણે બીજુ અસરાએને જણાવ્યું: ‘આ તેજ મનુષ્ય છે; જેની સાથે હું લાંઘા કાળ સુધી રહી હતી. તેના ઉત્તરમાં અસરાએ જણાવ્યું:

‘એમ જ વાત છે, તો ચાલો આપણે તેની સામે પ્રગટ થઈએ. ‘હાં, એમ હો’ ઉર્વશાએ સંમતિ આપો અને તે અસરાએ તેની પાસે હાજર થધ.

આ ભૂમિકા બાંધાને અલ્લવાદીએએ ઝડપિના ગાયેલા સંવાદ-સૂક્તને રજૂ કર્યું છે; જેમાં ઉર્વશાની ભાવના અને પુરુષવાની વેદના રજૂ થધ છે. પંદર ઝડચાએના એ સંવાદ સૂક્તમાંથી નમૂના તરીકે પાંચેક ઝડચાએ આપીને પછી અલ્લવાદી જણાવે છે:

‘રાજનાએ કરેલા ઉપકાર યાદ આવતાં, ઉર્વશાનું હંદ્ય કરુણાથી આળું બની ગયું: તેને હૈથે કોમળાવ જાયો અને તેણે પુરુષવાને જણાવ્યું:

‘હાં, રાજનું, આ વર્પ પુરું થાય, છેલ્લી રાત આવી પહોંચ્યે; ત્યારે તમે આવી પહોંચનો. એ રાતલર હું તમારી સાથે રહીશ અને તમારાથી મને જે ગર્ભ રહ્યો હતો; તે કુમારને હું લેતી આવીશ અને તે તમને સોંપીશ.

એ પ્રમાણે રાજ પુરુષવા વર્પની છેલ્લી રાતે ત્યાં આવી પહોંચ્યો; ત્યારે ત્યાં તો એક મોહું સોનાનું ભવન બનેલું હતું. દરવાજે ઉભેલા ગાંધર્વાએ જણાવ્યું: ‘રાજન; તારે એકલાએજ આની અંદર જવાનું છે.’ અને એ પ્રમાણે ગાંધર્વા તેને એકલાનેજ અંદર લધ ગયા.

સુવર્ણ ભવનની અંદર ઉર્વશા એઠી હતી. તેણે રાજને જણાવ્યું: ‘આવતી કાલે સવારે ગાંધર્વા તને વરદાન માંગવાનું જણાવશે, ત્યારે તારે જે ગમતું હોય; તે માંગી લેવાનું.’ રાજનાએ જણાવ્યું: ‘મારે શું માંગવું, તેની તો અખર પડતી નથી. તેમની પાસેથી તું જ માંગી લ ને?’

રાજનો એ લદો ભોગો સ્વભાવ જોઈ, ઉર્વશીએ જણાવ્યું :

‘રાજન; તું એવું વરદાન માંગજે કે; ‘હું તમારામાંનો એક (ગાંધર્વ) થાઉં.’

રાત ઉર્વશીની સાથે પસાર થઈ અને સવાર થયું; ત્યાં ગાંધર્વો આવી પહોંચ્યા. તેમણે રાજને વરદાન માંગવા જણાવ્યું, ત્યારે તેણે કહ્યું : ‘હું તમારામાંનો એક થાઉં.’

એ સાંભળી; ગાંધર્વોએ વિચારણા કરી : સાચેજ, આ મનુષ્ય લોકમાં એવો કોઈ અભિન નથી, જે અભિનના યજ્ઞપ શરીરનું યજ્ઞ કરવાથી, માણુસ આપણા ગાંધર્વ ઇપને મેળવી લે.’ આમ વિચાર કરીને તેમણે રાજને અભિન આપ્યો; જે એક થાળીમાં રાખેલો હતો. અને તેમણે જણાવ્યું.

‘રાજન, આ અભિનના યજ્ઞ કરજો. પરિણામે તમે અમારામાંના એક બનશો.’ તે પ્રમાણે ઉર્વશીએ આપેલા કુમારને અને ગાંધર્વોએ આપેલ અભિનને સાથે લઈ, રાજ પોતાના ગામ ભણી આવવા ચાલી નીકળ્યો. હવે પોતાનું ગામ પાસે આવ્યું; એટલે થાળીમાં રાખેલા અભિનને એક ઝડપમાં મુકી દીધો અને વિચાર કર્યો કે, કુમારને ગામમાં મુકી પાછો આવીશ અને અભિનને સાથે રાખીશ.

એ રીતે કુમારને મુકી, રાજ પાછો આવ્યો; તો તેણે જોયું કે જે અભિન મેં રાખ્યો હતો; તે તે પીંપળામાં અને થાળી આ શમી વૃક્ષમાં રહી ગયાં છે. હવે શું કરવું ? તે રાજ ઇરી ગાંધર્વો પાસે જઈ પહોંચ્યો. તેમણે તો રાજના આગમનનું કારણ જણી લીધું અને ઉપાય બતાવ્યો :

રાજન, ચાર ઝડતિવન્ને જમાડાય, એટલા ભાત એક વર્ષ સુધી અભિન પર પકાવો. (જે ભાતને અન્વાહાર્ય અને અભિનને અન્વાહાર્ય પચન-દક્ષિણાભિન કહે છે) ત્યાર બાદ જે અશ્વત્થ વૃક્ષમાં અભિન છૂપાયે છે, તેની ત્રણ ત્રણ સમિધાયો લઈ, અન્વાહાર્ય-ભાતમાં પૂરેલા આન્ય-ધીમાં તેને ઓળી રાખો. ‘હવે જ્યારે નવા અભિનનાં આધાન કરવાનાં હોય; ત્યારે ધીથી લેપાએલી એ ત્રણ સમિધાયો હાથમાં લઈ, ‘સમિધાભિન’ નામની ત્રણ ઝડપાયો ભણી; તેને અભિનમાં રાખ્યા દેવી. આ પ્રમાણે વર્ષ લર્દ વ્રત કરશો અને પછી જે અભિન પેદા થશો, તે અભિન તમારો થશો; જે અમે તમને પહેલાં આપ્યો હતો.

આમ કરવા છતાં પણ અભિના આવવામાં અંતરાય ઉલ્લો થાય; એ વિચારીને ગાંધર્વોએ જણાવ્યું : ‘પણ, ભલા આમ કરવા છતાં, અભિન પરોક્ષ રહી જય; અર્થાત્ તારી સામે આવીને ઉલ્લો ન રહે; એવું બને. માટે તમે આ ઉપાય કરજો.

પીંપળાના લાકડાની અરણિ-ઉત્તરારણિ (ઉપરનો રવૈયો) બનાવન્ને અને શમીના લાકડાની અરણિ-અધરારણિ (ખાંડણી) બનાવન્ને. એ બંનેનાં મંથન કરવાથી જે

અદિન પેદા થશો; તે તમારો થશો.' એને વિષે વિચાર કર્યા પડી, કુરીથી ગાંધર્વાએ જણાવ્યું : હાં; એમ કરવાથી કદાચ અદિન પેદા થવામાં અંતરાય ઉભો થાય અને તે તમારી સંસુખ ન આવે. ત્યારે તમે એમ કરજો. પીંપળાના લાકડાની ઉત્તરારણી કરજો અને તેજ લાકડાની અધરારણી કરજો. આમ કરવાથી જે અદિન પેદા થશો, તે તમારો થશો.'

એ ઝૂયના પ્રમાણે પુરુષવાએ પીંપળાના લાકડાની ઉત્તરારણી કરી અને પીંપળાની અધરારણી કરી. એમ કરવાથી તો ત્યાં અદિન પ્રગટ થયો. ગાંધર્વાએ પહેલાં જે અદિન આપ્યો હતો; તેજ અદિન આ રીતે પુરુષવાને મળી ગયો.

આ રીતે અદિનનાં મંથન કરી; જે નવો અદિન પ્રગટ થયો, તેથી યજન કરી, પુરુષવાએ ગાંધર્વામાંના એક ગાંધર્વનું રૂપ ધારણ કર્યું. જે તેણે માંગેલ ઈષ્ટ કાગનાને અનુરૂપ હતું; તેથી તે ઈષ્ટ કામધુર્ગ યજા ગણ્યાય છે.

પુરુષવાએ મંથન કરી, અદિન પ્રગટ કર્યો; એ કથા અહીં અલ્લવાદીએ રંજૂ કરી છે; જેથી પુરુષવાએ ગાંધર્વ લોક મેળવી લીધો; એટલું જ કુણ ખતાવ્યું છે. ઋપિમુનિઓને તો આમાં દિવ્ય જીવનનાં દર્શાન થયાં છે. પુરુષવાના અદિન મંથનમાં તો ઉર્વશાની હાજરી નથી જણાતી; ત્યારે આ ઋપિદર્શાનમાં તો ઉર્વશા, પુરુષવા અને તેના પુત્ર આયુના દિવ્ય સ્વરૂપનું દર્શાન થાયેલું છે. તેમાંના આ ઋપિ જણાવે છે :

૧. 'હે ભૂમિ, સાચેજ, તમે તો અદિનનું જન્મ સ્થાન છો. તમે એ વીર્યને સીંચનાર વૃપણું છો. હાં તમે તો ઉર્વશા છો, તમે આયુ છો, તમે પુરુષવા છો.

અહીં ઉર્વશાને અધરારણી, પુરુષવાને ઉત્તરારણી અને આયુને અદિનરૂપ કહ્યો છે.'

૨ આ ભાવનું રૂપણ દર્શાન ખીન ઋપિ કરાવી રહ્યા છે : તમે ઉર્વશા છો, તમે આયુ છો, તમે પુરુષવા છો. સાચેજ, અહીં માતા એ ઉર્વશા છો; ગર્ભ (પુત્ર) આયુ છે અને પિતા પુરુષવા છે.

૩ એજ ભાવને આ ઋપિ વિશાદ બનાવે છે : 'એ તો સાચેજ વિવસ્વાનું સૂર્ય હતા; જેના પહેલા પુત્ર વૈવસ્વત મનુ થયા અને ખીન યમ થયા. મનુ તો આ પૃથ્વી લોકમાં વસી ગયા અને યમ પરલાકમાં પહોંચી ગયા.

એ પુરુષવા મનુની પુત્રી ધડાનો પુત્ર હતો. તેણે ઉર્વશાને પોતાની પત્નીના રૂપે મેળવી લીધી. તેથી તેને આયુ થયો. ત્યારથાદ આયુએ સ્વર્ગ લોક મેળવવા માટે પ્રયત્ન કર્યો અને દેવોની પાસેથી પ્રેરણું મેળવી. તે દેવોએ વિચારણા કરી : 'અરે ભલા' આપણે દેવો છીએ, તેથી તો સ્વર્ગ લોકમાં જઈ શકીએ છીએ. આ

તો મનુષ્ય છે, એ કેવીરીતે જઈ શકે? તેનો ઉત્તર આપતાં આયુએ જણાવ્યું: 'લલા મારી પર સમાન ભાવ રાખનારા હેવો ધણું છે; તે મને આ બાધતમાં કહેશે.'

એ વિષે વિચારણા કરતાં, હેવોએ જણાવ્યું, આયુ તો હેવોનો પુત્ર છે. ત્યારે આયુએ જણાવ્યું: સાચેજ તમે પણ માતા અહિતિના પુત્ર છો, જે હેવો છે. આમ આપણે બંને તો બાઈઓ ગણાઈએ. ત્યાં તમારી પાસેથી મને એવો કોઈ ઉપાય ભળશો, જેથી હું સ્વર્ગ લોક મેળવી શકું?

એ સમગ્રે હેવ અહિનાએ આયુને પોતાનું તે સ્વરૂપ આપ્યું, જેથી યજ્ઞ કરી શકાય. એ યજ્ઞિય અહિને આયુએ પોતાના જોગામાં ધારણ કર્યો; પછી તેને ઉખા-ભૂમિમાં મુક્કી હીધો. તે ભૂમિમાંથી અહિન અશ્વત્થના ઇપે પ્રગટ થયો અને ઉખા તો શરીરી વૃક્ષના ઇપે થઈ. આને કારણું યજ્ઞમાં અશ્વત્થ અને શરીરી બંનેનાં લાકડાં ઉપયોગમાં આવે છે.' એ ઝાપિએ તો આયુનેજ પહેલો માનવ કહીને; તેના દ્વારા અહિનાં વજન કરાવ્યાં છે; તે જણાવે છે:

‘હે અહિન, તમે તો પહેલા આયુ છો; તમારી રચના તો દરેક આયુ-માનવના હિત માટે કરી છે. તમે માનવના પ્રજનનો ના પાલક વિશ્વપતિ છો.'

એક મનુ-માનવ જન્મ લે છે, તે એક અસાધારણ ઘરના છે. ધાસની જેમ ડગવું, પાકી જવું, અને નાશ પામવું, કીટ-પતંગની જેમ જન્મવું અને મરવું; પશુની જેમ ખાવું, ખોવું અને જેલવું; એને જન્મની ઘરના ગણો; પણ તેની સાથે જીવનતું-આયુનું જોડાણું નથી.

માનવનો જન્મ એક આયુની રીતે, જીવન જીવવાની રીતે છે. તેને આયુ મહિયું છે, તો સાથે જીવનનો વેગ પણ મહિયો છે. આયુના વેગને મેળવી લીધા પછી જીવન આગળ વધે અને તે જીવનમાં વિદ્યા મળે, તેની પ્રગતિ છે, આયુની સાથે રય-વેગ છે, તો શ્રુત-આયુ-વિદ્યાની સાથે વિજય છે. વિદ્યા મેળવી, માનવ હેવ બને છે. હિંય જીવનનો દષ્ટા બને છે અને તેને પરિણામે તેને સત્યનાં દર્શાન થાય છે. સત્યાયુ તે તો જીવનનો પરિપાક છે, સાથે સર્વરીતના જયની સિદ્ધિ મળે છે.

વેદના ઝાપિએ અને બ્રહ્મવાર્દીએ તો ઉર્વશીથી પુરુષાને એક પુત્ર-આયુ આપી સંતોપ સેવ્યો છે, પણ પુરાણુકાર એ એકજ પુત્રમાં છ પ્રકાર બતાવવા, છ પુત્રોનો નિર્દેશ કરે છે:

‘‘આયુ, શ્રુતાયુ, સત્યાયુ, રય, વિજય અને જય: આ છ પુત્રો’. આયુની સાથે રય, શ્રુતાયુ સાથે વિજય અને સત્યાયુ સાથે જયનાં જોડાણું થાય, તો એકજ માનવના જીવનમાં એ હો એ પ્રકારનાં દર્શાન થાય અને તેનાં જીવન સંકળ બને.

જીવનની પ્રતિષ્ઠા

માનવનું એ તો પ્રથમ જીવન: વિદ્યા અને ઉત્સાહની પ્રાપ્તિમાં અહ્લયારી બની ગુરુકુલ સેવે. ગૃહસ્થના જીવનમાં એ વિદ્યાની સિદ્ધિ બહુશુદ્ધ બને અને વિજય મેળવે, ક્રીણ જીવનમાં તને સત્યની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય અને તે જ્યશીલ બને.

સાચેજ, જીવનની તો ત્રણ રિથ્ટિતાઓ; બાલપણું, વડપણું અને ઘડપણું. બાલપણ રમતમાં, વડપણ ખેલવામાં અને ઘડપણ ચિન્તામાં પસાર થઈ જય; એ જીવન શું કામતું ભલા? વેહનો આ ઝડપિ અહ્લવાદી બનીને જણાવી રહ્યો છે;

‘હાં જન્મ મળી ગયા પછી પહેલું ભાન તો માનવીને આ રીતે જનગવું જોઈએ. હું જન્મ્યો તો ખરો, પણ મારો આ જન્મ એક અહ્લનિષ્ટ, એક મંત્રદષ્ટ આહ્મણું તરીકે થયો છે. હવે મારે શું કરવાનું છે? મારે માથે તો ત્રણ ત્રણ કર્યા છે. મને આ માનવ બાલ બનાવવામાં, ત્રણ ત્રણ વિલૂતિએઓએ પુરુપાર્થ કર્યા છે, પ્રયત્ન સેવા છે: ઝડપિએ, હેવો અને પિતરો. સાચેજ, એ ઝડપિએઓએ માનવની પેઢીએઓ રચ્યા, પરંપરાનાં રક્ષણ કર્યાં છે. એ ગુરુ શિષ્યની પરંપરાએ વિદ્યાનાં રક્ષણ કર્યા છે:

સૌથી પહેલાં અહ્લયારી બની, વિદ્યા મેળવી, મારે ઝડપલારથી હળવા થવાનું છે. હેવોએ માનવના જીવનને દ્વિત્ય બનાવવા માટે ધણું પ્રયત્નો કર્યાં છે. હવે ગૃહસ્થ બની, યજયાગ કરી; હેવોના ઝડપલારથી હળવા બનવાનું છે અને પિતરોએ આલોક અને પરલોકના સંબંધ નેડી, માનવને અજર અમર બનાવ્યો છે. પુત્ર-સંતતિની પરંપરાને સાધનાર માનવો પિતરોના ઝડપલારથી હળવા બને છે.

આ રીતે જે માનવે અહ્લયાં પાળી વિદ્યા મેળવી, ગૃહસ્થ બની યજન યાજન કર્યાં અને પુત્ર સંતતિની પરંપરા નેડી આપી; તે ત્રણ ત્રણ ઝડપથી હળવો બને છે. તેનાં જીવન સક્ષળ થાય છે.

માનવને જેમણે જીવનનાં દાન આપ્યાં છે, તે આ ઝડપિએ, હેવો અને પિતરો છે, તેમને આપેલાં દાન સક્ષળ કરી, જીવનની સિદ્ધિ મેળવી, ઝડપથી છૂટવાનું છે, તેને અવહાન કર્ણે છે. જેમણે જીવનમાં દાન પારપણાં, તેમણે અવહાન આપીને ઝડપ હળવાં કર્યાં.

‘આ અહ્લવાદી છે, તે ઝડપિની જેમ મંત્રનાં દર્શાન કરે છે:

‘હાં; જે આ જીવન-માનવનું વર્તમાન જીવન અમે મેળવી લીધું છે, તેમાં અમે ઝડપારહિત બનીએ. હવે પછી અમે જે જીવનને મેળવવાના છીએ, જે રીતના લવિષ્યનાં ઘડતર થવાનાં છે, તે માટે અમે અનૃણું બનીએ અને જીવનની પારે રહેલો-ક્રીણ લોકમાં પણ અમારાં જીવન દ્વિત્ય બનવાનાં છે; તે માટે પણ અમે અનૃણું બની જઈએ. હાં. અમારો આ જીવનમાર્ગ છે, તેમાં સક્ષળતા મળી જય; તે

પછી દેવયાન અને પિતૃયાણુ બંને માર્ગો માટેની સફળતા સધાર્થ જય અને આ રીતે અમારા બધા માર્ગો અનુણુ બને, તે અમે સાદાં સરળ જીવન જીવીએ.

માનવના જીવનની આ પ્રતિક્રિયા છે. તે એકલો જન્મતો નથી અને એકલો જીવતો નથી. તેના જન્મ પહેલાં; માતા અને પિતાએ સંસ્કાર ઘડત્રા છે, ભનોરથ સેવ્યા છે માતા અને પિતાના જીવન ઘડતરમાં પણ એક સમાજનો મોટો ક્ષણો છે. તે સમાજમાં-સમાજના જીવનને ઘડવામાં જે જે વિભૂતિઓએ પુરુષાર્થ સેવ્યા, પ્રયત્નો આદર્યો, સંશોધનો કર્યાં; જેના પરિણામે માનવ સારીરિતે સુખસગવડથી જીવન જીવી શકે છે; તેમને જુદાં જુદાં નામ આપી શકાય. અહીં તેમને ઋપિયો, દેવો અને પિતરેનાં બહુમાન આપ્યાં છે અને તરીતે પરિલાખાને વ્યવસ્થિત કરી છે. તેની વિશેષ વ્યાખ્યા અહીંવાદી કરે છે.

‘આ માનવ લોકમાં માનવ રહે છે, આથલું પહેલાં જેને ભાન થયું; તેને તો સાથેજ આ સમજણું પણ જગવાની કે, જેણે જન્મ લીધો, તેના સાથેજ તેણે ઋણું પણ અદા કરવાતું એમ માનોને કે, જન્મ લેતાંની સાથેજ તેને માથે ઋણું છે અને તેણે આ ઋણું ચૂકવવાતું છે: દેવો, ઋપિયો, પિતરો અને મતુષ્યો આ ચાર લોક છે, જેમનાં ઋણું માથે છે: અર્થાત માનવના જીવનને ઘડવામાં, જીવનને વિશેષ સફળ બનાવવામાં માણુસ એકલોજ પ્રયત્ન કરતો નથી; પણ આજ સુધી માનવના જીવનને ઘડવામાં જેમણે જેમણે પોતાનાં જીવન ધર્સી નાખ્યાં છે અને માનવજીતિને ઉન્નત બનાવી છે; તેમના માટે દરેક માનવે કાંઈને કાંઈ કરી છૂટવું જોઈએ. આ ઋણું એ ભાર નથી, પણ કર્તાય, ક્રિયા, સાચી સમજણું છે.

દરેક માનવ યજા કરે છે. યજા તેના જીવનતું પરિવર્તન છે. જીવનના સમર્પણું માટે તેણે તૈયાર રહેવું જોઈએ. તેણે સ્વીકારી લેવું જોઈએ કે, મારે દેવોને ઋણું ચૂકવવાતું છે. જુદા જુદા દેવો એ તે સમાજની જુદી જુદી વિભૂતિએ છે. તેમની પાસે દૈવી સંપત્તિ છે. એ દૈવી સંપત્તિ મેળવવા માટે દરેક માણુસે યજન કરવાનાં છે. આ યજન-યજા શું છે? દેવો માટે કરવામાં આવેલી રતુતિપ્રાર્થના છે, દેવોને માટે હવિ આપવાનાં છે, બલિદાન આપવાનાં છે.

આ પહેલાં તેણે ભણુવાતું છે; સ્વાધ્યાય કરવાના છે; વિદ્યા મેળવવાની છે. કોઈપણ પ્રકારની વિદ્યા મેળવવા તૈયાર થાયો, ત્યારે પહેલાં તો આ વાતનો સ્વીકાર કરવો પડશે કે આપણું જે વિદ્યા મેળવવા માંગીએ છીએ, એ વિદ્યાનાં દર્શન કરનારા આ ઋપિમુનિએ છે; તેમનાં ઋણું ચૂકવવાનાં છે. જીવનમાં કેટકેટલાં દર્શન જાગ્યાં, કેટલા અનુભવો થયા; તે બધાનાં સંકલન કરી, વાણીમાં ઉતારી, સ્વાધ્યાય

જીવનની પ્રતિષ્ઠા

તૈયાર કર્યાં; તેમનાં સ્મરણું તો કરીએ. હાં, સાચેજ, આ ઋપિમુનિઓ તો આપણી વિદ્યાઃપી નિધિના રક્ષક નિધિગોપ છે. વિદ્યા મેળવી, તેમણે પ્રવચન કર્યાં, આ સ્વાધ્યાય અને પ્રવચન તો ભાનવના જીવનની ઉત્તમ મૂડી છે, સાચું ધન છે.

જે માનવે પુત્ર બનાને જન્મ લીધો; ભાતા અને પિતાની સેવા લીધી; તેની જવાખારી ડેટલી મોટી છે; તેનું ભાન તેને જાગે આ કારણે માનવે પ્રણ સંતતિની ઘણા કરવાની છે. જે પિતરોએ માનવજ્ઞતિની પેઢી દર પેઢી રક્ષા કરી; જે પિતરોએ પોતાના લોહીની સાથે સાથે ગુણોનાં સીંચન કર્યાં; ડહાપણુનાં ધડતર કર્યાં; તે પિતરોના ઋણી આપણે છીએ. આ પ્રકારનો ઋણ સ્વીકાર; એ જગૃત માનવની ફરજ છે.

હાં, એનેજ કારણે તો તેણે નવી પેઢી ડલી કરવાની છે. જે પરંપરામાં પોતે છે, તે પરંપરાને સતત એક ધારીરીતે ચાલુ રાખવાની છે અને તેજ માત્ર એક હેતુને સામે રાખ્યાને માનવે પ્રજ્ઞનની વૃદ્ધિમાં પોતાનો ભાગ આપવાનો છે. પોતાનાં વીર્ય અને સામર્થ્યનાં તેણે અવધાન કરવાનાં છે.

હાં, પણ જેની પાસે પોતે રહ્યો છે; એ માનવને માટે માનવે કશું કરવાનું છે કે નહિ? એક બાળક એકલો કો'ક પણુંની સાથે રહી જાય; તો તેના જીવનનાં ધડતર થશો ખરાં કે? માનવે માનવ બનવા માટે પણ માનવના સાંથ સહકારમાં રહેવું જોઈએ. તે એકલો રહી રાકે નહિ. જેની સાથે હું રહ્યો છું, એ માનવને માટે મારે શું કરવાનું છે? એનું ઋણ મારે માથે છે. હું જેમ ધરમાં વર્સી ગયો, એમ એકેએક માણુસને વસવા માટે ધર જોઈએ, ખાવા માટે અન્ન જોઈએ અને પીવા માટે પાણી જોઈએ. મારે આંગણે જે અતિથિ આવ્યો છે, તે મારે ધેર રાતવાસો કરે, તે મારી સાથે જમે અને તેનાં સુખસર્ગવડ સચવાય. આ લાવનામાં એક મોટું બળ રહેલું છે.

આ માનવીએ સ્વીકારેલાં ઋણ છે, કર્તવ્યનાં પાલન છે, દાન નથી, અતુદાન છે ઋણ સ્વીકાર છે. જેણે જેણે આ પ્રકારનાં ઋણ સ્વીકારી લીધાં અને જગૃત રહીને પોતાના જીવનમાં એ ઋણ હળવાં કરવા પ્રયત્ન કર્યાં, તે માનવ કૃતકૃત્ય બની ગયો. તેણે જે કરવાનું હતું, તે તેણે કરી લીધું. તેણે જે મેળવવાનું હતું, તે તેણે મેળવી લીધું. તેણે જે જતી લેનાનું હતું, તે જ્ય તેણે મેળવી લીધો. તે જીવી ગયો, તેનું જીવન ધંય બની ગયું. તેણે સક્ષળતા મેળવી લીધી.

જીવનને સક્ષળ બનાવવાની આ ચાવી છે. માનવના જીવનના ધડતરમાં અનેકના સાથ સહકાર છે; એ ભાન જાગે; તેની સાથેજ દરેક માનવ સેવા અને પરોપકારનાં કાર્યો કરતો થઈ જાય; પરંતુ આ સમજણું આપોઆપ આવતી નથી.

જ્યારે માનવ નમ્ર બની, વિવેક ધરી, શ્રેષ્ઠજ્ઞનોની પાસે પહોંચે છે, ત્યારે તેને બોધ આપતાં આ ઋપિ જણાવે છે : જેનાં જેનાં ઋણ આપણે ભાથે છે, તે ઋણ હળવાં કરવા માટે તો આ સેવાનાં વ્રત છે.

જેમણે જેમણે સમાજ, રાજ્ય અને વિશ્વના માનવોને માટે કલ્યાણનાં, હિતનાં કાર્યો કર્યાં છે, તે બધા મહાત્માઓ, તે વિભૂતિઓ, તે પરોપકારીજ્ઞનો એકસરખા પ્રકૃતિનાં હોતાં નથી.

હાં, કેટલીક વિભૂતિઓ તો એટલી સરળ હોય છે કે; તમે તેમને માટે પ્રશાંસાનાં એ વચ્ચનો કહો અને તે પ્રસન્ન થઈ જાય. આ તો સરળ સ્વભાવના મનુષ્યો જણી લે.

હવે કેટલીક વિભૂતિઓ એવી છે કે, તે સરળતાથી ૨૧૪ થવા તૈયાર નથી. હાં, તમારી કેટલી તૈયારી છે, તેની તે પરીક્ષા લેવા માંગે છે. તમે જે કાર્ય કરો છો, તે અદ્ધ અને લાવનાથી કરો છો કે હેખાવ પુરતું. આ અદ્ધ અને તર્ફણુથી પ્રસન્ન થનારા તો પિતરો જણી લે.

આથી પણ વિશેપ પ્રલાવશાળી વિભૂતિઓ છે; જે માનવના જીવનમાં પરિવર્તન લાવવા માંગે છે. માનવે જીવનમાં જીંચી પ્રતિષ્ઠા મેળવી લેવી જોઈએ. આ માટે કેટલી તૈયારી છે, તેની પરીક્ષા કરવા માંગે છે. આત્મ સમર્પણની તૈયારી છે ? પોતાનું બલિદાન આપવા માટે વિચાર્યું છે ? આ કાયા ઇક્તા ભોગ સાધન માટે નથી, પણ સેવા અને પરોપકારને માટે છે, આ વિપયનો નિર્ણય કરી લાધો છે ? હાં, આ વિભૂતિઓ દિવ્ય જીવન જીવનારા હેવો છે, જેમનાં જીવન ઘીણનાં લલાં કરવામાં વપરાયાં છે. તેમને પ્રસન્ન કરવા માટે માનવે યજા કરવાના છે. હવિનાં સમર્પણ કરવાનાં છે, થજન કરવાનાં છે.

આ વિભૂતિઓમાં માનવ પ્રકૃતિ સ્તુતિ પ્રિય છે, પિતૃપ્રકૃતિ ભાવના પ્રિય છે. અને દેવપ્રકૃતિ યજપ્રિય છે; એ રહુરસ્ય અતાવીને અહ્લવાદી માનવનો માર્ગ સરળ કરી આપે છે.

યજની ભાવનાનો વિરતાર કરતાં, આ અહ્લવાદી જણાવે છે :

‘દરેક માનવ કરી શકે, એવા આ તો પાંચ મહાયજા છે. એમ માનોને કે મોટાં મોટાં સત્ર કરવામાં આવે; તે સત્રો પણ આ પાંચની અંદર સમાઈ જાય છે.

આમાનો પહેલો તે ભૂતયજાઃ જેમાં કોડી, અકોડીથી લઈ વાયસ, ગાય વગેરે સર્વ પ્રાણીઓને તૃપ્ત કરવાની વાત છે. ઘીણે તે મનુષ્ય યજાઃ ભૂપ્રથા માનવીને ૧ તૈ. સં. ૨, ૫, ૯, ૧૫ તૈ.યા. ૩, ૫, ૪, ૧ શ.યા. ૧, ૫, ૨, ૩ ૧. શ.યા. ૧૧, ૫, ૬, ૧ તૈ.યા. ૨, ૧૦

જીવનની પ્રતિષ્ઠા

અતિથિ ગણું અન આપવાતું છે. ત્રીજે પિતૃયજ્ઞ : જેમાં પરંપરાની ભાવના જેડીને શ્રદ્ધાનાં કાર્યો કરવાનાં છે. ચોથે દેવયજ્ઞ : જેમાં હોમ જીવનથી દેવોને રાજુ કરવાના છે. અને પાંચમો અહ્લયજ્ઞ : વિદ્યા મેળવીને અહ્લનાં રહસ્ય ઉકેલવાનાં છે.

આ પાંચ યજ્ઞો એ તો મહાયજ્ઞો છે; તો પણ એક સામાન્ય માનવી તેનાં પાલન સારી રીતે કરી શકે છે.

મોટા મોટા યજ્ઞોનાં અનુષ્ઠાનો અને મોટાં સત્રોની પ્રક્રિયાઓમાં તો માણુસો અય્યવાઈ જય છે, મુંજાઈ જય છે અને થાકી જય છે, ત્યારે આ પાંચ મહાયજ્ઞો કરવાથી તો માણુસ પોતે સમજુ બને છે. તેને હૈથે આદર જગે છે, માન સન્માન સેવે છે. સાચેજ, માણુસે માણુસાઈ જગાડવાતું આ ઉત્તમ સાધન છે.

આજે આપણે ત્યાં હજુ કેટલાંક ઘર છે; જ્યાં અખ્ખિને ધી-ભાતની પાંચ પાંચ આહુતિઓ અપાય છે, સાધુજ્ઞનને ચપડી લોટ અને ગાયને ચાનકી આપવાનો રિવાજ છે. ક્રીડામંક્રીડાને લોટના કણું અને કાગડાને કાગવાસ નાખવામાં આવે છે. તે સાથે ભૂમ્યાને રોટલો અને તરસ્યાને પાણું તો સૌ કોઈ આપે છે.

આમ તો આ કાર્ય ધણું સાધારણ લાગે છે, પણ તેની અંદર રહેલી ભાવના જેઠીએ, તો આપણું થાય કે, સાચેજ આતો માણુસાઈ જગાડવાની જ વાત છે, જે પ્રેરણું આપે છે.

આપણે આંગણે રસોઈ થતી હોય, તે વખતે જે કોઈ ભૂઘ્યો જન આવ્યો, તે આપણે અતિથિ, આપણે દેવ. તેને ભોજન આપો તેતું નામ પૂજન. તે જ તેનો આદર સત્કાર.

યજ્ઞની વ્યાખ્યા આ છે : જે દ્રવ્ય દેવને આપો, તે યજા. આમાં ત્રણ શામદ છે : દ્રવ્યમ् દેવતા ત્યાગः । આંગણે જે આવીને ઉભો રહ્યો, તે દેવ; તેને આપણે રોટલો ભાવાને આપ્યો, તે દ્રવ્ય. એ રોટલો આપણું હતો, તે ભાવનો ત્યાગ કર્યો અને જે રોટલો ભારા પેટમાં જતાં મને તૃપ્તિ થાત, એટલી જ તૃપ્તિ આ સામેના માણુસને થઈ. એ આપણો ત્યાગ. એ યજા, એજ મહાયજ્ઞ છે.

એ મહાયજ્ઞ શા માટે? આમાં કોઈ લાંઝા વિધિ નથી, કોઈ અધિકારનો વિચાર નથી, કોઈ ક્રિયાકાંડ નથી, કોઈ પ્રકાર નથી. કોઈપણ જાતનાં વર્ગ, જલ્દિ, દેશ, માન્યતા, વિશ્વાસ વગેરેને અહીં સ્થાન નથી. આ કર્મ કર્મ ન રહેતાં અકર્મ-ભાર ન લાગે તેવું થઈ જય છે; જે નિષ્કામ ભાવને જગાડે છે.

અહીં તો એકજ વાત છે : માણુસે માણુસને માટે લાગણી જગાડવાની છે, ભાવના સેવવાની છે. પોતે જે રસોઈ તૈયાર કરી, જે થાળી પોતાને માટે પીરસાઈ, મુસાકરી કરતાં, જે ભાથું બાંધેલું હતું; તેમાંથી ભાગ પાડીને વહેંચીને, આદર

જગાડીને, સાથે એસીને જમ્યા અને જમાડ્યું. એ કરતાં કોઈ ફરજ બળવી, ધર્મ કર્યો, દાન આપ્યાં, ત્યાગ કર્યો, પરોપકાર કરી લીધો. આમાંતું કશુંજ મન પર નહિ, એનો ભાર નહિ. આતો સહજ રીતે થઈ ગયું. આનું નામજ નિષ્કામ કર્મ !

આપણે હૈએ જેને માટે આદર છે. તેનાં પૂજન અર્ચન કર્યાં, ચંદ્ર ચોખા ચદ્રાવ્યા. એ હાથ અને ત્રીજું માથું જોડી, મન, વાણી અને કર્મનાં સમર્પણ કર્યાં; તે દેવયજી.

સવારે વહેલા ઉઠ્યા, નહાયા, ધોયા ને સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરી લીધાં. હવે શું કરવાનું ? હાં, એકાદ મંત્રનો જ્યું કરો. એકાદ શ્લોક રટો, પ્રાર્થના કે સ્તુતિની એક કરી ગાઓ. બને તો એકાદ અંથનો સ્વાધ્યાય કરો, પારાયણ કરો, પાઠ કરો.

એનું નામ અલયજ. એક એક અક્ષર એ તો અલનાક્ય. વર્ણ વર્ણ દીવા પ્રગટે, ને પ્રકાશ પથરાય. જેણે એ જ્યું એ જ્યું નો મંત્ર શરૂ કર્યો, અંથની રચના કરી, પ્રાર્થના સ્તુતિની કવિતા રચી; તે મંત્ર જોનાર ઝડપિ હોય, ભક્તજ્ઞ હોય, કવિજ્ઞ હોય; તેના હૃદ્યને અનેરો આનંદ થાય. તેમના તરફનો આ તો ઝડપ સ્વીકાર !

હાં, એજ રીતે કુલ, વંશ, જનતિ, દેશ, પંથ, મત, સંપ્રદાય, ધર્મ વગેરેને ચાલુ કરનારા, આગળ વધારનારા, સંતતિ-વંશની પરંપરાને જોડનારા, વંશ અને જોત્રમાં એકજ લોહીનાં સિંચન કરીને પેઢી, દર પેઢીને પોપનારા એ વંશજો : પછી તે પિતા હોય, પિતામહ હોય કે પ્રપિતામહ એતો આપણા વીર પુરુષો. આપણી વીર માતાઓના વંશજો. તેમને યાદ કરીને જલની એક અંજલિ આપવાની, તલ કે જવની એકાદ આહુત આપવાની. આ આદ્ધ ગણો કે તર્પણ. એ તો આપણી માનવતાને જગાડનારો જીવતી જાગતી જ્યોત ! એ પિતૃયજા; યજા ગણો કે મહાયજા.

એજ રીતે આપણે આંગણે ગાય આવીને ઉલ્લાસ રહી, તેને ધાસ તો નીરવાનું છે, પણ તેણે માણુસજીતિને જે માદાં, મધુરાં દૂધ આપ્યાં, તેને એકાદી ચાનકી આપીને, તેના તરફ આદર જગાડવાનો લાવ. એવોજ રીતે તો જાડના મૂળમાં જધને લોટની હાર કરી આવ્યા અને કીડી, મકોડી જેવાં ક્ષુલ્બક જંતુઓની સેવા કરી. પાંપળા ને તુલસી ને પાણી સાચ્યાં, પર્વત ને પહાડના અને સરિતા કે સાગરના દેવાને યાદ કર્યાં. આ તો ભૂતયજ એજ મહાયજા.

આ પાંચ મહાયજોની તુલના કોઈ મોટા યજાની સાથે થઈ શકે એમ નથી. તમે ગમે તેવો મોટો યજા શરૂ કરો, પણ તેની સમાભિ કરવાની છે. કો'ક યજા ત્રણ દ્વિવસના ને વધારેમાં વધારે એક વર્ષ સુધીના. એ તો અવધિ.

આ યજો, મહાયજો શરૂ કરવાના નથી અને તેમની સમાભિ પણ નથી. એતો આપણા જીવનની સાથે સહજ રીતે જોડાયા છે. આ સવયંભૂ યજા છે માનવતા જીવનની એજ પ્રતિથા છે. એજ જીવન છે. જીવનની સક્રિયતા છે; જેણે આ જાન જાણી લીધું, તેણે પરમાર્થ સાધી લીધો.

મન છે, તો માનવ છે, પશુઓ
ટેળામાં રહે છે; પણ તેમનું મન સુતેલું
છે ત એકલાંજ હરતાં હરતાં રહે છે.
તે ખાય છે, પાએ છે અને સુઅ છે;
પણ તેમનો વ્યવહાર એકલો છે. એમજ
જેનું મન સુતેલું છે, તે માનવ એકલો-
અદૂલો છે.

સમાજની સાથે જેણું જવણું હોય;
તો તેણું મનનો યોગ કરવો પડશો.
મનને સારા સંકલ્પમાં જોડવું પડશો.
આ પાયાની વાત છે.

મોટી ધ્રમારત ચણુવી હોય; તો
તેનો પાયો જીંચો જેધાયે. જેટલો પાયો
જીંચો, એટલી તેની રચના દઢ બનવાની.
તેના જીંચાઈ તેની શોભામાં વધારો
કરવાની.

માનવે પોતાનું જીવન ઉન્તત
કરવાનું છે જેટલા જીંચા વિચારો એ
ધરાવશો; તેટલાં સેવાનાં, પરોપકારનાં
કાર્યો તે કરી શકશો. તેણું સૌથી પહેલાં
તો મનને જીંચે લઈ જવું પડશો. મનના
પાયા પરજ તેણું જીવનતું ચણુતર
કરવાનું છે.

એ ભૂમિકા પર માનવે મનને
જગાડવાનું છે. આ તેનું ચેતન-મન
છે, આંતર મન છે. એ મનની સાથે
તેનો અંતર્યામી આત્મા, અંદરનો ચેતન
પુરુપ, અંદરનું પ્રેરક અહ્લ જોડાય છે.
અને આમ થતાંજ જીવન આપું પલ-
ટાઈ જાય છે. નવા જીવનનો ડિગમ થાય
છે. આજ માનવનો યત્ત છે. એ યજમાં

૪ પાયાનું ચણુતર

અગિન નવા સ્વરૂપે જરૂર લે છે, નવો અવતાર લે છે.

અગિનને આ ભૂમિપર ઉતારવો છે, તે અગિન માટે મહાવેદિની રૂચના કરવી છે, એ વિષે આ કડપિતો જણુવે છે.

‘હાં, તે પ્રજનપતિ છે, જે સવિતા બનીને સર્જનની પ્રેરણા કરે છે. તેણે પહેલાં તો મનનો યોગ જોડી દીધો. પદ્ધી વિચારણે વહેતા મૂક્યા, જેથી તત્ત્વ સમજાય. આકાશમાં રહેલાં જયોતિનાં મંથન કર્યાં અને તે મંથન કરતાં, જે અગિન મળ્યા ગયો; તેને પૃથ્વીની અંદર ભરી દીધો.

તે પ્રજનપતિએ મનની સાથે હેવોને જોડી દીધા; પદ્ધી પોતાની જુદ્ધિની સાથે તેણે આકાશમાં ગમન કર્યું. જે હેવો જયોતિને વિશાળ કરવા માંગે છે; તેમને તે સવિતા સર્જનની પ્રેરણા આપે છે.

હાં, જેમણે મનનો યોય સારી રીતે કર્યો છે, એવા અમે હેવો સવિતા પાસેથી સર્જનની પ્રેરણા મેળવીએ છીએ અને તેના બણે અમે ઊંચે આકાશમાં જવા માંગીએ છીએ.

જે પ્રજનપતિ અત્યાંત જુદ્ધિશાળી છે અને યજનુ રહસ્ય સારી રીતે સમજે છે. તેની પ્રેરણા લઈ, તે જુદ્ધિશાળી હેવો પોતાના મનનો યોગ સાથે છે અને વિચારણાં સંયોજન કરે છે.

‘આ માર્ગને જણુનાર એ એકજ પ્રજનપતિ છે, જે ખીજ હેવોને યજકર્મમાં જોડે છે. સાચેજ, એ સવિતાહેવની સ્તુતિ તો ઉંચા પ્રકારની છે.

‘હે દેવ પ્રજનપતિ, તમારી એ પુરાતન રતુતિને હું આદ્ધરપૂર્વક નમી રહ્યો છું. તમારી એ સ્તુતિએ હેવાની જેમ માર્ગ પર આગળ વધે છે.

‘ઓ અજીર અને અમર પ્રજનપતિના પુત્રો, તમે માર્ગ આ વાત સાંખ્યો: તમે તો ઊંચાં હેવનાં ધામ-ઉન્તિનાં શિખરો પર ઉલા છો.

‘એ પ્રજનપતિએ એવા ઉન્તત માર્ગ તરફ પ્રયાણ કર્યાં છે; કે તેનાં અનુકરણ કરીને, ખીજ હેવો પણ એ માર્ગ ચાલવા લાગી ગયા છે. સાચેજ, એ દેવ પ્રજનપતિનો મહિમા પૂજવા લાયક છે.

‘એ દેવ પ્રજનપતિએ તો પૃથ્વી પરના બધા માર્ગો માપી લીધા છે અને પૃથ્વીનાં રજ રજ તો તેનાં જણ્ણાતાં છે. એ તો દેવ સવિતા છે, જે પોતાના મહિમાર્થી આગળ વધે છે.

એ દેવ સવિતા, અમારા યજના સર્જન માટે પ્રેરણા આપો, અમારા યજપતિને પ્રેરણા આપો; જેથી અમે ઉન્તત જીવનના ભાગીદાર થઈએ. એ સવિતા

દેવ્ય ગાંધર્વ છે, જે વિચારેને પવિત્ર કરે છે, તે અમારા વિચારેને પવિત્ર રા, એ વાણીના પતિ છે, તે અમારી વાણીને મીડો મધુરી બનાવે.

‘હે દેવ સવિતા અમારા આ યજનાં સર્જન કરો.

‘એ દેવ સવિતા સોનાની કુહાડી લઈ, આ ભૂમિને જોઈ કાઢે અને તેમાં આકાશની શાશ્વત જ્યોતિઃ-અભિનને ભરી હે.’

આ ગૃહસ્થને એક એવો નવા પ્રકારનો યજ કરવો છે, જેમાં અભિનની જ્યોતિને આકાશમાંથી ઉતારવાની છે. એ અભિને રાખવા માટે એક મહાવેહિનું ચણુતર કરવું છે, એ અભિનયયનની આ શરૂઆત છે,

અભિન માટે જે મહાવેહિનું ચયન કરવાનું છે; તેના ચણુતરમાં ઈંટો-ધષ્ટકાઓ ને કામમાં લેવાની છે; તેનાં જુહાં જુહાં નામ રાખવામાં આવ્યાં છે અને તે નામ રહુસ્યભરેલાં છે.

આ ચણુતરનું કામ એક વર્પ સુધી ચાલુ રહે છે; ત્યાં સુધી અભિનને યજમાન એક પાત્રમાં સાચવી રાખે છે, તેને ઉખા કહે છે.

આ મહાવેહિ બનાવવા માટે પાંચ થર કરવામાં આવે છે, તેને પાંચચિતિઓ કહે છે; પહેલી ચિતિથી પૃથ્વી, ત્રીજીથી અંતરિક્ષ અને પાંચમીથી આકાશનો ઝોધ થાય છે. વચ્ચમાંની બીજી અને ચોથી ખાલી રહે છે. એ રીતે અભિનયન ત્રણ લોકની પ્રતિમા ગણ્યાય છે. એ રીતે આકાશમાં આહિત્ય, અંતરિક્ષમાં વાયુ અને પૃથ્વી પર અભિન એ ત્રણ અભિનનાંજ સ્વરૂપ ગણ્યાય છે.

જે અભિનને ભૂમિ પર ઉતારવાનો છે; તે ભૂમિ આ મહાવેહિ છે, જેનો અભિન પુત્ર છે. જે અભિન છે; તે જ આ ગૃહસ્થ છે, જે નવા જીવનનો સ્વીકાર કરે છે.

આ મહાવેહિના ચણુતરમાં જલ છાંટવામાં આવે છે, એ જલ તો ગર્ભનું સ્થાન છે. ત્યાં કમળનું પત્ર મુકવામાં આવે છે, જે સર્જનનું પ્રતીક છે. તેની પર એક સોનાનું પતરં સુકે છે, જે સૂર્યનું પ્રતીક છે. તેની પર સોનાની મૂર્તિ રાખે છે. જે અભિન અને યજમાન-ગૃહસ્થની પ્રતિમા ગણ્યાય છે. આ પછી ધષ્ટકાઓથી પાંચ ચિતિઓ રચવામાં આવે છે. તેમાં જે સ્વયમ-આતૃષ્ણા-સહજ રીતે બનેલી, ધિંદિકાઓ ગણ્યાય છે, તે તો જલરૂપે છે. પહેલી, ત્રીજી અને પાંચમી ચિતિઓમાં તેનાં ચણુતર કરવામાં આવે છે; જે અનુકૂમે પૃથ્વી, અંતરિક્ષ અને આકાશ ગણ્યાય છે. આ ઈંટો પર કુવા (ધરો) મુકવામાં આવે છે. એજ રીતે દ્વિયજી, રેત; સિર્ઝ, નકતન્યા; આપાદા નામની ઈંટોનાં ચણુતર કરવામાં આવે છે. તે જ રીતે અપારન્યા, નકતન્યા, પ્રાણુભૂત જેવી ઈંટો ગોડવવામાં આવે છે.

આ મહાવેહિની રચના માનવના ભર્તાક અને કરોડેજજુની આકૃતિ જેવી હોય છે. સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવે, તે માટે ગરૂડપક્ષીના આકારની બતાવવામાં આવે છે.

તની પર રહેલ અભિન ઇપે તો ગૃહરથ છે. જ્ઞાને કે ગરૂએ ચઠીને વિષણુનાં આગમન થયાં હોય; એ ભાવ અહીં જેવાને મળે છે.

આકાશથી ધરતી પર આવી પહોંચેલ અભિનને ઉખાપાત્રમાં રાખ્યો છે અને હવે તને મહાવેહિ પર મૂકવાનો છે; તે અભિનનાં વિવિધ ઇપોનાં વર્ણન કરતાં, આ ઋષિઓએ જણાવે છે:

‘સોનેરી ઇપે ચમકતો આ અભિન છે. અજર અમર જીવન ધારણુ કરીને, તે અહીં વિશેષ ચમકી રહ્યો છે. એ રેતસું ધારણુ કરનાર અભિનને આકાશ-ધૌસુઃપિતાએ પેદા કર્યો છે, તને કારણે તો તે શક્તિ અને સામર્થ્યથી બન્યો છે.

અભિન તો કવિ-કાન્ત દ્રષ્ટા છે, સવિતા-સર્જનનો ગ્રેરક છે, તે તો વિવિધ વ્યાપક ઇપોને પ્રગટ કરે છે એ પગાં અને ચારાંગાં ગ્રાણીઓને માટે તે કલ્યાણનાં સર્જન કરે છે. પસંદ કરેલ સવિતા બનીને આકાશને ચમકાવે છે અને ઉપાના આગમન પછી શોભી ઉઠે છે.

રાત અને ઉપા : એ બંને માતાઓએ તો જુદાં જુદાં ઇપો ધારણુ કરે છે, પણ બંને એક મન જોડીને આ નવજનત બાલકને ધારણુ કરે છે, પોપળુ આપે છે. આ અભિન તો સોનેરી ચમકથી આકાશ અને પૃથ્વીના અંતરાળમાં શોભી રહ્યો છે. જે દેવો વિવિધ દ્રવ્યોને આપનાર છે, તેમણે અભિનને ધારણુ કર્યો છે.

‘અરે, ઓ અભિન, તું ગરૂડ પક્ષી છે, જેને સુંદર પાંખો છે, તારું ભર્સતક ત્રિવૃત્ત સ્તોમ ઇપે, આંખ ગાયત્ર ગાન ઇપે, પ્રાણુ સ્તોમ ઇપે, શરીર વામહેવ્ય સામ, એ પાંખો ઘૃહ્યત અને રથ-તર, પુરુષ યજાયણિય, અંગો ધિણિયા-વેહિઓનાં સ્થાન છે અને તાર્દી નામ યજૂના મંત્રો છે હે ગરૂત્માત સુપર્ણુ, સ્વર્ગ તરફ જ, આકાશ તરફ ઉડી જ.

‘હે ગરૂડ, તું વિષણુનું પગલું-ક્રમ છે; જે શત્રુને દૂર કરે છે. તમે ગાયત્ર છંદ પર સવારી કરો, પૃથ્વી પર પરાક્રમ કરો; ત્રૈયુલ છંદ પર સવારી કરો, અંતરિક્ષમાં પરાક્રમ કરો. જગત છંદ પર સવારી કરો, સ્વર્ગ પર પરાક્રમ કરો; અનુષ્ટુપ્સુ છંદ પર સવારી કરો અને દિશાઓમાં પરાક્રમ કરો.

રમેધની જેમ ગર્ભના કરતો અભિઆગળ વધી રહ્યો છે. તે ધૌસ અને ક્ષમા-પૃથ્વી પર આરોહણ કરે છે. તે એપદ્ધિ વનરપતિઓને આંજ હે છે. એ પેદા થતાંની સાથેજ સમિક્ષ બની રહ્યો છે અને પોતાનાં આંતર કિરણોથી બંને લોકોને શોભાવે છે.

‘યાચનુ’ ચણુતરે

વિષણુનાં કેમ=પગલાંનું રહસ્ય આ અલવાદી બતાવે છે :

૧. પહેલાંના સમયમાં દેવાએ વિષણુને મોખરે રાખ્યાને છંદો દારા લોકો પર અનેડ વિજય મેળવ્યો હતો. એ રીતે અહીં અભી અભી પણ વિષણુની જેમ પગલાં-વિક્રમ ભરી રહ્યો છે; તેમ જ યજમાન-ગૃહસ્થ પોતે અભિન દારા વિષણુ બનીને છંદો દારા લોકો પર અનેડ વિજય મેળવે છે, ‘વિષ્ણો: ક્રમ: વિષણુનાં પગલાં તેનો અભિપ્રાય શું છે? ગાયત્રી તો પૃથિવી, ત્રિજુપ તો અન્તરિક્ષ, જગતી તો દૌ=આકાશ અને અનુજુપૂ દિશાઓ—પ્રદેશો છે.

૨. પ્રભાપતિએ અભિનનાં સર્જન કર્યાં. પેહા થતાંની સાથે જ અભિન તો દૂર ભાગી ગયો. તેમણે અક્રન્દદ્વ મંત્ર લણીને અભિનને જણી લીધો અને અભિનના પ્રિય ધામને મેળવી લીધું.

હવે જે ખીને કોઈ ગૃહસ્થ અભિનના પ્રિય ધામને રોકી રાખે, તેને તો અભિન દાડાડે; આ કારણે તે વિષણુક્રમના ચાર મત્રો લણે છે. હવે છંદ તો ચાર છે અને તે છંદ અભિનનાં પ્રિય ધામ છે.

અભિન માટે જે મહાવેહિનાં યયન-ચણુતર કરવાનાં છે; તેની પાંચ ચિતિઓ કરવાની છે, સાથે પાંચ પુરીપ-રેતીના થર મુકવાના છે. તેનું રહસ્ય આ અલવાદી જણું છે :

૧. અભિનયયન પાંચચિતિક કરવાનું છે. યજા તો પાંક્તા-પાંચ પ્રકારનો છે અને પશુઓ પણું પાંચ પ્રકારનાં છે. પંક્તિ એ છંદ છે, જેમાં પાંચ પાંચ અક્ષર છે.

હવે ચિતિઓ પાંચ અને પુરીપ પાંચ; એ પ્રમાણે દશ અક્ષરના વિરાદ્ધ છંદનું ૩૫ થયું. આમ જે વિરાદ્ધ બને; તે તો અભિનનું સ્તોત્ર છે; માટે અભિનમાં વિરાદ્ધ સ્તોત્રની રચના કરવી.

આમ પાંચચિતિક થાય; તે વિરાદ્ધ સ્તોત્રને પ્રામ થાય. જે દશચિતિક થાય; તે તો યજાથી અને પશુથી વેગળો રહે, આ માટે પાંચચિતિક હોય, તો તે યજાથી અને પશુથી દૂર ન થાય.

આમ પાંચ ચિતિઓ અને પાંચ પુરીપ થાય, તેથી વિરાદની પ્રાસ્તુથાય નહિ. એ બંને વર્ણા-પ્રકારોથી પશુઓનો લાલ થાય છે : એક પાંકત અને ખીને વૈરાજ.

લોમ એ એ અક્ષર, ત્વગુ (ચામડી) એ અક્ષર, માંસ એ અક્ષર, અસ્થિ-હાડકાં એ અક્ષર, મજૂજન એ અક્ષરઃ એ રીતે દશ અક્ષર થાય, તે વિરાદ્ધ છંદ બને છે. વિરાદ્ધનો તે રીતે સંબંધ પશુઓની સાથે છે.

૧. તૈ.સં. ૫, ૨, ૧ ૨. વા.સં. ૨૦૧૨ ઋ.સં. ૧, ૧૬૩ મૈ.સં. ૧, ૬, ૧૭ કા.સં. ૩૬, ૧
મૈ. સં. ૩, ૫, ૩

અનિન ચયન પંચચિતિક કરાય. આ ત્રણ લોક તો ત્રણ ચિતિઓ છે અને ગૃહરથ-યજમાન ગૃહિણીની સાથે એ છે. આમ તે યજમાનની પ્રતિધાં આ લોકોમાં થાય છે.

પહેલી ચિતિ કઈ અને પુરીપ શું ? આમ તેઓ કહે છે. આ પૃથ્વી તો પહેલી ચિતિ અને ઔપધિ-વનરપતિઓ પ્રથમ પુરીપ છે. ખીજુ ચિતિ કદ અને પુરીપ શું, એમ કહે છે. અંતરિક્ષ ખીજુ ચિતિ, પક્ષીઓ પુરીપ. વીજુ ચિતિ કદ અને પુરીપ શું ? આ સ્વર્ગ તે વીજુ ચિતિ, નક્ષત્રો પુરીપ. ચોથી ચિતિ કદ અને પુરીપ શું ? યજ તે ચોથી ચિતિ, દક્ષિણા પુરીપ. પાંચમી ચિતિ કદ અને પુરીપ શું ? યજમાન પાંચમી ચિતિ અને પ્રજન્નનો પુરીપ છે. આ પ્રમાણેની ગણુના પ્રમાણે ભાવના કરે છે. 'આ ભાવનાને ખીજુ અભવાદી ઋપિ આ રીતે જણે છે :

'તમે અનિનાં ચયન કરો છો; તે શા કાજે અને કોને માટે, આમ તેઓ જણાવે છે. દેવો મને જણે, એ કાજે અનિનાં ચયન કરાય છે અને આ રહુરથ જણાને જે અનિનાં ચયન કરે છે. તને દેવો જણે છે. શાકાજે અને કોને માટે અનિનાં ચયન કરો છો; એમ તેઓ જણાવે છે. મને ધરણાર મળી રહો, એ કાજે અનિનાં ચયન થાય છે અને આ રહુરથ જણાને જે અનિનાં ચયન કરે છે, તે પરવાળો થાય છે. શાકાજે અને કોને માટે અનિનાં ચયન કરે છે ? હું સારાં અન્ન જમું, એ કાજે અનિનાં ચયન થાય છે. આ રહુરથ જણાને જે અનિનાં ચયન કરે છે; તે અન્ન પાન સારી રીતે જમે છે.

અનિનાં ચયન કરી વ્રત-વર્તન સારાં રાખવાં જોઈએ. પહેલી ચિતિનાં ચયન રો, એટલે સ્વીસંગ છોડવો જોઈએ; ખીજુ ચિતિનાં ચયન કરો, એટલે તો ખીજુ-તે જગતો સ્વીભાવ છોડવો જોઈએ. વીજુ ચિતિનાં ચયન કરો, એટલે તો વીર્યનાં ત્રણ કરવાં જોઈએ.

આ અભવાદીઓ જણાવે છે : અહીં જે ધૃતકા-ધર્ટા રેતઃસિદ્ધ નામની છે; તો અનિન ચિત રેતસ્ત-વીર્યને ધારણ કરે છે. તેર્થી તે રેતસ્ત વીર્યને પ્રાપ્ત કરે છે. જે પહેલી ચિતિ ચણુવાની છે, તેમાં એક હજર ધર્ટા ચણુવાની છે. આ ખી લોક તો હજરની સંઘ્યામાં માપેલો છે. ખીજુ ચિતિમાં એ હજર ધર્ટા છે, રણ કે અંતરિક્ષ એ હજરની સંઘ્યામાં માપેલ છે. વીજુ ચિતિમાં ત્રણ હજર ધર્ટા, કારણ કે સ્વર્ગ લોક ત્રણ હજરની સંઘ્યામાં માપેલ છે. આમ ત્રણ તો લોકો એ લોકથી મપાંબેલ અનિન ચયન છે.

આકાશથી ધરતી પર જે અનિન આવ્યો; તને પ્રજનપતિએ ઉખા પાત્રમાં રી દીધો અને તેર્થા તેણે પ્રજનજનોનાં સર્જન કર્યાં. અને તેમની અંદર પોતે રા કર્યો.

પાયાનું ચણુતર

તે પ્રજાપતિએ જણાવ્યું; જે ગૃહરથ મારી પાસેથી અભિનાં ચયન કરે છે, તે પ્રજાજનોનાં સમૃદ્ધિ મેળવે છે. આનું રહસ્ય એ છે કે, જે અભિન છે, તેજ પ્રજાપતિ છે. આથી જે અભિનનાં ચયન કરે છે, તે પ્રજાપતિનાં ચયન કરે છે અને તે સમૃદ્ધ બને છે.

અભિનનાં ચયન તો આ રીતે માનવના જીવનના પાયાનાં ચણુતર છે; એ રહસ્ય રણૂ કરતાં આ અલ્લવાદી જણાવે છે.

જાનું અભિનનાં ચયન-ચણુતરતું રહસ્ય આ છે; પ્રજાપતિએ પ્રજાજનોનાં સર્જન કર્યા પણી, તેના જીવનનાં ચણુતર કરવાનું કાર્ય વસુઓને સોંપી દીધું. આ વસુઓએ તો વણુસોને તેત્રીસ ધાર્ષકાઓનાં સર્જન કર્યાં. ત્યારથાદ વસુઓએ તો રદ્રોને કામ સોંપી દીધું. આ રદ્ર દેવોએ વણુસોને તેત્રીસ ધાર્ષકાઓનાં સર્જન કર્યાં. તે પણી રદ્રોએ આહિત્યોને તે કામ સોંપી દીધું. તે આહિત્ય દેવોએ વણુસોને તેત્રીશ ધાર્ષકાઓનાં સર્જન કર્યાં. આ રીતે પ્રજાપતિએ અભિનનાં ચયન કરવા માટે વણુસોને કામ સોંપ્યાં; તેમાં નવસોને નવ્વાણું ધાર્ષકાઓ થધ. હવે જે ઉખામાં અભિનનાં રક્ષણુ કરવાનાં છે, તે ઉખાપાત્ર તો સંગ્રહયામાં હન્નરમું આવે છે, જેમાં અભિન સચ્ચવાય છે.

ત્યારથાદ અભિન માટે જે મહાવેદિની પાંચ ચિતિએ ચણુવાની છે; તે અભિનને અનુરૂપ થાય, એ રીતે ચણુવાની જોધાએ. તેનું ઇપ રહે નહિ, એ રીતે નહિ.

આમ પ્રથમા ચિતિ ગાયત્રીથી ચણુને, તેનાં ચણુતર સારીરીતે થયાં છે કે નહિ, તેનો વિચાર કરવો જોધાએ. ખીજુ ચિતિ ત્રિજુપથી, ત્રીજુ જગતીથી, ચોથી અનુજુપથી અને પાંચમી પંક્તિથી ચણુવાની છે. આમ અભિનને અનુરૂપ બનાને ચિતિનાં ચયન કરવાનાં છે, ઇપ બગડી જાય એ રીતે તો નહિ જ.

સાચેજ, પ્રાણુ એ તો પહેલી ચિતિ, વ્યાન ખીજુ અને અપાન ત્રીજુ છે. આમ પ્રાણુ અને અપાનની કિયાથી તો અભિન સમિક્ષ થાય છે.

આખા વર્પ સુધી મહાવેદિનાં ચણુતર તો થતાં રહે અને ત્યાં સુધી અભિન તો ઉખાપાત્રમાં ભરેલો હોય. એક બાજુ તો અભિનનાં ચયન કરવાં છે અને બીજુ બાજુ અભિન ચેતતો રાખવો છે, આ ભાવના સહા મન પર રહ્યા કરે અને તેથી મન જગૃત રહે; એ તો સુખ્ય પ્રયોજન છે. મન પરજ આ સંસ્કાર પાડવાના છે. મનનેજ તૈયાર કરવાનું છે.

એ મન છે, એજ અભિન છે, એજ પ્રજાપતિ છે, એ પુરૂષ પોતે છે. એ ભાવનાને દર્દ કરવાનું પ્રયોજન તો અભિન ચયનનાં પ્રક્રિયામાં રહેલું છે. એ રહસ્ય અલ્લવાદી જોલે છે :

૧.'સાચેજ, શરૂઆતમાં તો આ જે કંઈ છે; તેમાંનું કંઈ પણ ન હતું : અસત્ત ન હતું અને સત્ત જેવું પણ ન હતું હાં, શરૂઆતમાં તો આ જે વિશ્વ કહેવાય છે; તેમાનું તો કંઈક હતું અથવા તો કંઈક ન હતું. આવી દ્વારામાં પણ ત્યાં સાચેજ મન તો હતું જ. આ વાત ઝડપિએ કહી છે :

૨.'તારે તો ત્યાં કંઈજ ન હતું : અસત્ત અથવા તો સત્ત' હાં, જે મન હતું; તે તો સત્ત પણ નહિં. અર્થાત્ તેને ધર પર જેવા આકાર નથી; તેમજ તે અંધકારની જેમ અસત્ત-ખાલી નથી; તેનો અનુભવ થાય છે.

'તે મનનું જ્યારે સર્જન કરવામાં આવ્યું; ત્યારે તેણે પોતે બદલ થવાની ધર્યા કરી. પોતાની જાતને વાણીથી જણાવાય અને આંખથી બતાવાય; એ રીત વિશેપ નિરુક્ત અને મૂર્તિપ કરવાની ધર્યા કરી. એ માટે તેણે તપ કર્યું : અર્થાત્ સારી રીતે વિચારણા અને આદોચના કરી; કારણું મનનું એ તપ છે. આથી તેણે બનરથા શકિત મેળવી.

'તેણે છત્રીશ હજાર અગ્નિઓને જોયા, જે અર્ક પુણ્પર્વે કે સૂર્યનાં કિરણો ઇપે રહેલા છે. એ અગ્નિઓ તેનાં પોતાનાંજ સ્વર્પોહતાં, મનનાંજ બનેલાં હતાં; મનથી તેમનાં ચયન કરેલાં હતાં. મનના વ્યાપારથીજ તે અગ્નિઓ રાખવામાં આવ્યા હતા, અર્થાત્ તેમનાં આધાન કરવામાં આવ્યાં હતાં. મનથીજ તેમનાં ચયન કરવામાં આવ્યાં હતાં. મનથાજ ગ્રહેણી આહૃતિઓ અપાઠ, મનથીજ ઝડચાઓ જણ્ણાઈ-શંસન થયાં અને મનથીજ સામગ્રીતિઓની સ્તુતિઓ થધ.

આમ જે કંઈ યજ સમજુને કર્મ કરવામાં આવે છે, જે કંઈ યજનો સંકલ્પ જોડિને કર્મ થાય છે; તે બધાં કર્મ મનથીજ થાય છે. એ બધા વ્યાપારો મનોમય છે અને તેમનાં જણુતર પણ વિચારેના ઇપે મનમાં થએલાં છે. જે કંઈ પહેલાં મનમાં હોય છે, વિચારમાં હોય છે, તે પ્રમાણે કર્મ કરાય છે.

આ રીતે જગતનાં બધાં જ માનવીઓ પોતાનાં મનમાં જે કંઈ સંકલ્પ કરે છે, તે પ્રમાણેજ તેમનાં કાર્યો થાય છે : અર્થાત્ મનમાં પહેલાં જે કંઈ વિચારઇપે અગ્નિઓ જાગે છે; તેમનાંજ આધાન થાય છે. યજમાં તેજ અગ્નિઓ કામ આવે છે.

હાં, તેમનાંજ આધાન થાય છે, તેમનાંજ ચયન થાય છે, તેમને વિષે ગ્રહ પાત્રોમાં હોામ કરાય છે, તેમની સ્તુતિઓ થાય છે, તેમનાં શંસન થાય છે. સાચેજ, એ તો મનની વિલૂતિ છે; આટલી તો એ પ્રત્યક્ષ સૃષ્ટિ છે. મન આટલું મોટું છે. તેણે જેએલ આ છત્રીશ હજાર અર્ક-અગ્નિઓ છે, તેમાંનો એક એક અર્ક-અગ્નિ તો એટલો વિશાળ છે; જેનાં ચયન કરવા માટે તો મહાવેહિની રચના કરવામાં આવી હતી.

પાયાનું ચણુતરે

એ મને વાણીનાં સર્જન કર્યાં. એ વાણીએ, પોતાનાં સર્જન થયા પછી, વિશેષ નિરુક્ત અને ભૂત્ત બનાય; એ માટેની ધર્શા કરી. એ માટે તો તેણે આત્માનું ધ્યાન ધર્યું અને તેને માટે તેણે તપ કર્યું : અર્થાત् સારી રીતે આલોચના અને વિચારણા કરી. આથી તેણે વ્યવરસ્થા શક્તિ મેળવી લાધી. તેણે છત્રીશ હંજર અભિન-ઓને જોયા. જે અભિનાનો અર્ક-પ્રકાશમય અને વાણીઝપ હોવાથી વાક્યાચિત છે. વાણીથી તેનાં આધાન થયાં છે, વાણીથી ચયન થયાં છે, વાણીમાંજ અહૃપાત્રોના હોમ થાય છે, સામથી રતુતિથી થાય છે, ઋચાથી શાંસન થાય છે. જે કંઈ યજનું કર્મ છે, તે વાણીથીજ થાય છે આમ વાણીમય અને વાક્યાચિત અભિનાનોમાં વાણીઝપ કર્મ કરાય છે.

એજ રીતે આ જગતનાં બધાંજ માનવીએ વાણી જોલે છે, તે પ્રમાણે કાર્યોં થાય છે, ચયન થાય છે, હોમ, રતુતિ, શાંસન થાય છે. સાચેજ, એ વાણીની વિભૂતિ છે. વાણીની એ સુષ્ઠિ છે. વાણીનો મહિમા છે. તેણે જોએલ આ છત્રીશ હંજર અર્ક-અભિનાનો છે, જેમાંના એકનાં ચયન થાય છે.

એ વાણીએ પ્રાણુનાં સર્જન કર્યાં. વાણીની જેમ એ પ્રાણુ મહાન વિભૂતિ છે, જેણે જોએલ અભિનનાં ચયન થાય છે. એ પ્રાણે ચક્ષુ-અંખનાં સર્જન કર્યાં; તે વિભૂતિ પણ મહાન છે. તે ચક્ષુએ શોત્રનાં સર્જન કર્યાં; તેની સુષ્ઠિ પણ મહાન છે. તે શોત્રે કર્મનાં સર્જન કર્યાં. તે કર્મે અભિનનાં સર્જન કર્યાં. અર્થાત્ મંથનથી અને સમિક્ષ કરવાથી અભિન પ્રગટે છે.

આ રીતે મન, વાણી, પ્રાણુ, ચક્ષુ, શોત્ર અને કર્મથી જે છત્રીશ હંજર અભિનાનો ચેતાવવામાં આવ્યા છે; એ બધા અભિનાનાં સર્જનના મૂળમાં તો આ સાચી વિદ્યા રહેલી છે. આ અભિનાનાં ચયન કરવા માટે કોઈ પણ પ્રકારનાં કર્મ-કંઈ કે બહારની વિધિએ કામમાં આવતી નથી. કોઈ જતના અધિકારે વિચારવામાં આવતા નથી.

એ શાની પુરુપ જગતો હોય કે ઉંઘતો હોય; પરંતુ તેને માટે તો વિશ્વનાં સર્વ પ્રાણીએ અભિનને ચેતાવતાજ રહે છે. આ મહાવેદિનાં ચણુતરે કરીને પાંચ પાંચ ચિતિએ ચણુવી હોય, તોપણ આ શાની જન માટે તે ચણુતી રહેશે.'

આમ માનવના જવનમાં મનને જગાડવું; એજ પાયાનું ચણુતરે છે. આ ભાવના શાનપૂર્વક જગવી જોઇએ; માટે જ શાનને તપ-માનસ તપ કર્યું છે. કોઈ કર્મ કરતા પહેલાં; તેનું રહસ્ય જાણવું; એ જરૂરી છે.

અભિન ચયનની મૂળ ભાવનાને એ અભિવાદી આ રીતે રજૂ કરે છે :

૧ ‘સાચેજ, જે પ્રજાપતિ સંવત્સર-વર્ષઝપે છે, તેજ અભિન છે અને ચંદ્ર

તો રાજ સોમ છે.' આ વાત પ્રજ્ઞપતિએ પોતાને મુણેજ રાજસ્તાયન યજ્ઞવચ્ચને કહી : 'જેટલી વર્પ ભરની જ્યોતિઓ છે, એટલી ધૃષ્ટિકાઓ—ધંટો અનિન માટે ચણુની જોઈએ.

આ સંવત્સર—પ્રજ્ઞપતિમાં સાતસોને વીસ દિવસ રાત—જ્યોતિઓ છે, તેટલી ધંટો ચણુવાની છે; આમાં ૩૬૦ આજુ ખાજુ શર્કરા—કાંકરી અને ૩૬૦ વચ્ચલી ધંટો યજ્ઞના મંત્રો—યજ્ઞમતીની રાખવાની છે.

તે પ્રજ્ઞપતિએ સર્વ પ્રાણીઓનાં સર્જન કરીને વિચારણા કરી કે હું શા રીતે આ બધાં પ્રાણીઓને મારા પોતાના સ્વરૂપમાં સમાવી લડી અને હું પોતે સર્વરૂપ બનું.

^૧ આ રીતે વિચારણા કરી, તેમણે બધાં પ્રાણીઓનાં નિરીક્ષણ કર્યાં; તેમણે ત્રયી વિદ્યામાં બધાં પ્રાણીઓને જોઇ લીધાં. એ ત્રયી વિદ્યા છે, જેમાં ગાયત્રી વગેરે હંદેનું રૂપ આવી જય છે. એજ રીતે ત્રિવૃત્ત વગેરે સ્તોમ, બધા પ્રકારના પ્રાણુ, બધા દેવો વગેરેનાં રૂપ આવી જય છે. અહીં જે કાંઈ અજર અમર છે અને જે કાંઈ મર્યાદા છે; એ બધું જ આ ત્રયી વિદ્યામાં આવી જય છે.

એ પ્રજ્ઞપતિએ વિચારણા કરી કે, ત્રયી વિદ્યામાંજ બધી બાબતો આવી જતી હોય; તો પણી મારે એવા શરીરની રૂચના કરવી જોઇએ, જેના પાયાના ચણુતરમાં આ ત્રયીવિદ્યા આવી જય છે.

હવે ત્રયીવિદ્યાના મંત્રોને પંક્તિ છંદ પ્રમાણે ગણવામાં આવે, તો તે દશહંજર અને આડસો થાય. હવે એક અહોરાત્રનાં એંશી મુહૂર્ત પ્રમાણે વર્પનાં ચણુસોને સાડ, અહોરાત્રનાં દશહંજર અને આડસો મુહૂર્ત થાય. આમ દિવસની ધૃષ્ટિકાઓ અને રાત્રિમાં પરિશ્રિત—પુરીપનાં ચણુતર કરવામાં આવે; તો પ્રજ્ઞપતિના શરીરની રૂચના એક વર્પમાં પુરી થાય.

આમ ત્રયી વિદ્યાથી પોતાના શરીરની રૂચના કરી; તેજ પ્રજ્ઞપતિનું રૂપ છે. તેજ પ્રજ્ઞપતિ ચંક્રદ્વારે ઉપર આવે છે. તેજ રીતે જે સૂર્ય છે, તે પણ પ્રજ્ઞપતિ છે. આમ જેની રૂચના કરી છે; તે શરીર પોતે પ્રજ્ઞપતિ છે. તેની પર જે અનિનાં આધાન કરવામાં આવે છે, તે પ્રજ્ઞપતિ છે. તે પ્રજ્ઞપતિ સર્વરૂપ બને છે.

સૂર્ય ઉગે, જ્યોતિ પ્રગટે ને નવી પ્રેરણા મળી રહે. માનવે પણ નવાં જ્યોતિ પ્રગટાવી, નિત નવી ભાવનાઓ સેવવાની છે.

એક વર્પ પણી, જે અનિન ભલાવેહિ પર રાખવામાં આવ્યો; તે અનિનાં જ્યોતિ જીવનભર જળતી રહે અને સો ચો વર્ણનાં પૂર્ણ આચુ મેળવી, જીવન સેવાપરાયણ અને; એ શુભેચ્છા પણ આ સાથેજ રહેલી છે. ૦ ૦ ૦

આજે અભિ ચેતવા, એ કામ ધણું સરળ લાગે છે. રસોઈ તૈયાર કરવામાં પણ જાણી મુંજવણું લાગતી નથી. જણે કે, એ રોજનું કામ થઈ પડ્યું. ધણી ધણી સગવડો થઈ ગઈ છે અને સાધનો પણ એટલાં બધાં ભળી આવે છે કે, માનવ રોજ રોજનાં કામ સરળતાથી પતાવી હે છે.

એવા યુગની કદ્યપના આવી શકે છે; જ્યારે સાધન સગવડ વસાવવાની સ્કુલ ન હોય? અભિ શારીતે ચેતાવવો, તેની અધ્યર ન હોય. સાઢી ખોચડી તૈયાર કરવાની આવડત ન હોય, ધર ચણુવાની કળા આવડતી ન હોય?

આજનો માનવ જરાક ધીરજથી વિચાર કરે; તો તેને એક મોટી પરંપરા જેવા જણુવાની ભળશે. સામાન્ય જીવનની આ તો વાત થઈ. જીવનને ઉન્નત ખનાવવા માટે જે પ્રયત્નો થયા છે, તે પ્રમાણુમાં ઓછા છે. સુખ સગવડ મળે પણ શાન્તિ ન મળે; તો જીવન અકારંખની જન્ય. સુખ સગવડનાં સાધનો એટલાં તો વિપુલ હોય; કે તેમાંજ માનવી અટવાઈ જન્ય.

એ માનવનું મન છે, જેને શાંતિને ભોગે સગવડ જોઈતી નથી. તે તો તપ કરવા ધર્યે છે, તેને કષ્ટ ગમે છે. સાધન વિના જ તે રહેવા માંગે છે. અંદર રહેલા આત્માની ઓજ તે કરે છે અને પછી તે શાંતિનું જીવન જવે છે અને ખીલને માર્ગદર્શન આપે છે.

૫. પરંપરાની કેદીએ

કંપિમુનિગ્રોએ શોધેલી આ અહ્લવિદ્યા છે. તેની તુલનામાં ખીજ વિદ્યાએ અધ્યુરી છે. યોગના બળે એક કંપિએ સિદ્ધિઓ મેળંબી : અણિમા, મહિમા, લવિમા વગેરે; પણ તે સિદ્ધિઓ અકારી લાગી. પવન પાવડીએ માનવ નણોય લોક કરવા લાગ્યો; તે સિદ્ધિ પણ ઠગારી નીવડી.

ખીજના અનુભવે એકઢા કરી લીધા અને સૌની સમજણુને બળે એ પ્રયોગો કસી જોયા અને નિર્ણય કર્યો કે; એક આત્મવિદ્યા એજ સાચી છે. જેણે આત્માને ઓળખ્યો નહિ; તેનું જીવન નિષ્ટળ.

આત્મજ્ઞાન માટે પણ ધણું ધણું પ્રયોગો થયા છે. એ ગુરુ શિષ્યની પરંપરાએ સચ્ચવાયા છે અને તેમાં નવા નવા ઉમેરા થતા આવ્યા છે. સાથે કેટલાક સિદ્ધ પ્રયોગો ભૂલાઈ પણ ગયા છે.

એ કોણું માનવ હશે, જેણે અભિનને પહેલ વહેલો ચેતાવ્યો હશે? અભિનને સાચવી રાખવાનું, સમિદ્ધ કરવાનું કોને સૂક્ષ્યું હશે? અભિન પર રસોઈ તૈયાર કરવાની સમજણું કોને આવી હશે? આવા તો અનેક પ્રશ્નો થાંય.

અભિન તો ચેતાવ્યો, પણ અંદરના અભિનને જગાડ્યો? ધર તો વસાયું, પણ શરીરમાં વસેલા આત્માની શોધ કરી? જીવન ભર અભિનનાં આધાન કર્યાં; એજ રીતે વગર ધંધને અને વગર આહુતિએ અંદરનો અભિન જગાડવાનો છે; આ વાતો જણ્ણવા જેવી છે.

અભિન માટે ચયન-મહાવેહિનાં ચણુતર કરવાનાં છે. આ વાત સંજીવિપુત્ર જણુતા હતા. તેમને તે વિદ્યા પરંપરાથી મળી હતી; તેમાંના એક શાંદિલ્ય નામના કંપિ છે. એ કંપિ, તપસ્વી હતા; વિચારક હતા; તેને કારણે તેમના નામથી શાંદિલ્ય વિદ્યા પ્રસિદ્ધ થઈ. તેમના ગુરુ કુશ્રિ હતા; તેમને રાજ્યસ્તંભાયન યજ્ઞ વચ્ચે આ વિદ્યા આપી. તેમના ગુરુ તુર કાવષેયદ્વારા તેમને આ વિદ્યા પ્રજ્ઞપતિ પાસેથી મળેલી હતી. તેમને આ વિદ્યા અહ્લ પાસેથી મળી હતી; જે પોતે સ્વયંભૂ છે: ત્યાં વિદ્યાનાં સ્કુરણું થાય છે.

એમ જણ્ણવા મળે છે કે, તુર કાવષેયે દેવોનાં હિત કરવા માટે અભિનચયન-મહાવેહિની રચના કરી. કુશ્રિએ અભિન ચયન કર્યાં; તે સંવાહ અહ્લવાદીએ રણૂ કર્યાં છે:

^૧ પહેલાંના વખતમાં વાજશ્વરસ્તના પુત્ર કુશ્રિએ અભિનનાં ચયન કર્યાં હતાં. કુશના પુત્ર સુશ્વરાએ તેમની પાસે જઈને પૂછ્યું :

‘અહો હે ગૌતમ, તમે જે અભિનનાં ચયન કર્યાં; તેનાં મુખ કઈ બાજુએ રાખ્યાં હતાં: સામી બાજુએ, પાછળ, જીંચે કે પછી નીચે?’

‘મેં તો ભાઈ, બધી બાળુએ સાચવીને અભિનનાં ચયન કર્યાં છે. હાં, કેટલાક કોપ નામના ઝડપિએએ તો એકલા આગલા લાગનાં ચયન કર્યાં હતાં જે અભિનનું શિર ગણ્ય છે અને શિર તો શ્રી ગણ્ય છે. પરિણુભે તે યજ્ઞમાનની શ્રી. ચાલી ગઈ,’

આ સંવાદથી એક વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે, જે કામ સમજણુથી કરવામાં આવે, તે સક્ષળ થાય; નહિ તો પરિણુભ વિપરીત આવે. આવા તો ધણા ધણા સંવાદો જેવાને મળે છે; જેમાં વિચારણા કરવામાં આવી છે અને સાચો નિર્ણય આપવામાં આવ્યો છે :

૧ ‘ઉપવેશાના પુત્ર અરુણ પાસે પાંચ ઝડપિએ ગયા. તેમને વैશ્વાનર અભિન વિષે જણુવું હતું. અરુણે તેમને એ વિષે જણ્યાંયું; પરંતુ તેટલાથી તેમના મનતું સમાધાન થયું નહિ. પોતે એ વિદ્યા સારી રીતે સમજની શકતો નથી; એ જણીને અરુણે અને પાંચ ઝડપિએએ કહ્યું :

હાલતો કેકય દેશનો રાજ અશ્વપતિ વैશ્વાનર વિષે સારી રીતે જણે છે, માટે ચાલો આપણે તેની પાસે જઈએ.’

એ રીતે ઝડપિએ અશ્વપતિ પાસે ગયા. તેમને જુદાં જુદાં નિવાસ સ્થાન આપ્યાં અને રાજને બધાને જુદા જુદા મળીને વैશ્વાનર વિષેની તેમની સમજણ જણી લીધી. તે લોકો આ વિદ્યાના એક એક અંગને જણુતા હતા, માટે તેમનું રાન એકદેશી હતું. રાજને તેમને ભેગા કરી, સમગ્ર રીતે ઉપહેશ આપ્યા.

રાજને વैશ્વાનર અભિનના મર્સ્તક તરફ આંગળી બતાવી, જણ્યાંયું, ‘આ વैશ્વાનર છે; તે તો સર્વ શ્રેષ્ઠ પોતાનું રૂપ છે.’ પછી ઘંને આંખ તરફ આંગળી બતાવી જણ્યાંયું : ‘આ વैશ્વાનર છે, જેમાં સૂર્ય અને ચંદ્રનાં તેજ છે.’ ઘંને નાક તરફ આંગળી બતાવતાં, જણ્યાંયું : આ વैશ્વાનર છે, જેના ઘંને માર્ગો જુદા જુદા છે.’ મુખમાં રહેલા આકાશ તરફ આંગળી બતાવતાં જણ્યાંયું : ‘આ વैશ્વાનર છે, જે બહુલ-સમૃદ્ધ છે.’ જુલ પર રહેલા જલના રસ તરફ આંગળી બતાવતાં જણ્યાંયું : આ વैશ્વાનર છે, જે રધિ-ધન છે. દાઢી તરફ આંગળી બતાવતાં જણ્યાંયું : આ વैશ્વાનર છે : જે મુખ્ય પાયો-પ્રતિષ્ઠા છે.

મુખની સાથે રહેલ આખા શરીર તરફ નિર્દેશ કરતાં જણ્યાંયું : જે આ પુરૂપ-શરીર છે, તેજ સમગ્ર રીતે અભિન વैશ્વાનર છે. જે આ પુરૂપ-શરીર છે, તેની અંદર અંતર્યામી પુરૂપ રહેલ છે; હવે ઉપર જણુવેલા બધા ગુણોની સાથે એ

રહસ્યને જે જણું છે, તે જ્ઞાની તો પણી મૃત્યુને તરી જન્ય છે. તે પોતે સંપૂર્ણ જીવન સુધીનું આયુ મેળવે છે.

આ વैશ્વાનર અર્દ્દિનના રહસ્યને જે જણાવે છે, તેને વैશ્વાનર અર્દ્દિન હણુતો નથી. સાચે જ વિશ્વના સકલ નરોને ગતિ આપનાર એ તો એક પરમેશ્વર પરમાત્મા છે; જે અહીં વैશ્વાનર તરીકે ઓળખાય છે.

માનવ જે યજયાગનાં કર્મ કરે છે; તેમાં પણું સમજણું હોવી જરૂરી છે. સમજણું ન હોય ને કર્મ કરવા લાગે; તો અદ્ધા જ ઉડી જન્ય અને ધાર્યા કરતાં ઉલ્કાં પરિણામ આવે. કર્મ કરવામાં અદ્ધા જાગે, એ વિષે આ અહીંવાદી જણાવે છે :

‘પહેલાં ડેટલાક યજમાન આહુતિ આપતા હતા; ત્યારે વેદિને અને હુતદ્રવ્યને હાથ લગાડતા હતા. આમ કરવાથી તો તે હોપમાં પડતા હતા. હવે જે યજયાગ વગેરે અલિકુલ કરતા ન હતા; તેમને આ જતના હોપ લાગતા ન હતા. આ પરથી તો મનુષ્યોને હૈએ અવિશ્વાસ પેદા થયો; ‘અરે લાઈ, જે યજો કરે છે, તે લોકો હોપમાં પડે છે અને જે કાંઈ યજન વગેરે કરતા નથી. તે તો સારા-ભલા ગણ્યાય છે.’

આમ એ લોકોએ યજા કરવાના બંધ કર્યા અને પણી તો સ્વર્ગમાં હેવોને આહુતિ મળતી બંધ થઈ; જે આહુતિઓનાં હાનથી તો હેવો જવે છે. તે હેવોએ અંગિરાના પુત્ર બૃહસ્પતિને જણાવ્યું : ‘જુઓ, તો માણુસોમાં અવિશ્વાસ પેદા થયો છે; તે દૂર કરો, જેથી તે લોકો યજા કરતા થધ જન્ય.’ એ પ્રમાણે બૃહસ્પતિ માણુસોની પાસે આવીને પૂછવા લાગ્યા : ‘શા માટે તમે યજા કરતા નથી?’ તેમને ઉત્તરમાં જણાવ્યું : અમે કઈ કામનાથી યજા કરીએ? અહીં તો જે લોકો યજા કરે છે, તે પાપી બને છે અને જે નથી કરતા; તે તો ભલા, સારા બનીને લોકોમાં યજા મેળવે છે.’

તેમને બૃહસ્પતિ અંગિરસે જણાવ્યું : અમે એમ સાંભળ્યું છે કે : અમ્રિ પર જે પાક તૈયાર કરવામાં આવે; તે જ હવિદ્રવ્યની આહુતિ હેવોને આપવામાં આવે; તો તે યજા ગણ્યાય. તે પ્રમાણે તમે અમ્રિ પર હવિ તો તૈયાર કર્યાં અને વેદિ પણ તૈયાર કરી; પણું તમે આહુતિ આપતી વખતે, વેદિ અને હવિને હાથથી અડકો છો; આને કારણે તમને હોપ લાગે છે. હવે તમે હાથથી અડક્યા વિના જ આહુતિ આપો; તો તમે સારા ગણ્યાશો અને તમને હોપ નહિ લાગે.’

આ પરથી એક વાત રૂપણ થાય છે. લોકોમાં સારું કામ કરનાર તો ધણ્યા થોડા હોય છે. હવે તેમનો હોપ જ કાઢવામાં આવે અને તેમને ભૂંડા હેખાડે, તો પણી સેવાનાં અને પરોપકારનાં કામ કરશે કોણું? આથી તો સારા કામ પરથી

અદ્વા અને ભાવના જ ઊડી જય. કામ કરવાં અને ભૂંડા હેખાવું; તેના કરતાં આપજો આપણું સાચવીને એસો; એ ભાવ તો અરોબર નહિ. આમ માનવાથી તો સેવા પરથી લોકોનાં મન જ ઊડી જય.

સારાં કામ તો સાવધાનીથી કરવાં જોઈએ. પહેલાંના લોકોએ ધળ્ણા અનુભવો મેળવી લીધા પણી, વ્યવસ્થા ધડી છે. તેને અનુસરો નહિ અને મનફાવતાં કામ કરો, તો સફળતા કર્યાંથી મળો? પરંપરાની કેડીએ ચાલવાથી જ લાલ થવાનો છે.

આ દિલે અહિવાદી પોતાના અનુભવ જણાવે છે:

૧. અભિનયયનની ચિત્તિએ રચનાની છે. હવે વસ્તિએ પૂર્વ બાજુએ રચના કરી ને તેમને લાલ થયો, ભરદ્વાજે દક્ષિણ બાજુએ રચી, તેથી લાલ થયો. નિશ્ચા-મિત્રે પદ્ધિમ બાજુએ રચીને લાલ મેળવ્યો. ઉત્તર બાજુએ જમદાનિએ રચીને લાલ મેળવ્યો, તેમજ ઉપરની બાજુએ રચના કરીને વિશ્વકર્માએ લાલ મેળવી લીધો.

આમ રચનાના રહસ્યને જણુંને, જે ગૃહરથ ચિત્તિએની રચના કરે છે; તે તો સારી રીતે લાલ મેળવે જ છે. આ કર્મ અને તેના કરનાર બંને વચ્ચેનો સંબંધ શું છે, એ રહસ્ય જે સારી રીતે જણે છે; તેના સંબંધ પણ સારા થાય છે. જે આ કર્મની કલૃપ્તિ-વ્યવર્થાને સારી રીતે જણે છે, તેને માટે ફળની વ્યવસ્થા પણ સારી રીતે ગોડવાય છે.

૨. જે ગૃહરથ અભિનને એક વર્ષ સુધી ધારણ કરે છે; તે આ લોક-પૃથ્વીને મેળવે છે, ખીજ વર્ષ સુધી ધારણ કરે છે, તે અંતરિક્ષ-લોકને મેળવે છે. તેનાથી યજન કરે છે, તે સ્વર્ગલોકને મેળવે છે.

આ રીતે પહેલાં આંગનાર, ઔશિજ કક્ષીવાન, પૌરુષુત્સ વ્રસહરસુ વગેરે ઋપિઓએ પ્રજનનોની કામના સેવીને અભિનનાં ચયન કર્યાં હતાં. તેને પરિણામે તો તેમજે દનાર દનાર પ્રજનનો મેળવી લીધાં હતાં. એ જ રીતે આ ચયના રહસ્યને જણુંને જે અભિનનાં ચયન કરે છે, તે વિસ્તાર પામે છે, તે ભૂમાને મેળવે છે. અભિનયન, એક રીતે તો શાંદિલ્યવિદ્યા ગણ્યાય. એજ રીતે આ ચયનની પરંપરામાં ખીજ ઋપિઓ અને અહિવાદીઓનાં નામ પણ જોડવામાં આવ્યાં છે. આમાં સુખ્ય રીતે પાંચ ચયન જણ્ણાંન્યાં છે: સાવિત્ર, નાચિકેત, ચાતુર્ણેત્ર, વૈશ્વસુજ અને આરુણુ-કેતુક. તેનાં આખ્યાન અને કથાનક આ રીતે રજૂ થાય છે.

૩. ગૃહિણુનો પુત્ર શ્રૂપ નામે હતો. તે વિદ્યા મેળવવા માટે આદિત્ય-સવિતા પાસે ગયો. તેને જણ્ણાંન્યાં: ‘હું શ્રૂપ, જે અભિનનો સંબંધ સવિતાની સાથે છે, તે અભિને તું જણું. આ સ્વર્ગનો અભિન છે. જે આ તપે છે, તે જ આ સાવિત્ર છે. તે ઇપે તું મને જણું.

‘ને સાવિત્ર અગ્નિના રહણને જણે છે, તેણે તો દિવસ અને રાત પોતાનાં કરી દીધાં છે. આ સાવિત્ર વિદ્યાનું ને અખ્યયન છે, તેજ તેનો આ લોકનો ખજનો—શેવધિ છે.

‘પહેલાં ઈન્ડને રાજુ કરીને, ભરદ્વાજ મુંનએ ત્રણ સો વર્પનાં આયુ મેળવી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી. તેની પાસે જ્યાર્થી-શીર્થી વૃદ્ધિપ લઈને ઈન્ડ આવ્યા અને પૂછ્યું : ભરદ્વાજ, તને ચોથું આયુ સો વર્પનું આપું, તો તેથી શું કરે? મહારાજ, મારે તા ભણુવું છે. ઈન્ડ ન સમજાય, એવા ત્રણ પર્વતો ઉભા કરી દીધા અને તેથી એક એક મુઠી લઈને જણ્ણાંયું : ભરદ્વાજ, વેહો તો અનંત છે. ત્રણસો વર્પ સુધી તમે ને વેહ મેળવ્યા. એ તો આ પર્વતોમાં ત્રણ મુઠી બરાબર છે. તમારે બાકીના વેહ તા જણવાના રહ્યા. આવો, મારી પાસે. તમને હું સર્વવિદ્યા આપું છું. એમ જણ્ણાવીને ઈન્ડ તે મુનિને સાવિત્ર અગ્નિની વિદ્યા આપી, ને જણ્ણાને મુનિ આદિત્ય—સવિતાની સાથે એકરૂપ થયા. સાવિત્રવિદ્યા એ તો ત્રયી વિદ્યા છે, ને જણે છે, તે સવિતાને પામે છે.’

આ સાવિત્રવિદ્યાના પ્રવક્તા સવિતા પોતે છે. એ સાવિત્ર અગ્નિ છે, જેનાં ચયન કરીને ગૃહસ્થ ઉત્તમ વિદ્યા મેળવે છે. એજ રીતે આ નાચિકેત ચયન છે. જેમ સાવિત્ર અગ્નિ છે, તેમજ આ નાચિકેત વાયુ છે, તેનું રહણ અહ્નવાદી આ રીતે સમજાવે છે :

‘ને અંતરિક્ષમાં ગતિ કરે છે : પવતે તે વાયુ છે, તે તો નાચિકેત અગ્નિ છે. પૂર્વ દિશા તરફ ગતિ કરે છે, તે તેનું શિર છે, દક્ષિણ તરફ જમણી પાંખ છે, પશ્ચિમ તરફ પૂંછું છે, ઉત્તર તરફ ડાઢી પાંખ છે. આંખ ફેલાવે છે ને સંક્ષેપે છે, તે તો અગ્નિનો વિકાસ અને સંકોચ છે

વાજશ્રવાનો પુત્ર ઉશન નામે થઈ ગયો. તેણે વિશ્વનિર્ત યજ કરી, પોતાનું સર્વર્ષ દાનમાં આપી દીધું. તેને નાચિકેતા નામે નાનો પુત્ર હતો. ઋત્વિજ્ઞે ગાયો લઈને જતા હતા; તે જોઈને કુમારને હૈયે અદ્ધા જગ્યા : ‘તાત, નારાં દાન કેને આયો?’ આમ તેણે ખીજુ વાર અને ત્રાજુ વાર પૂછ્યું.

‘અરે, આ ભલો છોકરો કશું સમજતો નથી.’ આમ મનમાં તો આવ્યું. તેને દાન કરતાં રોકચો, એટલે કોધ આવ્યો. અને તેણે કહી દીધું :

‘તારાં દાનમૃત્યુને કરી દીધાં.’

એ વખતે દેવી વાણી—આકશવાણીએ જણ્ણાંયું : ‘અરે એં ગૌતમ, તારા પિતાએ શું કહ્યું? કુમાર, મૃત્યુને વેર પહોંચી જા.’ અને પછી તે વાણીએ કુમારનો
૧ તૈથા. ૩, ૧૦, ૧૦ ૨. તૈ. થા. ૩, ૧૧, ૭

પાયાનું ચણુતરે

સમજનવ્યો; તું જયારે મૃત્યુને ધેર જશે; ત્યારે તે મૃત્યુના દેવ યમરાજ તો પ્રવાસે ગયા હશે. તારે ત્રણું રાત સુધી ત્યાં રહેવાનું થશે. તે તને પૂછે કે કેટલી રાત્રિઓ સુધી તેં નિવાસ કર્યો, તો તારે જણાવવું: ત્રણું રાત્રિઓ સુધી. એ પ્રમાણે નચિકેતા જયારે યમરાજના નિવાસે ગયો, ત્યારે તે પ્રવાસે ગયા હતા. નચિકેતાએ ત્રણું રાત સુધી ભોજન લીધા વિનાજ ત્યાં નિવાસ કર્યો. ત્યારથાદ યમરાજ આવ્યા; તેમણું તે કુમારનો આદર સત્કાર કરતાં, જણાવ્યું:

‘હે લગવન, હે કુમાર, તને નમસ્કાર હો. તું વરદાન માંગ’ તે પ્રમાણે નચિકેતાએ વરદાન માંગ્યું: ‘હું આપની પાસેથી જીવતો જગતો રહ્યાને મારા પિતા પાસે પહેંચ્યો જાઉં.’

‘ખીજું વરદાન માંગ;’ એ સાંલળીને નચિકેતાએ જણાવ્યું: ‘મારાં ધાર્ષિ અને પૂર્તિનાં કાર્યો અધૂરાં ન રહે; એવો ઉપાય બતાવો.’ એ પ્રમાણે યમરાજે નચિકેતાને અદિન વિષે જણાવ્યું; જેને નાચિકેત-નચિકેતાના અદિન તરીકેની પ્રસિદ્ધ મળી છે, જેને જણાનારનાં ધાર્ષિ અને પૂર્તિનાં કાર્યો અધૂરાં રહેતાં નથી.

જે નાચિકેત અદિનાં ચયન કરે છે અને જે તેના રહસ્યને જણે છે, તેનાં ધાર્ષિ અને પૂર્તિનાં કાર્યો અધૂરાં રહેતાં નથી. તેપણી યમરાજે ત્રીજું વરદાન માંગવાનું કહ્યું, ત્યારે નચિકેતાએ મૃત્યુપર વિજય મેળવવાનો ઉપાય પૂછ્યો. તેના ઉત્તરમાં યમરાજે નાચિકેત અદિનાં ચયન અને ઉપાસનાના પ્રકાર બતાવ્યા.

એ રીતે જે વિદ્વાન નાચિકેત અદિનાં ચયન કરે છે અને તેની ઉપાસના કરે છે, તે અદિનિઃપ બને છે. નચિકેતાના નામથી અદિનનું નામ પ્રસિદ્ધ થયું છે. એ નાચિકેત વિદ્યા ગણાય છે.

૧ ચાતુર્હોત્ત્ર ચયનનું રહસ્ય બતાવતાં, અહ્લવાહી જણાવે છે:

‘જે મંત્રો ચાતુર્હોત્ત્ર નામે પ્રસિદ્ધ છે, તે ચાતુર્હોત્ત્રાએ તો અહ્લ પોતે છે. આ ચાતુર્હોત્ત્રાએ દ્વારા યક્ષની રચના થઈ છે. જે આ રહસ્યને જણે છે, તે વિદ્વાનને કોઈ નો શાપ લાગતો નથી અને કોઈ તેનું બગાડી શકતું નથી.

આ મંત્રો જુદા જુદા છે; પરંતુ તેને ચાતુર્હોત્ત્ર તરીકેની એક સાંશા મળી છે. આ જ પોતે સર્વરીતે પૂર્ણ એવી એકમાત્ર વિદ્યા છે. એજ સર્વ દોષેને દૂર કરનાર ભેપજ-ઉપાય છે. આજ પંક્તિ છે, આજ સ્નુતિ-સરળ માર્ગ છે. ધરથી થાડે દૂર અરણ્યમાં જઈને, જે વિદ્વાન આ વિદ્વાનું અધ્યયન કરે છે, તે સ્વર્ગ મેળવે છે, તે પૂર્ણ આયુષ્ય સુધી અપવાહ વિના જીવે છે; પ્રજનનોને મેળવે છે. તે અહ્લવર્યસ્વી બને છે.

ઉપવેશના પુત્ર અરુણે આ મંત્રોને સારી રીતે જણી લીધા હતા. શ્રેષ્ઠ ગુરુ-

જન પાસે જઈ; તે વિદ્યા મેળવી લીધી હતી. અરણ્યમાં જઈ તેણે તેનાં જપ અને અધ્યયન કર્યાં હતાં.

જેને સ્વર્ગની કામના હોય, આયુષ્યની કામના હોય અને પ્રજ્ઞનનો તેમજ પશુઓની કામના હોય, તેણે આ ચતુર્હોર્ણમંત્રોથી અભિનનાં ચયન કરવાં જોઈ એ.

જેમ સાવિત્ર તે અભિન, અને નાચિકેત તે વાયુ ગણ્યાય છે; એજ રંતે ચાતુર્હોર્ણ તે અલ્લાનું ઝ્રપ ગણ્યાય છે. આ ભાવે જે અભિનનાં ચયન કરે છે, તે અલ્લાના ઝ્રપને મેળવે છે. આની સાથે સાવિત્ર અને નાચિકેતનાં ચયન પણ કરવામાં આવે છે. ચાયું વૈશ્વસૂજ ચયન છે. તેને વિષે અલ્લવાહી જણાવે છે:

૧ ‘પહેલાં વિશ્વસૂજ નામના દેવોએ એક હળર વર્પ ચાલે; એવા આ સત્રથી આ વિશ્વનાં સર્જન કર્યાં હતાં. આ ચયનથી વિશ્વનાં સર્જન કરવામાં આવ્યાં, તેને કારણે તો તેને વિશ્વસૂજ કહે છે. જે લોકો આ ચયન પ્રાપ્ત કરે છે, તેને અનુસરીને વિશ્વનાં સર્જન થાય છે. તે અલ્લ સથે સંયોગ સાધે છે. આ વિશ્વસૂજ નામના બધા દેવોની સાથે તે સંયોગ સાધે છે.

૨ વિશ્વમાં રહેલા સર્વ પદાર્થેને ધિષ્ટિકાએ ગણ્યિને અભિનચયન કરવામાં આવે છે. તે ભાવનાને આ અલ્લવાહી રંજૂ કરે છે:

૩ જે કાંઈ અમૃત છે અને જે મર્ત્ય છે જે પ્રાણ ધારણ કરે છે અને જેને પ્રાણ નથી; એવા બધા પદાર્થેને ધિષ્ટિકાએ—ઈટો બનાવી તેની પાસેથી કામહુદા ગાયોની જેમ મનકામના પુરી કરે છે. ‘આ બધી હિશાએ અને હિંયોની અંદર જે કાઈ સંતાયુ છે અને પ્રતિષ્ઠિત છે તે બધી હિશાએને ધિષ્ટિકા કામહુદા ગણ્યી છે.

૪ જે જે ઋચાએ, યજુરો, સામગાનો અને અર્થર્વા—અંગિરસ ના આહામંત્રો વગરે છે, તે બધાને ધિષ્ટિકા—કામહુદા ગણ્યી છે.

૫ સાચેજ, આ વૈશ્વસૂજ ચયનમાં જે ચિત્તિની રચના છે, તેમાં ઋચાએ તો મોટી પ્રાચી હિશા છે, યજુરો તો અપાર દક્ષિણ હિશા છે. અર્થર્વા અને અંગિરાના મંત્રો તો પશ્ચિમ હિશાં છે. સામનાં ગાન મોટી ઉત્તર હિશા છે.

સવારે તો ઋચાએથી આકાશમાં ઉગતા સૂર્યની ગતિ મળે છે, બપોરે તો યજુર્વેદમાં પ્રતિષ્ઠા છે. અસ્તકાળે તો સામવેહનો મહિમા ગવાય છે. આમ બધા વેહાથી સૂર્યની ગતિ મેળવે છે.

ઋચાએથી તો દેવોની ભૂતી રચાય છે. યજુરના મંત્રોથી બધા પ્રકારની ગતિએ સધાય છે, સામના ગાનની સાથે તો સર્વ તેજ રહેલું છે અને અલ્લથી તો આ બધાનું સર્જન થયું છે.

પાયાનું ચણુતરે

કડચાઓથી તો વૈશય વર્ણ, યજુઓથી ક્ષત્રિયવર્ણ અને સામનાં ગાનથી આહેણ-વર્ણ, એ લોકો સર્જન વખતે ઉત્પન્ન થયા છે.

આમ પહેલાંના વખતમાં અમર વિશ્વસ્ત્ર નામના હેવોએ અભિનાં આદર્શ રીતે ચયન કર્યાં હતાં અને તે માટે તેમણે એકલાખ વર્ષ સુધી દીક્ષા લઈ ને સત્ત્રનાં અનુષ્ઠાન કર્યાં હતાં.

અભિનયયનમાં ધૃષ્ટિકાઓ—ઈટો ચણુવામાં આવે છે, તેમાંની અસુક ધૃષ્ટિકાઓ સ્વયમ્ભુ આતૃષ્ણા—આપોઆપ તૈયાર થએલી ધંટોનાં નામ છે. આ ઈટો બીજી નથી, પરંતુ ચિત્તિઓ રચવામાં જલ સીચવામાં આવે છે; એ જલનેજ આપોમય—સ્વયમ્ભૃષ્ણા ઈટો કહે છે. તે જલનું રહસ્ય આ અલ્ઘવાદી બતાવે છે:

‘૧ ને ઈટો આપઃ—જલદ્દ્ય છે, તે ચાર પ્રકારનાં છે. મેધ, વીજળી, ગર્જના અને વૃષ્ટિ. એ જલનું પહેલું દ્યુ છે. જે જલ વર્ષાકાળે ઝીલી લેવામાં આવે છે; તેને જમણી બાજુઓ રાખવામાં આવે છે. આ આપ અલ્ઘવર્યસ્ત ગણ્યાય છે.

બીજું દ્યુ, જે આપઃ—જલ કુવાનાં છે, તેને દક્ષિણ દિશાએ રાખવામાં આવે છે. એ આપ તેજસ્વિની છે. તદ્વાન વગેરેમાં જે સ્થિર જલ છે, તેને પણિયમ દિશાએ રાખે છે, તે જલ પ્રતિષ્ઠિત ગણ્યાય છે; તે ત્રીજું દ્યુ છે.

ચોથું દ્યુ જે નહી વગેરેનાં વહેતાં જલ છે, તેને ઉત્તર તરફ રાખવામાં આવે છે, તે જલ ઓજસ્વાળાં છે. ધરનાં ટાંકાંમાં ભરેલાં જલ સંભાર્ય ગણ્યાય છે, તેને વચમાં સીંચે છે. ઝરણાંનાં જલ ઉપર રાખવામાં આવે છે.

આ જલોની બનેલી ધૃષ્ટિકાઓ બધી બાજુઓ રાખવામાં આવે છે. સાચેજ, જલ આપ : તો બધી દિશાઓમાં રહેલાં છે. અન્ન એ તો આપોમય છે, કારણુંકે જલથી અન્ન પેઢા થાય છે. માટે તે ઈટોનાં ચણુતરથી અન્નને પ્રાપ્ત કરે છે.

પહેલાં અરુણ અને કેતુઓ નામના કડપિઓ હતા. તે ફૂકત વાયુના આહાર લેતા હતા. તે કડપિઓએ આ ઈટોનાં ચયન કર્યાં હતાં, માટે આ ચયન આરુણકેતુક નામે ગણ્યાય છે.

૨૦ પહેલાંના. વખતમાં અભિનયન વિષે વિચારણા કરી હતી; તેમાં શાંહિલ નામના કડપિઓ પૂછ્યું હતું કે; ‘તમે કયા અભિનાં ચયન કરો છો ?’ તેના ઉત્તરમાં જણ્ણાંયું કે, જે સત્ત્રની સાથે સંખ્યાંધ ધરાવે છે, તે અભિનાં ચયન કરીએ છીએ. વળી તે કડપિઓએ પૂછ્યું, તેનો ઉત્તર આપતાં જણ્ણાંયું કે, જે સાવિત્ર અભિન છે, તેનાં ચયન કરીએ છીએ, જે પ્રત્યક્ષ સૂર્ય છે. તે પછીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણ્ણાંયું કે, જે નાચિકેત અભિન છે, તેનાં ચયન કરીએ છીએ, જે પ્રત્યક્ષ પ્રાણોના ઇપે છે.

તે પછીના ઉત્તરમાં જણ્ણાંયું કે, જે ચાતુર્લોત્તીય અભિન છે, તેનાં ચયન કરીએ છીએ. જે પોતે હાજરાહજુર અહ્લ રૂપે છે. ત્યારખાદ પૂછેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણ્ણાંયું કે, જે ઉપાનુવાક પ્રકરણમાં આશુ નામનો અભિન છે, તેનાં ચયન કરીએ છીએ, જે આ લોકોના રૂપે હાજર છે. છેલ્ખા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણ્ણાંયું કે, જે આરણુ કેતુક નામનો અભિન છે, તેનાં ચયન કરીએ છીએ; જે સાધકને છાડીને આલોક અથવા પર લોકમાં ગતિ કરતો નથી.'

સાંજે ને સવારે થતા અભિનહોત્રથી પ્રેરણા લઈ, આ ઋષિમુનિઓએ અંદરના અભિનહોત્રને જગાડવાની ધારણા કરી. આ બહારના અભિનનાં આધાન કર્યાં. એજ રીતે અંદર જ્ઞાનનો અભિન જગતો રહે, સમિક્ષ રહે, તે માટે કઈ આહૃતિઓ આપવાની? આ પ્રશ જગે છે અને તેના ઉત્તર પણ મળી રહે છે, જે પરથી પરંપરાનાં દર્શન થાય છે.

એમજ અભિન ચયનની પ્રક્રિયા છે. આખા વર્ષ સુધી ચાલનારી આ પ્રક્રિયા તો સર્જનનાં રહણ ખોલી આપે છે. એ પ્રણપતિનું સર્જન છે. માનવના શરીરનું સર્જન પણ એજ પ્રણપતિએ કર્યું છે. એ એક દિવ્ય સર્જન છે. માનવના બાળકનું આ ધરતી પર આગમન થવું, એ એક દિવ્ય ધરના છે. હેવો માનવ બનવાની ધર્ચિછા કરે છે. આતું કારણ શું? મન છે, તો માનવ છે: આંતર મનને જગાડો; જે જ્યોતિઓનું પરમ જ્યોતિ છે.

આ મનનું જ્ઞાન છે, વિજ્ઞાન છે. અનેક ઋષિઓએ તેનો ભહિમા ગાયો છે, અનેક અહ્લવાહીઓએ તેનાં રહણ્ય ઉકેલ્યાં છે. એ મનને: આંતર મનને પામવા માટે, તો અભિનચયનની પ્રક્રિયા વિચારવામાં આવી છે.

યા માનવના જીવનનું પ્રતીક બની રહે છે; જેની શરૂઆત અભિનહોત્ર જેવા સરળ સાધા વિધિથી થાય છે અને જે જીવનની પરમ સિક્ષિ તે અહ્લવિદ્યા છે, તે આત્મજ્ઞાન છે. જેણે જેણે આ વિદ્યા મેળવી, તે નિદ્રાન તો વિદ્યાર્થી ખણનાનો રક્ષક-નિધિગોપ ગણ્ણાયો. તેણે તે વિદ્યા એવાજ યોગ્ય શિષ્યને કે પુત્રને આપી; જેણે એ જ્ઞાનની જ્યોતિ જળતી રાખી. તેણે ગુરુસ્થાન મેળવી લીધું. તેણે તે વિદ્યા પોતાના શિષ્યને આપી.

આમ ગુરુ શિષ્યની પરંપરાએ અભિનચયનની વિદ્યાએ. અનેક પ્રકારે જોવાને મળે છે. તે વિદ્યાના આદ્ય પ્રવર્ત્તક આચાર્યેનાં નામ પરથી તે તે ચયન વિદ્યાએ પ્રસિક્ષ થઈ છે. આ પરંપરાની સાચવણી કરવી; એ પણ એક ઋષુ સ્વીકાર છે. એની પદ્ધતિએ આગળ વધવાનું છે અને જીવન સર્કળ બનાવવાનું છે.

કલ્પ છે, તે કોરી કલ્પના નથી, મન-
તરંગ નથી. કલ્પ છે, સંકલ્પ છે, તે
મનની શક્તિ છે. મન જેવો કલ્પ-સંકલ્પ
કરે; તે પ્રમાણે કાર્ય થાય અને કાર્યની
સફળતા મળે. મન ધારે, તો કાયાનો
કલ્પ થઈ જાય. જ્ઞાન-જ્ઞાન કાંચળી
સાપ ફેંકી હે; તે સાથે જ અંદરની નવી
કાયા-કાંચળી ચમકવા લાગે, એ કાયા-
કલ્પ છે.

આ મને જે સંસારની રૂચના કરી
છે, તે તો તેના કલ્પવૃક્ષની જેમ ઇન
આપે છે. આ કાયાની તેણે રૂચનાજ
એવા પ્રકારે કરવાની છે કે, તેના ચણુ-
તરમાં ગોઠવેલી એક એક ઈંટ-ઇંઝિન
કામદુધા બની રહે. આમ મને ધડેલી
કાયાની રૂચનાજ એક યજી છે, જે ઇંઝ-
કામદુર્ખ બને છે.

આ યજી શું છે? મનનો સંકલ્પ
શિવરૂપ બને; એજ યજી. તે ભાડાં મન
શિવ સંકલ્પ હો.' આ ભાવનાનેજ મૂર્ત્ત
બનાવવાની છે. જીવનમાં તે ભાવનાને
ધડવાનો છે.

આ મનનો આટલો મોટો મહિમા
છે; તેની તો ખખર ન હતી. 'મન તો
માંકડું છે,' આવું જાણુતા હતા. આ
સમજણું બરાબર નથી. 'મન તો પરમ
જ્યોતિ છે. મન પોતે પ્રજ્ઞપતિ છે.
મન અર્દિન છે;' એ ભાવને નજર સામે
રાખીને ઋષિઓએ આ શિવ સંકલ્પ
સૂક્તનાં ગાન ગાયાં છે. યજુર્વેદ સંહિતા
(૩૪, ૧--૬)માં છ મંત્રો પ્રસિદ્ધ છે.

શિવ સંકલ્પ

ऋગવેદનાં ખિલ સુક્તોમાં તેનું સ્થાન અગિઆરમું છે. ઘૃહ્ણ દેવતા (૮, ૬૮) માં જણાવ્યા પ્રમાણે દ્રશમા મંડળના ૧૬૬ અને ૧૬૭ એ સુક્તોની વચ્ચમાં યેનેદમ્ સૂક્તને માનસમ્ કહ્યું છે. ઋગ્વિધાન (૪, ૧૦૪-૧૦૫)માં જણાવ્યું છે : ‘દરરોજનો નિયમ લઈ નિયતવ્રત બની ‘યેનેદમ્’ થી શરૂ થતા સૂક્તનો જ્યે કરવો. તેથી મનનાં બધા પ્રકારનાં સમાધાન થઈ જય છે અને માનવ કોઈ રીતે મોહને વશ નહિ થાય.’ અજિન પુરાણુ (૨૬૦, ૭૪; ૨૫૮, ૮૩)માં જણાવ્યું છે કે, શિવ સંકલ્પના જ્પથી. મનની સમાધિ-સમાધાનનો લાલ થાય છે. જે યેનેદમ્ જ્યે છે, તેને પરમ સમાધિનો લાલ થાય છે.

આ ઋગવેદનું ખિલસૂક્ત વૈહિક સંશોધન મંડળ, પુનાથી સાયણુ ભાષ્ય સાથે છપાયેલ ઋગવેદ સંહિતાના ચોથા લાગમાં ૬૭૦ પાના પરથી શરૂ થાય છે. શરૂઆતમાં તેર મંત્રો આપીને પાઠાંતર આપ્યાં છે અને તે પછીના પંદર મંત્રો પાઠાંતર સાથે આપ્યા છે. ત્યાં યેનેદમ્ થી સૂક્તની શરૂઆત છે. અહીં નાચે યજ્ઞવેદ સંહિતાના છ મંત્રો પદપદાર્થ ભાવ સાથે આપ્યા છે.’ તે છ મંત્રોની શરૂઆત યજ્ઞાગૃતોં થી છે. ઋપિ યાજવલ્કય, દેવ મન અને છંદ ત્રિષ્ટુપ્ છે. દરેક મંત્રનું છેલ્લું ચરણુ એક સરખું છે અને તેથી જ્યે કરવા અને સૂક્તનાં ગાન કરવા વિશેપ ઉપયોગી છે. યાજવલ્કયને હૈયે શિવસંકલ્પ જાગ્યો, તેને કારણે શિવ સંકલ્પે આ મંત્રોનાં દર્શન કર્યાં છે, એમ ભાષ્યકાર મહીધર જણાવે છે.

યજ્ઞભ્રતો દૂર સુદૈતિ, દૈવં તદુ સુમરય તથૈવૈતિ;

દૂરંગમં જ્યોતિપાં જ્યોતિ, રેકં તન્મે મનઃ શિવ સંકલ્પમરસ્તુ ॥

યત्-જે મન જગતઃ—જગતા માનવથી દૂરમ્ ઉદૈતિ-દૂરં જય છે. દૈવમ् હિંય, આત્માને બતાવનાર, તદૃ ઉ=તેમજ સુમરય-સુતેલાથો, તથા એવ-તેમજ એતિ-જય છે. દૂરંગમમ-દૂર સુધી જનાર એકમ-એકજ જ્યોતિ :—જ્યોતિ તત्-તે મે-મારું મન, અસ્તુ-હો.

સાચેજ, મારું જે મન છે, તે તો હિંય જ્યોતિ ઇપે છે, જેથી અદર રહેલ અંતર્ધીમી આત્માનાં દર્શન થાય છે. હાં, માણુસ જગતો હોય; તે દ્રશમાં આ મન દૂર દૂર પહોંચી જય છે. માણુસ સ્વર્ણ દ્રશમાં હોય, ત્યારે પણ તે મન તો ધર્ણે દૂર ચાલ્યું જય છે. હાં, ગાઢ નિદ્રામાં તેની ગતિ થંલી જય છે. આ રીતે મન તો આંખ, ડાન વગેરે સાધારણુ જ્યોતિઓ તેમજ સૂર્ય, ચંદ્ર વગેરે મહાન જ્યોતિઓ કરતાં પણ મહાન જ્યોતિઇપ બને છે. આને કારણે મારી ભાવના છે કે : મારું આ હિંય મન શિવ-સર્વનાં કલ્યાણ કરવાની ભાવના—સંકલ્પ ધરાવે. (૧)

येन कर्माण्डयपसो भनीषिग्ना, यजे इष्टवन्ति विद्यथेषु धीरः.

यद्यपूर्वं यक्षमन्तः प्रज्ञनां, तन्मे भनः शिव संकल्पमस्तु ॥

भनीषिणुः—भुद्धिशाणी, धीरः—धीरज्जवाणा, विद्यथेषु—शानन्ति भाष्यतोभां, यजे—यज्ञमां अपसः—कर्मनी साथे येन—जे भनथी कर्माण्डि—कर्म यह अपूर्वम्—जेन्ती पहेलां आत्मा सिवाय भीजुं कांध नथी, यक्षम्—यज्ञन—पूज्ञनने योग्य, अन्तः—प्रज्ञनाम्—प्रज्ञन्नोनी अंदूर.

जे भननी सहायता भगवार्थी आखा धीरज्जनो जुदां जुदां कर्मेनी भावना सेवे छे, तेमज्ज यज्ञयागोनां साधनोभां व्यवस्था गोडवीने, जे याज्ञिक ज्ञनो यज्ञमां विविध कर्मो करता रहे छे; तेतुं भूल कारणु तो ते भनज्ज छे, जे अपूर्व छे अने जे पेते कोईर्थीय न ओग्नभाय एवा यक्ष इपे—पौतानाज आत्मस्वरूपे सर्व प्रज्ञनोनी अंदूर निवास करे छे; ते भन माझं शिव संकल्पे हो. (२)

यत् प्रज्ञानमुत चेतो धृतिश्च, यज्ज ज्येऽतिरन्तरमृतं प्रज्ञसु;

यस्मान्न ऋते किंच्यन् कर्म छियते, तन्मे भनः शिवसंकल्पमस्तु ॥

प्रज्ञानम्—आख्य भन, चेतः—चेतनावाणुं, धृतिः—अंदूरनी धीरज्ज वाणुं, अंतर अमृतम्—आंतर अविनाशी यस्मात् ऋते—जेना विना.

भानवना आ भनभां तो चार प्रकार रहेला छे. पहेलुं तो आख्य भन—जे विशेष शान धरावे छे, भीजुं चेतन्न—जे सामान्य वृत्तिर्थी विचार इपे जागे छे, त्रीजुं धृतिः धीरज्जने कारणे आंतर भननी दशाभां रहेलुं छे अने चोथुं अमृतम्—पर रहेल आत्मानी रिथतिने अनुबवे छे. आ चारेय प्रकारोभां रहेल भन ज्यारे आख्य—भन इपे व्यक्त थाय छे, त्यारे ज प्रज्ञनोनी अंदूर व्यधां कार्या थाय छे. ते परम ज्येऽतिरूप भननी ब्रेरणा विना तो कोई जातनां कार्य थतांज नथी, ते माझं भन शिव संकल्पे हो. (३)

येनेदं भूतं भुवनं भविष्यत्, परिगृहीतममृतेन सर्वम्

येन यज्ञस्तायते समहेतांता, तन्मे भनः शिव संकल्पमस्तु.

येन अमृतेन धृतम्—जे अमृतर्थी आ, भूतम्—भूतकाण, भुवनम्—वर्तमान काण अने भविष्यत्—भविष्य काण, सर्वम्—व्यधुं परिगृहीतम्—पकडाएलुं छे. यज्ञः—यज्ञ, तायते—विस्तार पामे छे, सम हेतां—जेमां सात हेताओ छे, एवो यज्ञ.

जे भने आत्मरूप अमृत बनीने तो भूत, वतंभान अने भविष्यः एम त्रण काणने सारी रीते अहणु करी, समज्ज लीधा छे. जे यज्ञमां पांच धांद्रियो, छट्ठा प्राणु अने सातमा भनरूपे लाग लेवाभां आवे छे, ए सम हेतां यज्ञनो विस्तार करवाभां आवे छे, ते भन माझं शिव संकल्पे हो. (४)

યस્તિમન્નંદ્ય : સામ યજ્ઞું પિ, યસ્તિમન પ્રતિષ્ઠિતા રથનાલાવિવારા :

યસ્તિમન્ ચિત્તં સર્વ મોતં પ્રજ્ઞનામ્, તન્મે મનઃ શિવ સંકલપમસ્તુ.

યસ્તિમન્, જેમાં રથનાલૌ આરા : ધવ-રથની નાલિમાં આરાની જેમ, સર્વમુખોતમ્-સર્વ પરોવાએલું છે.

જેમ રથના ચક્કણી અંદર બધા આરાઓ આજ્ઞુ બાજુથી ફેલાઈને કેન્દ્રમાં એકઠા થાય છે; એમજ જે મનની અંદર બધી પ્રકારના મંત્રો : ઋગ્યાઓ, યજ્ઞુઓ, સામગાનો વગેરે મનનેજ કેન્દ્રમાં રાખ્યાને રહેલા છે. જે પ્રમાણે એ ત્રયી વિદ્યા મનમાં રહે છે, એજ રીતે પ્રજ્ઞનોમાં લોક વ્યવહારની રીતે રહેલ સર્વ પ્રકારનાં ચિત્ત-ચૈતન્ય સાધનો પણ એજ મનની અંદર પ્રતિષ્ઠિત બનીને રહેલ છે, તે મારું મન શિવ સંકલપે હો (૫).

સુપારથિરક્ષાનિવ ય-મનુષ્યાન્; નેતીયતે ઉભીશુલિર્વાજીન ધવ ।

હત્પતિષ્ઠં યદજિરં જવિષ્ઠં, તન્મે મનઃ શિવ સંકલપમસ્તુ ॥

સુ-સારથિ :-સારો સારથિ, અશ્વાન્ ધવ-બોડાઓની જેમ, અભીશુલિ :—લગામોથી વાજ્ઞાન :—બોડાઓને, હત-પ્રતિક્રિયા-હૃદ્યમાં રહેલ, યદ્વ અજીરન્-જે જીર્ણ શીર્ણું નથી, જવિષ્ઠમ્-વિરોધ વેગવાયું છે.

જેમ રથને સારી રીતે ચ્યાલાવનાર સારથિ રથે જોડેલા બોડાઓને સારી રીતે હાંકે છે તેમજ સારા બોડેસ્વારો પોતાના બોડાઓને સારી રીતે લગામથી કંબને રાખે છે; તેજ રીતે આ મન બધા મનુષ્યોને સારી રીતે હોરે છે અને કાખૂમાં રાખે છે. આ તે મન છે, જે આંતર મનના સ્વરૂપે હૃદ્યની અંદર પ્રતિષ્ઠિત છે. જે આંતર મન કહી જીર્ણ શીર્ણું-જરી પુરાણું બનતું નથી અને જે નિત નિત ગતિ કરીને બધા ગતિમાન પદાર્થોની મોખરે રહે છે, તે મારું મન શિવ સંકલપે હો (૬)

આ પછીના સાત મંત્રો જિલ સ્ક્રિપ્ટમાં છે, તેનો ભાવ અહીં લીધો છે.

યજ્ઞનાં એ શરીર છે : આદ્ય અને પર. તેમાંતું આઘશરીર ગુણ ત્રણુસોને છ પ્રકારતું અને પર ત્રણુસોને પંદર પ્રકારતું છે; તે મારું મન શિવ સંકલપ હો. (૭)

યજ્ઞમાં અગ્નિ ચયન કરવા માટે ધાષ્ટકાઓ-ધાર્તો ગોઠવવાની છે; તેમાં પાંચ પાંચ, દશદશ, સો, હળાર, લાખ, અખુર્દની સંખ્યામાં રહેલાં શરીરનાં ઇંદ્ર છે. તે મારું મન શિવ સંકલપે હો (૮)

અંધકારથી દૂર રહેલાં, આદિત્ય વર્ણના એ મહાન પુરુષને હું જાણું છું; તેના મૂલ યોનિ-કારણુને તો ધારજનો જાણે છે, તે મારું મન શિવ સંકલપે હો (૯)

ધીર ડાઢ્યાજનો વાણી, મન ને કર્મથી, જે મન નો આધાર લઈ કર્મો કરતા

રહે છે. જેની અંદર રહીને પ્રાણીઓ ગતિ કરે છે તે મારું મન શિવ સંકલને હો. (૧૦)

જે ડાલ્યાજનો મન અને હૃદયને પ્રેરે છે. જે દેવો અંતરિક્ષમાં અનેક પ્રકારે સંચાર કરે છે, જે પ્રાણીઓ કાન અને આંખોનો વ્યાપાર કરે છે, તે મારું મન શિવ સંકલને હો. (૧૧)

જેના બળો ઉગ્ર ઘૌ-આકાશ, પૃથ્વી અને અંતરિક્ષ, જેના બળો પર્વતો અને દ્વિશા, પ્રદિશાઓ, જેથી પ્રભાજનું જગત વ્યાપ્ત છે, તે મારું મન શિવ સંકલને હો. (૧૨)

જેના બળો આ સર્વ જગતો બનેલાં છે, જેથી દેવો પણ મહાન જતવેદા-અભિન ઇપ અને છે, તેજ આ અભિન છે, જે એક જ્યોતિ છે, તે મારું મન શિવ સંકલને હો. (૧૩)

ઉપરના તેર મંત્રો ઉપરાંત પંદર મંત્રો હરતલિભિત પ્રતોમાં મળી આવે છે, તેમનો ભાવ આ પ્રમાણે છે :

જે અચિંત્ય, અપ્રમેય, વ્યક્ત અવ્યક્તતથી પર, સૂક્ષ્મભ્રાણ સૂક્ષ્મતર રૂપાન છે, તે મારું મન શિવ સંકલને હો. (૧૪)

આ બધાનો નાશ કર્યા પણી, જે છે; તેનાજ જેવું દુષ્પણ ખીજું કાંઈ જોયું નર્થી. જે પોતે અસ્તિ, નાસ્તિ અને મધ્યમ પદ રહેલું છે, તે મારું મન શિવસંકલને હો. (૧૫)

અરિત નારિત છે નહિ; એતો વિપરીત પ્રવાહ છે. ખરી રીતે તો આ બધું અરિત-નારિત તો ગુલ્લુ છે. જે પર અરિત, પરથી પર છે, તેમારું મનો (૧૬)

પરથી પણ જે વિશેપ પર છે, તે પરથી પણ જે પર છે; તે પરથી પણ પર અજોય છે, તે મારું મનો (૧૭)

પરથી પરતર અલ્પા છે, તે પરથી પર હરિ છે, તે પરથી પર જે આ (શિવ) છે, તે મારું મનો (૧૮)

ગાયો, ધન, આયુ, બ્યક, પ્રભાજનો અને પશુઓદ્વારા જેનાં સેવન થાય છે, તે પુષ્કલ આદ્ય આ છે, તે મારું મનો (૧૯)

સર્વમાં ગ્રયત-પરોવાએલ ગ્રણવહૃપે જે પરમ પુરુષોત્તમ અને ઓંકાર ઇપ પરમાત્મા છે, તે મારું મનો (૨૦)

જે સાચેજ સર્વવેદોમાં ગાયત્રી ઇપે છે, જે સર્વવ્યાપી મહેશ્વરથી પણ અનિર્વાચ્ય ઇપ અને અનિર્હેશ્ય છે, તે મારું મનો (૨૧)

જે સાધકજનં પરમ પુરુષોત્તમ મહાદેવને નાણું છે. જે સર્વ છે અને જેનું સર્વ કાંઈ છે, તે માર્દ મનો (૨૨)

જે બધા વેહેંભાં અજીવમા ઈશ્વર ઇપે ભણ્ણાય છે, જે કાયા રહિત નિર્ગુણ, અધ્યાત્મ છે, તે માર્દ મનો (૨૩)

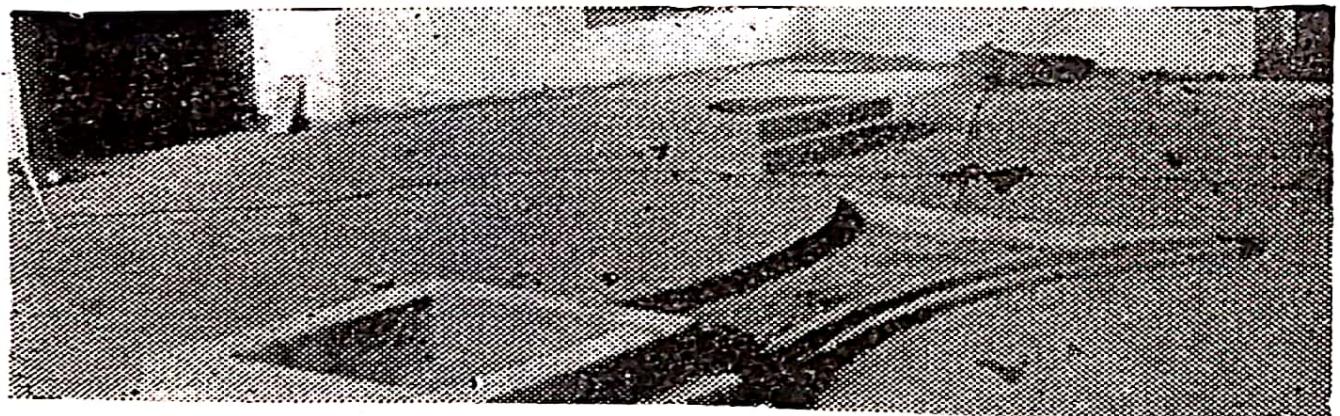
કૈલાસ શિખરના શાંકરના રમ્ય અને શુલ્ષ મંદિરમાં હેવો આનંદ કરે છે, તે માર્દ મનો (૨૪)

કૈલાસ શિખરના તેજથી તો હિમાલય વળોરે પર્વતો રહેલા છે, ત્યાં નીલકંઠ ન્રિનેત્ર છે, તે માર્દ મનો (૨૫)

અલ્લાથી શરૂ કરુંને એક તુચ્છ તણુખલા સુધીનાં સ્થાવર જંગમ વ્રણું લોક જેથી થાંલાં છે, તે વ્યાપ્ત માર્દ મનો (૨૬)

મંત્ર જણુનાર અલ્લવાણીઓ આ શિવ સંકલ્પનાં સહા ધ્યાન ધરશો, તે મોક્ષ પામરો (૨૭)

યંબંડુ, સુગંધિ, પુષ્ટિ વર્ધનનાં અમે યજન કરીએ ધીએ. જે કાંકડીની જેમ બંધનથી અમને છોડાવે, અમૃત ધામથી નહિ. તે માર્દ મન શિવસંકલ્પે હોઠો (૨૮)

અગ્નિહોત્ર શાખા

અભિહોત્ર

અમિહોત્ર શષ્ઠ નપુંસકલિંગમાં છે તેની વ્યુત્પત્તિ છે અમ્રયે હોત્રં-હોમ : અસ્મિન્ કર્મણિ જે કર્મ કરતાં અદિનને નિમિત્તે હોત્ર કરવામાં આવે, તે યજા કર્મને અદિનહોત્ર કહે છે. તેની આહુતિમાં હવિદ્રવ્ય દૂધ વપરાય છે, તેથી દુધનેય અદિન હોત્ર કહે છે; તે પ્રમાણે દૂધ આપનારી ગાયને અદિનહોત્રી કહે છે; તેમજ જે નિત્ય નિયમિત અદિનહોત્ર કરે છે, તે ગૃહસ્થને પણ અદિનહોત્રી કહે છે.

વેદોમાં અદિનને હોતા કહ્યો છે. હોતા, હોમ, હવન, આહુતિ, હવિ, આહ્વાન આ શષ્ઠોમાં હેબ શબ્દાર્થે મૂલ ધાતુ ઐલાવવાના અર્થમાં વપરાય છે. યજામાં સૌથી પહેંચાં અદિનને ઐલાવવામાં આવે છે; અદિનની સાથે સાથે ખીજ દેવોને પણ ઐલાવવાય છે. માટે યજાને હવન કહે છે, તે માટેના કર્મને હોમ, દ્રવ્યને હવિ, આપવાની કિયાને આહુતિ, કર્મને આહ્વાન કહે છે.

અદિન ખીજ દેવોને ઐલાવે છે, માટે તેને હોતા કહે છે, તે રીતે વેહના મંત્રો ઐલીને જે ઋત્વિગુ દેવોને ઐલાવે, તે હોતા કહેવાય છે, જે ઋગવેદની ઋગ્વૈદ્યાઓનાં શાસ્ત્ર-શંસન લાણે છે.

અદિનનું આહ્વાન કરવાનું છે, એ અદિન ખીજ દેવોને ઐલાવી લાવે છે; તે માટે આવાહન શષ્ઠ વપરાય છે. જેમ રથ કે ધોડા વગેરે વાહન હોય, એમ દેવોનાં વહન-ગીંચકી લાવવાનું કર્મ અદિન કરે છે. આવાહન શષ્ઠનો મૂલ ભાવ આ છે; પરંતુ સામાન્ય રીતે દેવોને ઐલાવી લાવવાના અર્થમાં આ શષ્ઠ વપરાય છે. તેમાં મૂલ ઋગ્વૈદ્યા પ્રમાણું છે : દેવાન ઇહ આહવ : (તૈ. સં. ૧, ૫, ૫, ૧૦) દેવોને ઐલાવી લાવો.

તैત્તિરીયના કાંડા : કાંડાનુકમણિકા અને આપ્રસ્તાંબ, ખૌધાયન, સત્યાપાદ વગેરે સ્ત્રોને અનુસરીને પાંચ કાંડાની વ્યવસ્થા કરી છે; તેને પાંચ વ્રતો પણ કહે છે. તે પ્રમાણે અગ્ન્યાધીય, અદિનહોત્ર, અગ્ન્યુપસ્થાન, અદિનચ્યયન, સાવિત્ર, નાચિકેત, ચાતુહૌત્રીય, વૈશ્વસૃજ અને આરુણુ કેતુક એટલા વિષયો ત્રીજ આગનેય કાંડમાં છે; તે પ્રમાણે આ પુરિતકાનાં પ્રકરણોની ગોઠવણી કરો છે.

તैત્તિરીય સંહિતામાં મંત્રોની સાથે આલણુ-મંત્રનાં વ્યાખ્યાન હોય, તે રીતે તૈત્તિરીય આલણુમાં પણ મંત્રોનાં વ્યાખ્યાન હોય છે; તે ઉપરાંત સંહિતાની જેમ મંત્રો હોય છે, તે રીતે તૈત્તિરીય આરણ્યકમાં પણ મંત્રોનો સમાવેશ છે. આને કારણે કાંડાનુકમણિકા અને સ્ત્રોમાં ત્રણ્યોયનો સરખો નિર્દેશ કર્યો છે, તેમજ પ્રાચીન વ્યાખ્યાનકારોએ આલણુ તરીકે ત્રણ્યોયમાં આવતાં વ્યાખ્યાન-પ્રવચનોનો સ્વીકાર કર્યો છે.

અદિનહોત્રના મંત્રો આ રીતે તૈત્તિરીય સંહિતામાં જોવાને મળતા નથી. અમિહોત્ર બ્રાહ્મણના મંત્રો તૈત્તિરીય આલણુના ખીજ કાંડના ચાર અનુવાકોમાં છે.

કાઠક સંહિતાના છઢ્ઠા સ્થાનકમાં અને મૈત્રાયણી સંહિતાના પહેલા કંડના આહમા અનુવાકમાં અદિનહોન આલાણુ છે.

અદિનનાં ઉપરથાન તૈ. સં. ૧, .૫, ૫-૧૧, કા. સં. ૬, ૮; ૭, ૧-૧૦, મૈ. સં. ૧, ૫, ૧-૧૧ આવે છે. તે રીતે અદિનચયયન તૈ. સં. ૪, ૧-૪, ૬૫, કા. સં. ૧૬, ૧૬, ૧૭ સ્થાનકોમાં તેમજ મૈ. સં. ૨, ૭, ૮ માં આવે છે.

અદિનચયયન યરાની એક વિશેપ પદ્ધતિ છે. આ પ્રક્રિયા કર્મપરક નથી, ભાવના પરક છે. કર્મની સાથે વિદ્યાનો સુયોગ થયો છે. ઉપનિપદોમાં ફૂટલીક સગુણુ વિદ્યાઓ છે, તે પ્રકારની વિદ્યાઓ સંહિતાચ્ચોમાં જોવાન્તે મળે છે. યજુવેંદ્ના સંહિતાચ્ચોમાં પણ એજ રીતે કર્મની સાથે સાથે, તેનાં રહસ્ય ઉકેલવાના ખાણત પણ આવી જાય છે. આ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે, ‘કર્મકંડજ યજ્ઞવેંદનો મુખ્ય વિપ્ય છે; અર્થાત् ઉપાસના અને જીનને અવકાશ નથી, એ વાતને વળૂદ મળતું નથી.

આ ઋપિયો કવિયો છે, વિપ્રજનો છે અને અલ્ભવાદીયો છે. અદિનહોન જોવા એક સાદા કર્મમાં પણ તે સૃષ્ટિના રહસ્યને ઉકેલે છે. સાંજ સવારનો અદિનહોન ચાલૂ કર્યો, પણ જે અદિનહોન નિત્યનિરંતર ચાલે છે, તેનાં દર્શન કર્યાં ખરાં? આમ આ ઋપિયો વિચારણા કરે છે.

પહેલું અદિનહોનનું વ્રત કોણે કર્યું? આ પ્રશ્ન જગે છે અને તેના ઉત્તરમાં તે જણાવે છે. એ અદિન છે, એ સર્વ છે, એ પ્રજનપતિ છે.

હવે જે અદિનહોની ગૃહસ્થ સાંજે ને સવારે આ વ્રત આચારે છે, તેણે તા સાચું જ ખોલખું જોઈએ. એજ તેનો આચાર છે, અદિનના ઉપચાર છે, પૂજા અને મહિમા છે.

એ રીતે અદિનચયયનમાં માનવ જીવનને વિજયી જીનમ સફળ જીનાવની ચાવી છે. આ પ્રક્રિયામાં મનને મુખ્ય રથાને રાખ્યું છે. મનને ઉન્નત કરવાનું, મનને સંસ્કાર આપવાનું અને પાયાનું ચણુંતર કરવાનું એક મહત્વનું દર્શન આ પ્રક્રિયામાં જોવાને મળે છે.

કંડાનુકમમાં આ વિપયેનો નિર્દેશ કર્યા પણી, તૈત્તિરીય આરણ્યકમાં આવતા તૈત્તિરીય ઉપનિપદના વણું અધ્યાયેનો ક્રમ બતાયો છે. ત્રીજા આગનેયકંડમાં અદિનચયયન પણી સાવિત્ર વર્ગેરેનો ક્રમ કાઠક શાખાને અનુસરતો હોવાનો નિર્દેશ છે. જોકે કાઠક સંહિતામાં આ પ્રકરણો જોવાને મળતી નથી, પરંતુ તૈત્તિરીય આલાણુ અને તૈત્તિરીય આરણ્યકમાં આ વિપયો છે; તે પ્રમાણે સાવિત્ર (તૈ. આ. ૩, ૧૦) નાન્દિકૃત (તૈ. આ. ૩, ૧૧) ચાતુર્ણીત્ર (૩, ૧૨, ૧-૫) વૈશ્વસૃજ (૩, ૧૨, ૬-૮) અને આરુણુકેતુક (તૈ. આ. ૧) આ પાંચ અદિનચયયનના પ્રકારો છે અને તે સંહિતામાં આપેલ અદિનચયયન કરતાં જુદા પ્રકારના છે, એમ રૂપી હેખાઈ આવે છે.

આ ઉપરાંત દિવઃ ઇનેનેય : અને અપાદ્યા ઈષ્ટ્યઃ (તૈ. આ, ૩, ૧૨, ૧-૪) તેમજ સ્વાધ્યાય આલણુ (તૈ. આ. ૨) નણુ પ્રકરણો છે; તે કાડક પ્રમાણે સંગત થાય છે.

શુક્લ યજ્ઞવેદઃ અને શતપથ આલણુ :

કાળ્ય અને માધ્યાંહિન પ્રમાણે શુક્લ યજ્ઞવેદની એ સંહિતાઓ અને એ શતપથ આલણો છે. આ ખંને શાખાઓ જુદી છે, તેમની પઠન પ્રણાલી જુદી છે અને સ્વર યોજન પણ જુદાં છે, પરંતુ મૂલ સંહિતાના વિપયો અને આલણુના વિપયો લગભગ એક સરખા ચાલે છે. ખંને આલણુ અંથ તો શતપથ નામ જ ધરાવે છે. સંશોધન અને અભ્યાસ માટે તો સરખામણી અને તુલનાત્મક અભ્યાસ લાભકારી છે; પરંતુ સામાન્ય જ્ઞાન માટે આટલું નણુવું જરૂરી છે. આજ કારણે અહીં ખંનેનો જુદો નિર્દેશ કર્યો નથી. વાજસની સંહિતા કહેવાથી ખંને આવી જાય છે.

શતપથ આલણુના ખીન કંડમાં ચાર પ્રકરણુ છે: અગ્ન્યાધાન, અનિહોત્ર, ધાર્ષિ અને ચાતુર્માર્શય. વાજસની સંહિતાના ખીન અધ્યાયમાં અગ્ન્યાધાન, અનિહોત્ર, અનિનાં ઉપરથાન અને ચાતુર્માર્શયના મંત્રો છે; તે મંત્રોની વ્યાખ્યા શતપથમાં છે. તે ઉપરાંત શતપથ આલણુના અગ્નિયારભા કંડના કેટલાક અધ્યાયોમાં અનિહોત્રનો વિપય સમજવવામાં આવ્યો છે.

અગ્નિ ચયનનો વિપય શતપથ આલણુના છ થી દશ સુધીના પાંચ કંડમાં વિશેપ વિસ્તારથી છે. વા. સં.ના ૧૧-૧૮ અધ્યાયોમાં અગ્નિ ચયનના મંત્રો છે.

પ્રકરણોની વ્યવસ્થા

આ પુસ્તિકામાં પહેલાંનાં નણુ પ્રકરણોમાં અનિહોત્ર, અગ્ન્યુસ્થાન અને અગ્ન્યાધાન વિપયને અનુસરીને અનુલેખન કર્યું છે. જેમાં ઉપર બતાવેલ યજ્ઞવેદનાં આધાર પ્રમાણો ટાંકોને વિપયની છણાવટ કરી છે. ચોથા અને પાંચમા પ્રકરણુમાં અનિનયનની રજૂઆત છે. જેમાં યજ્ઞવેદના વિશાળ ફલક પર રહેલ વિપયનો સામાન્ય અંગુલિનિર્દેશ છે અને પાંચમા પ્રકરણુમાં તો પાંચ પાંચ પ્રકારના ચયનોની સામાન્ય માહિતી આપીને જ સંતોષ ભેદ્યો છે.

છેલ્લું પ્રકરણ શિવસંકલ્પસૂક્ત વેદસાહિત્યનું એક ઉત્તમ મૌલિક રત્ન છે, તેને પદ, પહાર્થ, લાવાર્થ સાથે રજૂ કરવાનું ઉચ્ચિત લેખ્યું છે.

અનિનયનનું રહુસ્થ

યજ્ઞવેદમાં નિરૂપેલ અનિનયનની પ્રક્રિયા વિશેપ જરૂરિય છે. સોમયાગમાં એ પ્રક્રિયા થતી હશે; પરંતુ પણીથી તો તે લુલાઈ ગઢેલી છે. તે પ્રક્રિયાની પાછળ જે ભાવના હતી; તે યજ્ઞવેદની સંહિતાઓ અને શતપથ આલણુમાં સારી રીતે રજૂ થધ છે અને ઉપનિપહોમાં અનિનયનને વિવિધ રૂપોમાં બતાવેલ છે. તે પ્રમાણે સાવિત્ર, નાચિકેત, વૈશ્વસુજ વગેરેમાં તેનાં રહુસ્થ ખોલવામાં આવ્યાં છે.

રામેન્દ્ર સુંદર નિવેદીના યજ્ઞ રહસ્યનો ગુજરાતી અનુવાદ ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી (ધ.સ. ૧૯૨૩)માં બહાર પડેલ છે, તેમાં યજ્ઞ વિષેની વિગતો સાદી સરળ રીતે રણ્ણ કરી છે તેમજ જગતના ખીજ ધર્મોની સરખામણી કર્યાને યજ્ઞ રહસ્ય પર સારો પ્રકારા ઝેંક્યો છે. અભિનયયન (પૃ. ૧૬૮)ના વિષે તેમાં જણ્ણુંબ્યું છે :

‘વેદપંથી સમાજમાં અભિનયયન નામની એક સંવત્સર સુધી ચાલતી હિયા થતી. તૈત્તિરીય અને શતપથ આલાણુમાં તેનું તાત્પર્ય વિરતારથી કહેવાયું છે.

એ હિયામાં એક વેદિ રચવામાં આવતી; તે વેદિ ચિત્તિના નામથી ઓળખાતી. ઈટની બાજુઓ ઈટ મુકી, ઈટ પર ઈટ પગથિયાં મુજબ ગોઠવી, આ ચિત્તિ બનાવવામાં આવતી. તે માટે ધણી ઈટોની જરૂર પડતી. એ ચિત્તિના મધ્ય ભાગમાં ઉત્તરવેદિ બનાવી, તેમાં અભિનની સ્થાપના કરવામાં આવતી.

કોઈ વખતે આ અનુષ્ઠાન આખું વર્પ ચાલતું. અનુષ્ઠાનબેહે આ અભિનના જુદાં જુદાં નામ પડતાં. કોઈ સ્થળે સાવિત્ર અભિન, કોઈ સ્થળે નાચિકેત અભિન, એવાં નામ આપવામાં આવતાં.

નાચિકેત અભિનનો પ્રસંગ કદોપનિપદમાં છે. યગ નચિકેતાને અભિનયયન વિષે ઈટોની સંખ્યા અને ઈટો મુકવાની પદ્ધતિ તથા અભિનતું તાત્પર્ય બતાવીને કહે છે કે, તારા નામ પરથી એ અભિનતું નામ પડશે. જે ત્રણ વાર આ નાચિકેત અભિનતું ચયન કરશે, તે જન્મ મૃત્યુ ઓળાંગી પરમ શાન્તિ મેળવશે.’ તૈત્તિરીય આલાણુમાં આ ઉપાધ્યાનનો ઉલ્લેખ છે.

એક ખીજ અભિનતું નામ આરણુકેતુક અભિન છે. તૈત્તિરીય આરણ્યકનાં આરંભમાંજ આ અભિનનાં સવિસ્તર વિવરણ અને વ્યાખ્યા આપેલ છે.

ઉત્તર વેદિને સ્થળે ખાડો કરી, તેમાં પાણી રેડવામાં આવતું, તેના પર પદ્મની દાંડીની સાથે પદ્મકુલ બિણાવી એક પદ્મપત્રને વિષે સોનાના પતરા ઉપર પુરુષમૂર્તિ રાખવામાં આવતી. તેની પડુણે એક કાચણો રાખવામાં આવતો; ત્યાર બાદ ત્યાં અભિનતું સ્થાપન કરી અભિનની ચારે બાજુ ઈટો ગોઠવી ચિત્તિ તૈયાર થતી.

આરણુ કેતુક નામની અભિન ચયનની હિયા પ્રણપતિએ જગત સૃષ્ટિ કરી તેનું અનુકરણ છે. ઉત્તર વેદિની નીચે જે પાણી રેડવામાં આવે છે; તેજ સૃષ્ટિનાં પૂર્વે કારણુરૂપ પાણી છે. પદ્મપત્ર પર એકેક સરસિજાસનસંજીવિષઃ હિરણ્યનપુ પુરુષ કારણુરૂપ જળ પર સુતેલા નારાયણ છે, પડુણે રાખવામાં આવેલ કાચણો ઝૂર્મંડ્લી વિરાદ્ધ પુરુષ છે. એ વિરાદ્ધ પુરુષે પોતાના દેહ વડે જગત બનાવ્યું છે, એજ તેણે કરેલો પુરુષયજ છે.

ચિત્તિમાં ઉત્તર વેદિને વિષે જે અભિનની પ્રતિષ્ઠા થાય છે, એ અભિન પ્રણપતિનું તૈજસરૂપ છે. વૈશાનર અભિનરૂપે તે જગતનાં બધાં કર્મોની પ્રેરણા કરે છે અભિનની ચારે બાજુઓ ઈટો મુકી જે ચિત્તિ રચવામાં આવે છે, તે પ્રણપતિનો સ્થૂળ દેહ

પરિશાષ

—વિશ્વ ઇંગી સ્થ્રુળ દેહ છે. ઈટો એ શરીરનાં જુદાં જુદાં અંગો છે—કુર્મ પુરુષે છાંટેલાં કારણુર્પ પાણી—અપ્રત્યાત્માત્રા નાં બિંદુમાંથા ઉત્પન્ન થાયેલા જગતના લોકો છે : પ્રાણિમાત્ર છે. અસ્થણ કેતુ ઋષિઓના નામાનુસાર આ અભિનન્તું નામ આસ્થણુકેતુક અભિન છે. આ અભિનમાં આહૃતિ આપવાથી પુરુષયરાતું ઇણ મળે છે.

આ ચિત્ત પ્રજ્ઞપતિનો સ્થ્રુળ દેહ છે, કારણુકે યજમાન પ્રજ્ઞપતિથી જુહો નથી; વળી તે સંવત્સરનો પણ સ્થ્રુળ દેહ છે, માટે તે કાલસ્વર્પ છે. પ્રજ્ઞપતિ જ સંવત્સર છે. સંવત્સર જ કાલ છે. અભિનયયનની કિયા આખું વર્ષ ચાલે છે. પ્રજ્ઞપતિ પણ સૃષ્ટિકર્મ અનંત કાળ સુધી કરે છે; તેને આહિ કે અંત નથી.

ચિત્તને શ્વેન પક્ષાનો આકાર આપવામાં આવતો. આ શ્વેન પક્ષી બહુ જાંચે જાડી શકે છે. આ શ્વેન પક્ષીએ જ એક વખતે કોઈ ઉધ્વર લોકમાંથી સોમ ઇંગી અમૃત આણ્યું હતું.”

તે. સં. (૬, ૧, ૬)માં ગાયત્રી છંદે ગરુડ ઇપે સ્વર્ગમાંથી સોમનું આહરણ કર્યું, તે કથા છે. સોમની વેલને એ પગના નહોરમાં પકડી હતી અને ત્રીજી સોમ-વેલ ચાંચમાં રાખ્યો હતી.’

અમેરિકાએ પોતાના રાષ્ટ્રની મુદ્રા ઇપે ‘ધ ચ્રેટ સીલ’ રાખ્યું છે, તે સીલમાં એક ગરુડ પક્ષાએ જરૂરા પગના નહોરમાં તેર પાંદડાવાળી ઓલિવ વૃક્ષની ડાળા અને ડાાઓ પગના નહોરમાં તેર તીર પકડેલાં દેખાય છે. ઓલિવનાં ડાળી અને તીર ‘શાન્ત અને લદાઈ’ની તાકાત બતાવે છે.

ગરુડની ચાંચમાં એક નાની ધજ છે, જેમાં રાષ્ટ્રીય મુદ્રાલેખ ‘ઇલ્લિરિથસ ઉનુમ’ ધણામાંથી એક—નો ભાવ આલેખ્યો છે માથા પર સોનેરા તેજનું વર્તુળ છે. જે ભૂરા રંગની પાર્શ્વભૂમાં ઇપેરી રંગના ગુંચામાં રહેલાં તેર તારકાની આસપાસનાં વાદળને બેદે છે. આ ગુંચ અથવા નક્ષત્ર એક નવું રાષ્ટ્ર ભીજાં સાર્વભૌમ રાજ્યોમાં પોતાનું સ્થાન અને ઓધ્યો ધારણ કરે. તે દર્શાવે છે. ગરુડની છાતી પર સાત શ્વેત અને છ રાતા પદ્માવાળી ઢાલ ભૂરા સળિયા નીચે લટકાવેલી છે. આ રાષ્ટ્રીય રંગો તેર તેર પાંદડાં, તીર, તારક, પદ્મ વગેરે ધ.સ. ૧૭૭૬માં ચ્રેટથ્રિનથી સ્વતંત્ર થવાનું જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવ્યું; ત્યારે અમેરિકા જે મૂળ રાજ્યોનું બનેલું હતું, તેનાં પ્રતીક છે.

વિલિયમ બાર્ટન નામના એક નાગરિક અને સંસદના મંત્રી ચાલ્સ ટોમસનની રચેલી આહૃતિ છે સંસદે ૧૭૮૨માં સહકારી સીલ તરીકે માન્ય રાખ્યું હતું.

આખું પ્રતીક વેહોમાં આલેખેલ અભિનયયનનું અનુકરણ નથી શું ? એ કલાકારને કોઈ પ્રાચીન ઋષિએ જ પ્રેરણા આપી હશે ને ? અમેરિકાએ તો તે પ્રતી-કને સાચવી રાખ્યું છે. આપણે ભૂકી ગયા છીએ.

ધાર્માલિંગ (શતપથનો અંગ્રેજ અનુવાદ ચોથા લાગની ભૂમિકામાં જણાવે છે : The building of the Great Fir ealtar was the one most

admirably adapted for this grand symbolic purpose : આ મહાન પ્રતીકનું તાત્પર્ય ખોલવા માટે તો અદ્વિતીયના મહાવેર્ણ રૂપવામાં આવે છે.

તૈત્તિરીય સંહિતાના અનુવાદક એ. ડી. કીથ પણ એ વિષે જણાવે છે. (Introduction p. 76) It is the lighting form of Aani, which identified with his metre, opens up the clouds and fetches with it the same from the sky and the identification of the bird with soma is perfectly natural.

અદ્વિતીય એ જ્યોતિ સ્વરૂપ છે, જે તેના ગાયત્રી છંદની સાથે એક ઇપતા રાખે છે. આ ગાયત્રી છંદ તેજથી વાઢ્યો દૂર કરે છે અને આકાશમાંથી સોમ લાવે છે. એ પક્ષીની સાથે સોમની એક ઇપતા પણ પ્રાકૃતિક છે.

અદ્વિતીય ચયન દ્વારા ઋપિયોએ જે લાવના મૂર્ત કરો છે, તે ભારત રાષ્ટ્રની એકતા સાચવામાં અગત્યની છે અને તે ઇપે આનું સંશોધન કરવું ધટે છે.

(૨) ઘર ઘરની જ્યોત પૃ. ૭-૨૧

આવસભ્યાધાનં દારકાળે (પા. ગૃ. ૧, ૨, ૧) લગ્ન વખતે ગૃહસ્થ પતનીની સાથે અદ્વિતીયાં આધાન કરે છે, તે અદ્વિતીને ઘરમાં વસાવવાનો છે, માટે તેને આવસભ્ય અદ્વિતી કહ્યો છે. આ અદ્વિતીને જ ગૃહાં કૌપાસન કહ્યો છે. પાક્યજામાં તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો. તેને જ રમાર્ત અદ્વિતી કહે છે. આજે પણ અદ્વિતીનો એક જ કુંડમાં અદ્વિતી રાખે છે.

શ્રૌત અમ્રિત માટે તો વિશેષ અધિકારની વિચારણા કરવામાં આવી છે. ગૃહસ્થ નચિંત થયા પદ્ધી અદ્વિતીમંથન કરીને અદ્વિતીના આવાન કરે; તે અદ્વિતીને માટે પાંચ કુંડ રૂપવામાં આવે છે. પૂર્વમાં આહવનીય, બાજુમાં સભ્ય, પરિયમમાં ગાહી-પત્ય, બાજુમાં આવસભ્ય અને દક્ષિણાંદ્રિય રૂપવામાં આવે છે. વેદોમાં એ અને ત્રણ અદ્વિતીનો નિર્દેશ છે, તે રીતે પાંચ અદ્વિતીએ પણ જણાવેલ છે.

દક્ષિણાંદ્રિય પચન કહ્યો છે.

દક્ષિણાંદ્રિય યજમાનો મંત્રાન્તભોદન પક્ત્વા

ऋતિવર્ગમ્ય : પરિહૃત્ય આદધ્યાત્રા વારાહ શ્રૌતસ્ક્રન ૧, ૧, ૩ ૧૬

ધર્મભાન એદન-ભાત પક્ત્વાં ઋતિવર્ગને આપે : તે અન્વાહાર્ય કહેવાય.

અયોહા વા એષ યો અસામ | તૈ. સં. ૧, ૫, ૭, ૧ જે જીવનમાં સામ-સ્વરોની સંવાદિતા નથો; તે જીવન થણ ઇપ નથો. અહોં અદ્વિતીના ઉપરથાનને સામગ્નાન તરીકે જણાવેલ છે.

(૨) સાંજ સવારનું પ્રત ૨૨-૩૪

સાયમ્નાત :— સાંજ સવાર એક કાલ ગણ્યાય છે. અહોરાત્ર હિવસરાત વર્ષની ગણ્યાના પ્રમાણે છે. સાંજની સંધ્યા તે હિવસ અને રાતનો સંધિકાલ છે. અને સવારની સંધ્યા તે રાત અને હિવસનો સંધિકાલ છે. આ ખંને સંધિકાળે માણુસે જગૃત રહેવું જોઈએ, એ લાવના અદ્વિતીના અનુષ્ઠાનમાં રહેલી છે.

સહયજા : પ્રજા : સુષ્ટવા પુરોવાચ પ્રજાપતિઃ ।

અનેય પ્રસવિષ્યધ્વયમ् એષ વોડસ્તુ ઇષ્ટકામ ધુક્ર ॥

ગીતા (૩, ૧૦) આ શ્લોદ સંદર્ભમાં સુંદર ધટે છે. પરામબર્સ્ય હैતન્સુખં યદ્દ
અતિમાન : । શ. અં. ૧૧, ૧, ૮ અતિમાન-અલિમાન તે પરાલબન્તું મુખ છે. આ
સુલાપિત છે.

વ્રતેન દીક્ષામાનોતિ દીક્ષયાનોતિ દક્ષિણામ् ।

દક્ષિણા શ્રદ્ધામાનોતિ શ્રદ્ધાયા સત્યમાપ્યતે ॥ વા. સં. ૧૬, ૩૦

યન્વજ્જીવમ् અમ્રિહોત્ત્રમ् । વારાષ શ્રૌતસ્ક્રવ ૧, ૧, ૧, ૮૬ અભિનહેઠાત્ર તે
શ્રુતનાલભ પાળવાનું પ્રત છે.

(૩) જીવનની પ્રતિષ્ઠા પૃ. ૩૫-૪૬

આ ભાનવ શરીરમાં ત્રણ અભિનાયોનું વર્ણન ગલોપનિપદમાં છે. શરીરમિતિ
કસ્માત् । અગનયો હ્યત્ર શ્રિયન્તે, જ્ઞાનામ્રિદ્રશનામ્રિ : કોષ્ટામ્રિ : । કોષ્ટામ્રિ નામ અશિતપીત-
લેહ્ય ચોષ્યં પચતિ । દર્શનામ્રિ : રૂપાણાં દર્શનં । કરોતિ જ્ઞાનામ્રિઃ શુભાશુભંચ કર્મ વિન્દતિ ।

શરીરમાં નિત્ય અભિનહેઠાત્ર ચાલે છે, તેનું વર્ણન : ત્રીણિ સ્થાનાનિ ભવન્તિ
મુખ આહવાનીય ઉદરે ગાર્હપત્રો હૃદિ દક્ષિણામ્રિ : । આત્મા યજમાનો મનો બ્રહ્મા... મુખમ્મ
અન્તર્વેદિ । ઇડામહૈ દેવાન् ઇડેન્યાન् નમસ્યામ નમસ્યાન् યજામ યજ્ઞિયાન् ॥ ભાનવ
આદરથી, પિતરે આદ્ધતર્પણુથી અને હેવો યજથી પ્રસન્ન થાય છે. આ મંત્ર ઉત્તમ
છે : તૈ. સં. ૨, ૫, ૬, ૧૫. શ. કા. ૧, ૫, ૨, ૩

માનવે સેવાભાવે જે કર્મ કર્યાં તે ભહાયશ ગણ્યાય. એ ભહાયજ્ઞો એટલા માટે
કુ તેથી કર્મનો લાર નહિ. ગીતાની વ્યાખ્યા પ્રમાણે : કોષ્ટનો સેવા કરૈના, અન્ન આપો.
માર્ગ જતાવો, તે કર્મ અકર્મ ગણ્યાય, નિષ્કામ કર્મ ગણ્યાય; તેથી કોઈ મમતા
નાં નહિ.

(૪) પાયાનું ચણુતરે પૃ. ૪૭-૫૬

જે સ્ફુર્મ શરીર યજને માટે ચણ્યાયું છે; જે ચિત્તમાં ધારો-ધીશ્રુતાઓ
ગોડવવામાં આવી છે, તે મન શિવ સંકલ્પ હો. ઋગવેદ બિલસૂક્ત ૧૧, ૮

‘અહો’ પરમેષ્ઠી પ્રજાપતિ તેમના પૂર્ણિઃપે જ્ઞેવાને મળે છે. એમનહિ. તેમના
પોતાનાજ વારતવિદ સત્ય સ્વરૂપનાં આપણને દર્શન થાય છે, જેમાં યજ કરનાર
ગૃહસ્થ પણ સમભાગી અને છે. એ ગૃહસ્થની પોતાની શુદ્ધ ઝુદ્ધ છે અને નિર્મિં
અાત્મરાક્ષિત છે. he is mind, such is the ultimate source of being
the one self, the purusha the Brahman. તે પોતાની મન છે.
તેની ચેતનાનું એ મૂળ ઇપ છે. તે પોતે આત્મા છે, પુરૂપ છે, અલ છે.’ (ધંગ-
લિંગના રાતપથ આત્મણના અનુવાદ ચોથા ભાગની ભૂમિકામાં)

તદિદં મનઃ સુષ્ટમાવિર વુભૂપત્ર । મનશ્ચિતશ્વસ્તે મનસૈવાધીયન્ત મનસાચીયન્ત...

તન્મનો વાચમસ્તુજન । સેયં વાકસુષ્ટાવિરવુભૂપત્ર નિરુક્તતરા મૂર્તતરા । શ.અં. ૧૦,
૫, ૩, ૨ પૃ. ૬૪

(૫) પરંપરાની કેરીએ પૃ. ૫૭-૬૬

પોતાનો હાય-વારસો પુત્રને મળે છે; એ તો સુખ સગવડ પુરતો ભર્યાદિત છે, જે સંપ્રદાય-સાચો વારમા મળે છે, તે તો માનવ જીવનને ધર્મ જાંચે લઈ જય છે. આપણું પ્રાચીન ઋપિત્રોએ ગુરુંશિષ્ય અને પિતા પુત્રની પરંપરાને સાચવવા માટે કુળ, ગોત્ર, શાખા, પ્રવર વગેરે સંપ્રદાયની ગોઠવણી કરી છે

શતપથ ખાલણના દશમા કાંડને અંતે એક પરંપરા અને ચૌદમા કાંડને અંતે બીજી પરંપરા બતાવી છે, તે આ સંદર્ભમાં ઉપયોગી છે.

અનિન ચયતના રહસ્યને ઉકેલતાં આ પ્રકારના ગુરુ શિષ્યોના સંવાદો આપીને, તે તે દૃષ્ટાતોનાં નામ પરથી વિદ્યાઓનાં નામ પાડવામાં આવ્યાં છે.

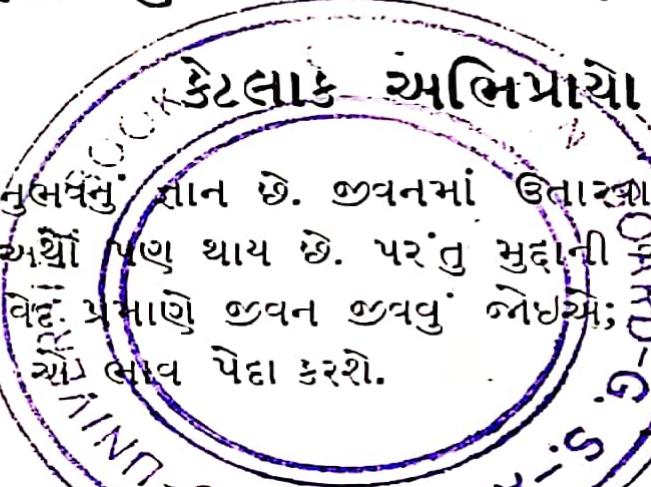
હજરો વર્ષોથી જે વેદોની પરંપરા ચાલી આવે છે, તે વેદો ઇકત અંથરથ સાહિત્ય નથી; પરંતુ મૌખિક પરંપરાથી ચાલી આવેલી અનેક વિદ્યાએ છે. આ બધી વિદ્યાએ આજે ધર્માજ ઉપયોગી છે; પરંતુ તેના મૂલ દષ્ટાઓને યાદ કરવાથી એક પ્રકારનો મદદું સ્વીકાર છે, એ ભાવ આ પરંપરાની યાદી સાચવવામાં રહેલો છે, એ ભાવ અહીં રજૂ કર્યો છે.

તૈત્તિરીય સંહિતા (અંગેજ અનુવાદ)ની ભૂમિકામાં કાંડાનુકમ પ્રમાણે એક-તાલીસ વિપયોનો અનુકમ આપી, તૈત્તિરીય ઉપનિપદની સંહિતી (શિક્ષાવળી)નો યાજ્ઞિકી (અલ્લવળી) અને વારુણી (ભૂગુવળી)નો નિર્દેશ કર્યો છે. અનુવાદક એ. ખી. કીથ જણુવે છે કે, અહીં તૈત્તિરીય પરંપરા પુરી થાય છે અને કાઠકના આઠ વિભાગ રજૂ થાય છે. સાવિત્ર (તૈ. આ. ૩, ૧૦) નાચિકેત (૩, ૧૧) ચાતુહોર્ન (૩, ૧૨, ૧-૫) વૈશ્વસૂજ (૩, ૧૨, ૬-૮) આરુણ (તૈ. આ. ૧) આ પાંચ અનિનચયનના પ્રકાર છે. ત્યારબાદ દ્વિવઃશ્યેન અને અપાદા ઈષ્ટિએ (તૈ. આ. ૩, ૧૨, ૧-૨, ૩-૪) અને સ્વાધ્યાય ખાલણું (તૈ. આ. ૨) ત્રણું વિભાગ છે.

તૈત્તિરીય શાખામાં આ આઠ કાઠક શાખાના વિભાગો છે, તે કાઠક સંહિતામાં જેવાને મળતા નથી. હવે કાઠક સંહિતામાંજ કાઠક ખાલણ અને આરણ્યક સમાઈ જય છે, તૈત્તિરીય ખાલણ અને આરણ્યકની જેમ અલગ કાઠક ખાલણ અને આરણ્યક નથી. પણ ઉપરના આઠ વિભાગને કાઠક ખાલણ અને આરણ્યક ગણુવાની પ્રણાલિકા ધર્મી જૂની લાગે છે.

ત્રીજન આગનેય કાંડમાં બૌધાયન ગૃહસ્કૃતે અગન્યાધેય, અનિહોત્ર, અગ-યુપરથાન અને અનિનચયનની સાથે સાવિત્ર, નાચિકેત, ચાતુહોર્ન, વૈશ્વસૂજ અને આરુણનો સમાવેશ કર્યો છે. તે પ્રમાણે આ છેલ્લા પ્રકરણુમાં અનિનચયનની સાથે સાથે સાવિત્ર વગેરે આવી જય છે.

ऋग्वेद परिचय पुस्तिका : १ थी ६ मूल्य रा. १२-५०

વेद એ અતુલપણું શાન છે. જીવનમાં ઉતાર્ખણાનું શાન છે. વેદના પાડ થાય છે. વેદના અથો પણ થાય છે. પરંતુ મુદ્દાની જાતા આ છે; વેદોનો ભાવ ઉત્તરવો જોઈએ, વેદું પ્રમાણે જીવન જીવનું જોઈએ; જુનું જ તે વેદ ઉપયોગી નીવડે. આ શ્રેષ્ઠી એવું ભાવ પેઢા કરશે.

રવિશાંકુર મહારાજ

શાસ-નિઃશાસની હિયા સહજપસરળ હાય છે; એજ પ્રકારે આ વેદોની ઓધવાણી પરમ ઝૂપાથી પરમેશ્વર પાસેથી સહજ સરળ ભાવે પ્રાચીન ઋષિ મુનિઓને મળેલી છે. આ વેદવાણી જેટલી જૂની છે, એટલીજ નવી છે; જેવી પ્રાચીન છે, એવી જ અર્વાચીન છે.

— સ્વામી ગઙ્ગાશ્વરાનંદ ઉદાસીન

વેદોને બિનબિન દર્શિએ જોવાના પ્રયત્ન થયા છે. એ બધા પ્રયત્ન વિકૃત છે એમ કહેવાનું નથી. પરંતુ જરા વધારે ઊંડા જતાં એમાં એક મહાન દીર્ઘયુગના સમાજનું જીવન ચીતરાયેલું છે તેના તરફ કોઠની દર્શિ ગઈ નથી. એ દર્શિએ જે વેદોના અભ્યાસ કરવામાં આવે અને એ સર્વ કોઠને સુલભ કરી હેવામાં આવે તો ભારતના આ અમૂલ્ય સંરક્ષારવારસાનો લાભ સૌ કોઠને મળે. આ શ્રેષ્ઠી એ કાર્ય બળવે છે.

— કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી.

ऋગ્વેદ સંહિતા એક મહાન અંથ છે. તેમાં વિવિધ ઋપિએએ વિભિન્ન સમયે અનેક વિષયોને સ્પર્શાત્મી ઋગ્યાએનું દર્શન કર્યું છે. એ ઋગ્યાએ સૂક્ત સ્વરૂપમાં આયોજિત કરવામાં આવેલ છે. આ સૂક્તોમાં દર્શિગોચર થતી ઋગ્યાએની ભાપા અને વાક્ય રચના સરળ છે.

અધ્યેય શ્રી વિષણુદેવ પંડિતે સોમનાં કથાનકોમાં સોમ શું છે, સોમ અને ચંદ્ર તથા સોમ એવં શરીરનો કયો સંબંધ છે; એ બધાં પ્રશ્નો વિષે કેટલોક સારભૂત વિગતો આપી છે.

— ભગવતીપ્રસાહ પંડ્યા.